॥ श्रीगणेशायनमः ॥

* श्रीराधादामोदराभ्यांनमः *

कार्त्तिकमासमाहात्म्यारम्भः

प्रथमोऽध्यायः

कार्त्तिकमासव्रतप्रशंसनवर्णनम्

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमम् । देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

ऋषय ऊचुः

सूत! नः कथितम्पुण्यं माहात्म्यमाश्विनस्य च ।
भूयोऽन्यच्छ्रोतुमिच्छामः कार्त्तिकस्य च वैभवम् ॥ २ ॥

कलौ कलुषचित्तानां नराणांपापकर्मणाम् । संसाराब्धौनिमग्नानामनायासेनकागतिः
को धर्मःसर्वधर्माणामधिकोमोक्षसाधकः । इहाऽपि मुक्तिदो नृणामेतत्त्वंकथय प्रभो!

सूत उवाच

भवद्भिर्यदहं पृष्टस्तदेतत्पृष्टवान्मुनिः । नारदो ब्रह्मणः पुत्रो ब्रह्माणं तु जगद्गुरुम् ॥
तथैवसत्यभामाच श्रीकृष्णंजगदीश्वरम् । अपृच्छत्कार्तिकस्यैव वैभवं श्रवणोत्सुका
वालखिल्यैश्च ऋषिभिर्यदुक्तमृषिसंसदि । श्रीसूर्यारुणसंवादरूपेणाऽतिमनोहरम् ॥
कैलासे शङ्करेणैवकार्तिकस्यच वैभवम् । वर्णितं षण्मुखस्याऽग्रे नानाख्यानसमन्वितम्
पृथम्प्रतिनारदेनकथितंचमाहात्म्यकम् । कार्तिकस्य च विप्रेन्द्रा श्रुत्वाब्रह्ममुखात्पुरा
एकदा नारदोयोगी सत्यलोकमुपागतः । पप्रच्छ विनयेनैव सर्वलोकपितामहम् ॥

श्रीनारद उवाच

पापेन्धनस्य घोरस्य शुष्कार्द्रस्यच भूरिशः । को वह्निर्दहते ब्रह्मंस्तद्भवान्वक्तुमर्हति
नाऽज्ञातं त्रिषु लोकेषु ब्रह्माण्डातर्गतस्ययत् । विद्यतेतवदेवेशत्रिविधस्यसुनिश्चितम्
मासनाम्प्रवरो मासो देवानामुत्तमोत्तमः । तीर्थानि तद्विशेषेण कथयस्व पितामह!॥

ब्रह्मोवाच

मासानां कार्तिकः श्रेष्ठो देवानाम्मधुसूदनः । तीर्थंनारायणाख्यं हि त्रितयंदुर्लभंकलौ

नारद उवाच

भगवंस्तव दासोऽस्मि भक्तोऽस्मि हरिवल्लभः ।
वैष्णवान्ब्रूहि मे धर्मान्सर्वज्ञोऽसि पितामह !॥ १५ ॥

आदौकार्तिकमाहात्म्यंवक्तुमर्हसिमेप्रभो !। दीपदानस्यमाहात्म्यंव्रतिनांनियमांस्तथा
गोपीचन्दनमाहात्म्यं तुलस्याश्च तथा विभो !।
धात्र्याश्चैव च माहात्म्यं विधिं स्नानादिकस्य च ।
व्रतारम्भः कदा कार्य उद्यापनविधिं तथा ॥ १७ ॥

यत्किञ्चिद्वैष्णवंधर्मं तत्सर्वंवक्तुमर्हसि । येनाऽहं त्वत्प्रसादेन पदं यास्याम्यनामयम्

सूत उवाच

इति पुत्रवचः श्रुत्वा ब्रह्मा हर्षसमन्वितः । राधादामोदरं स्मृत्वा प्रोवाचतनुजम्प्रति

ब्रह्मोवाच

साधुपृष्टं त्वया पुत्र! लोकोद्धरणहेतवे । कथयामि न सन्देहः कार्त्तिकस्य च वैभवम्
एकतःसर्वतीर्थानिसर्वेयज्ञाःसदक्षिणाः । कार्त्तिकस्यतुमासस्यकलानार्हन्तिषोडशीम्
एकतःपुष्करेवासः कुरुक्षेत्रे हिमालये । एकतः कार्त्तिकः पुत्र सर्वपुण्याधिको मतः ॥
स्वर्णानि मेरुतुल्यानि सर्वदानानिचैकतः । एकतःकार्त्तिको वत्स! सर्वदाकेशवप्रियः

यत्किञ्चित्क्रियते पुण्यं विष्णुमुद्दिश्य कार्त्तिके ।
तस्य क्षयं न पश्यामि मयोक्तं तव नारद !॥ २४ ॥

सोपानभूतं स्वर्गस्य मानुष्यंप्राप्यदुर्लभम । तथाऽऽत्मानंसमादद्यान्नभ्रश्येतयथापुनः
दुष्प्राप्यं प्राप्य मानुष्यंकार्त्तिकोक्तंचरेन्नयः । धर्मं धर्मभृतांश्रेष्ठ! समातापितृघातकः
कार्त्तिकः खलुवै मासः सर्वमासेषु चोत्तमः । पुण्यानाम्परमं पुण्यं पावनानाञ्चपावनम्
अस्मिन्मासेत्रयस्त्रिंशद्देवाःसन्निहिता मुने । अत्रस्नानानिदानानिभोजनानिव्रतानिच
तिलधेनुं हिरण्यञ्च रजतं भूमिवाससी । गोप्रदानानि कुर्वन्ति सर्वभावेन नारद !॥

तानि दानानि दत्तानि गृह्णन्ति विधिवत्सुराः ।

यत्किञ्च दत्तं विप्रेन्द्र! तपश्चैव तथा कृतम् ॥ ३० ॥

तदक्षय्यफलं प्रोक्तं विष्णुना प्रभविष्णुना । पापानांमोक्षणश्चैवकार्त्तिकेमासिशस्यते

तस्माद्यत्नेन विप्रेन्द्र ! कार्त्तिके मासि दीयते ।

यत्किञ्चित्कार्त्तिके दत्तं विष्णुमुद्दिश्य मानवैः ॥ ३२ ॥

तदक्षयं हि लभते अन्नदानं विशेषतः । यथा नदीनाम्विप्रेन्द्र शैलानाञ्चैव नारद !॥

उदधीनाञ्च विप्रर्षे! क्षयोनैवोपपद्यते । दानं कार्त्तिकमासेतु यत्किंचिद्दीयते मुने !॥

न तस्याऽस्तिक्षयोविप्र! पापंयातिसहस्रधा । सम्प्राप्तंकार्त्तिकंदृष्ट्वापरान्नंयस्तुवर्जयेत्

दिने दिनेऽतिकृच्छ्रस्य फलम्प्राप्नोत्ययत्नतः ।

न कार्त्तिकसमो मासो न कृतेन समं युगम् ॥ ३६ ॥

न वेदसदृशं शास्त्रं न तीर्थं गङ्गया समम् । न चाऽन्नसदृशं दानं न सुखंभार्यया समम्

न्यायेनोपार्जितं द्रव्यं दुर्लभं दानकारिणाम् ।

दुर्लभं मर्त्यधर्माणां तीर्थे च प्रतिपादनम् ॥ ३८ ॥

कार्त्तिके मुनिशार्दूल! शालग्रामशिलार्चनम् । स्मरणं वासुदेवस्य कर्तव्यं पापभीरुणा

एतादृशं कार्त्तिकञ्च अकृतेनैव यो नयेत् । पूर्वं कृतस्य पुण्यस्य क्षयमाप्नोत्यसंशयम्

नारद उवाच

अशक्तेन कथं कार्यं कार्त्तिकव्रतमुत्तमम् । येन तत्फलमाप्नोति तन्मे वद पितामह ! ॥

ब्रह्मोवाच

अशक्तस्तु यदा मर्त्यस्तदैवं व्रतमाचरेत् । अन्यस्मैद्रविणं दत्त्वाकारयेत्कार्त्तिकव्रतम्

तस्मात्पुण्यंप्रगृह्णीत दानसङ्कल्पपूर्वकम् । द्रव्यदानेऽप्यशक्तश्चेद्यदा देवर्षिसत्तम !॥४३

तदा तेन प्रकर्तव्यं पानं तीर्थजलस्य च ।

तत्राऽप्यशक्तो यो मर्त्यस्तेन नित्यं हरेर्मुदा ॥ ४४ ॥

स्मरणं च प्रकर्तव्यं नाम्ना नियमपूर्वकम् । अखण्डितं तदा तेन कार्त्तिकव्रतजं फलम्

विष्णोः शिवस्य वा कुर्यादालये हरिजागरम् ।

शिवविष्ण्वोर्गृहाभावे सर्वदेवालयेष्वपि ॥ ४६ ॥

दुर्गाटव्यां स्थितो वाऽथ यदि वाऽऽपद्गतो भवेत् ।

कुर्यादश्वत्थमूले तु तुलसीनां वनेष्वपि ॥ ४७ ॥

विष्णुनामप्रबन्धानां गायनंविष्णुसन्निधौ । गोसहस्रप्रदानस्य फलमाप्नोतिमानवः

वाद्यकृत्पुरुषश्चाऽपि वाजपेयफलं लभेत् । सर्वतीर्थावगाहोत्थं नर्तकः फलमाप्नुयात्

सर्वमेतल्लभेत्पुण्यमेतेषां द्रव्यदः पुमान् । श्रवणाद्दर्शनाद्वाऽपि षडंशं फलमाप्नुयात् ॥

आपद्गतो यदाऽप्यम्भो न लभेत्कुत्रचिन्नरः ।

व्याधितो वाऽथवा कुर्याद्विष्णोर्नाम्नाऽपि मार्जनम् ॥ ५१ ॥

उद्यापनविधिं कर्तुमशक्तो यो व्रतस्थितः । ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्व्रतसम्पूर्तिहेतवे

अशक्तो दीपदानाय परदीपं प्रबोधयेत् । तस्य वा रक्षणं कुर्याद्वातादिभ्यः प्रयत्नतः

श्रीविष्णोः पूजनाऽभावे तुलसीधात्रिपूजनम् ।

सर्वाऽभावे व्रती कुर्याद् ब्राह्मणानां गवामपि

तस्याऽप्यभावे मनसि विष्णोर्नामाऽनुकीर्तनम् ॥ ५४ ॥

नारद उवाच

ब्रह्मन्! ब्रूहि विशेषेण धर्मान् कार्त्तिकसम्भवान् ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे कार्त्तिकव्रतप्रशंसावर्णनंनाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः

कार्त्तिकव्रतधर्मनिरूपणम्

ब्रह्मोवाच

अथ कार्त्तिकमासस्य धर्मान्वक्ष्यामि नारद !। सम्प्राप्तं कार्त्तिकंदृष्ट्वापरान्नंयस्तुवर्जयेत्
स तु मोक्षमवाप्नोति नाऽत्र कार्या विचारणा । सर्वेषामेव धर्माणांगुरुपूजा परा मता
गुरुशुश्रूषया सर्वं प्राप्नोति ऋषिसत्तम !॥ २ ॥
गुरौ तुष्टे च तुष्टाः स्युर्देवाः सर्वे सवासवाः । गुरौरुष्टेचरुष्टाःस्युर्देवाःसर्वेसवासवाः
कार्त्तिके मासि सम्प्राप्ते कृत्वा कर्माणि भूरिशः ॥ ४ ॥
अकृत्वा गुरुशुश्रूषां नरकानेव विन्दति
यत्किञ्चिद्वा समादिष्टो गुरुणा तत्समाचरेत् ॥ ५ ॥
आज्ञप्तो गुरुणा विप्र! न तद्वाक्यं तु लङ्घयेत् । यदि दुःखादिकं प्राप्तंगुरुं तुशरणंव्रजेत्
मातृत्वे च पितृत्वे च गुरुमेव स्मरेद्बुधः । गुरौन प्राप्यतेयत्तन्नान्यत्राऽपिहिलभ्यते
गुरुप्रसादात्सर्वं तु प्राप्नोत्येव न संशयः । मेधावी कपिलश्चैव सुमतिश्च महातपाः
गौतमस्य गुरोः सम्यक्सेवयाऽमरतां गताः ॥ ८ ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्त्तिके विष्णुतत्परः । गुरुसेवां प्रकुर्वीत ततोमोक्षमवाप्नुयात्
नरेभ्यो वैष्णवं धर्मं यो ददाति द्विजोत्तमः । ससागरमहीदाने तत्पुण्यं लभते हि सः
तिलधेनुं हिरण्यं च रजतं भूमिवाससी । गोप्रदानानि दास्यन्ति सर्वभावेन सुव्रत!
सर्वेषामेव दानानां कन्यादानं विशिष्यते । सहस्रमेव धेनूनां शतं चाऽनडुहां समम्
दशानडुत्समं यानं दशयानसमो हयः । हयदानसहस्रेभ्यो गजदानं विशिष्यते ॥१३॥
गजदानसहस्राणां स्वर्णदानंच तत्समम् । स्वर्णदानसहस्राणांविद्यादानंच तत्समम्
विद्यादानात्कोटिगुणं भूमिदानं विशिष्यते । भूमिदानसहस्रेण गोप्रदानं विशिष्यते
गोप्रदानसहस्रेभ्यो ह्यन्नदानं विशिष्यते । अन्नाधारमिदंप्रोक्तं तस्मात्देयं तु कार्त्तिके ॥

परान्नवर्जनादेव लभेच्चान्द्रायणं फलम् ।
दिने दिनेऽतिकृच्छ्रस्य फलम्प्राप्नोति मानवः ॥ १७ ॥
कार्त्तिकेवर्जयेन्मासंसन्धानञ्चविशेषतः । राक्षसींयोनिमाप्नोतिसकृन्मांसस्यभक्षणात्
प्रवृत्तानां तु भक्ष्याणांकार्त्तिके नियमेकृते । अवश्यं विष्णुरूपत्वं प्राप्यतेमोक्षदंपदम्
ब्राह्मणेभ्यो महीं दत्त्वा ग्रहणे सूर्यचन्द्रयोः । यत्फलंलभतेवत्स! तत्फलंभूमिशायिनः
भोजनं द्विजदम्पत्योःपूजनं चविलेपनैः । कम्बलानिचरत्नानिवासांसि विविधानिच
तूलिकाश्च प्रदातव्याः प्रच्छादनपटैः सह । उपानहावातपत्रं कार्त्तिके देहि सुव्रत !॥
कार्त्तिकेक्षितिशायीचहन्यात्पापंयुगार्जितम् । जागरं कार्त्तिकेमासियःकरोत्यरुणोदये
दामोदराग्रे देवर्षे! गोसहस्रफलं लभेत् ।
नदीस्नानं कथा विष्णोर्वैष्णवानाञ्चदर्शनम् ॥ २४ ॥
नभवेत्कार्त्तिके यस्यहरेत्पुण्यं दशाब्दिकम् । पुष्करंयःस्मरेत्प्राज्ञःकर्मणा मनसागिरा
कार्त्तिके मुनिशार्दूल! लक्षकोटिगुणं भवेत् । प्रयागोमाघमासे तु पुष्करंकार्त्तिके तथा
अवन्ती माधवेमासिहन्यात्पापंयुगार्जितम् । धन्यास्तेमानवालोकेकलिकालेविशेषतः
ये कुर्वन्ति नरा नित्यं प्रीत्यर्थं हरिपूजनम् ।
तारितास्तैश्च पितरो नरकाच्च न संशयः ॥ २८ ॥
क्षीरादिस्नपनंविष्णोःक्रियतेपितृकारणात् । कल्पकोटिंदिवंप्राप्यवसन्तित्रिदिवैःसह
कार्त्तिकेनाऽर्चितोयैस्तुकृष्णस्तुकमलेक्षणः । जन्मकोटिषु विप्रेन्द्र! नतेषांकमलागृहे
अहो मुग्धा विनष्टास्ते पतिताःकलिकन्दरे । यैर्नाऽर्चितोहरिर्भक्त्याकमलैरसितैःसितैः
पद्मेनैकेन देवेशं योऽर्चयेत्कमलापतिम् । वर्षायुतसहस्रस्य पापस्य कुरुते क्षयम् ॥
पुष्कराऽर्चनयोगेन श्वेतो मुक्तिमवाप ह ॥ ३२ ॥
अपराधसहस्राणि तथा सप्तशतानि च । पद्मेनैकेन देवेशः क्षमते प्रणतोऽर्चितः ॥३३
तुलसीपत्रलक्षेण कार्त्तिके योऽर्चयेद्धरिम् । पत्रेपत्रे मुनिश्रेष्ठ! मौक्तिकं लभते फलम्॥
मूर्ध्निशिरसि देहेतु कृष्णोत्तीर्णांतुयोवहेत् । तुलसींकृष्णनिर्माल्यैर्योगात्रंपरिमार्जयेत्
सर्वरोगैस्तथा पापैर्मुक्तो भवति मानवः ॥ ३५ ॥

शङ्खोदकं हरेर्भक्तिर्निर्माल्यं पादयोर्जलम् । चन्दनं धूपशेषं च ब्रह्महत्यापहारकम् ॥
कार्त्तिकेमासि विप्रेन्द्रप्रातःस्नानपरायणः । विप्रेभ्यश्चाऽन्नदानं तुकुर्याच्छक्त्यनुसारतः
सर्वेषामेव दानानामन्नदानं विशिष्यते । अन्नेन जायते लोकन्नैह्यन्नेवाऽभिवर्द्धते ॥ ३८
अन्नं हि सर्वभूतानां प्राणभूतं परं विदुः । अन्नदः सर्वदो लोके सर्वयज्ञादिकृद्भवेत् ॥
तीर्थस्नानेनकिंतस्य देवयात्रादिनाऽपि किम् । सर्वं सम्पद्यते ब्रह्मन्नदानान्न संशयः
सत्यकेतुर्द्विजः पूर्वं चाऽन्नदानेन केवलम् । सर्वपुण्यफलम्प्राप्य मोक्षम्प्राप सुदुर्लभम्
कार्त्तिकव्रतनिष्ठस्तु कुर्याद्गोदानमुत्तमम् । व्रतं सम्पूर्णतां याति गोदानेन न संशयः
गोदानात्परमंदानं संसारार्णव तारकम् । नास्तिनारदलोकेऽस्मिन्सुशर्माब्राह्मणोयथा
कार्त्तिके मासिविप्रेन्द्र! दत्त्वा दानान्यनेकशः । हरिस्मृतिविहीनश्चेन्न पुनन्तिकदाचन
नामस्मरणमाहात्म्यं मयावक्तुं न शक्यते । पुष्करेण यथा पूर्वं नारकीयाश्च मोचिताः

गोविन्द! गोविन्द! हरे! मुरारे! गोविन्द ! गोविन्द! मुकुन्द! कृष्ण !।
गोविन्द! गोविन्द! रथाङ्गपाणे! गोविन्द! दामोदर! माधवेति ॥ ४६ ॥

श्लोकार्द्धं श्लोकपादं वा नित्यं भागवतोद्भवम् ।
कार्त्तिकेयः पठेन्मर्त्यः श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ॥ ४७ ॥
यैर्न श्रुतं भागवतं पुराणं नाऽऽराधितो वै पुरुषः पुराणः ।
हुतं मुखे नैव धरामराणां तेषां वृथा जन्म गतं नराणाम् ॥ ४८

कार्त्तिके मासि विप्रेन्द्र! यस्तु गीतां पठेन्नरः । तस्यपुण्यफलं वक्तुं ममशक्तिर्नविद्यते
गीतायास्तु समं शास्त्रं न भूतं न भविष्यति । सर्वपापहरानित्यंगीताकामोक्षदायिनी
एकेनाऽध्यायपाठेन सर्वपापकृतोऽपि च । मुच्यन्ते नरकाद्धोराज्जडोवै ब्राह्मणो यथा

शालिग्राम शिलादानं यः कुर्यात्कार्त्तिके मुने!।
तस्य पुण्यस्य विश्रान्तिर्विष्णुना न निरूपिता ॥ ५२ ॥

शालिग्रामं समभ्यर्च्य श्रोत्रियाय महामुने! । दानं यः कुरुतेविप्र! तस्यपुण्यफलंश्रृणु
सप्तसागरपर्यन्तं भूदानाद्यत्फलं भवेत् । शालिग्रामशिलादानात्तत्फलं समवाप्नुयात्
शालिग्रामशिलादानात्कार्त्तिके ब्राह्मणी यथा । विधवा सधवाजाताविवाहेपञ्चमेऽहनि

तस्मात्तु कार्त्तिकेमासि स्नानदानपुरःसरम् । शालिग्रामशिलादानंकर्तव्यंनाऽत्रसंशयः

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्येब्रह्मनारदसम्वादे कार्त्तिकव्रतधर्मनिरूपणं नाम
द्वितीयोऽध्यायः

तृतीयोऽध्यायः

कार्त्तिकवैभववर्णनम्

ब्रह्मोवाच

भूयः श्रृणुष्व विप्रेन्द्र! कार्त्तिकस्य चवैभवम् । दशमीदिनमारभ्यदशम्यांतुसमापयेत्
पौर्णमासीं समारभ्य पौर्णमास्यां समापयेत् ।
आश्विनस्य हरिदिनीं समारभ्य तु भक्तिमान् ॥ २ ॥
दामोदरं नमस्कृत्य कुर्यात्सङ्कल्पमादितः । दामोदर! नमस्तेऽस्तु सर्वपापविनाशन !
कार्त्तिकस्य व्रतं कर्तुमनुज्ञां दातुमर्हसि । निर्विघ्नं कुरुदेवेश आमासं पुरुषोत्तम !॥४
इतिसम्प्रार्थ्य विधिनाकार्त्तिकव्रतमाचरेत् । अनूरुं वदता प्रोक्तं भास्करेण श्रुतं मया
कलौ च स्वर्गगमनकारणं श्रूयतां हि तत् ॥ ५

सूर्य उवाच

द्वादशानां तु मासानां मार्गशीर्षोऽतिपुण्यदः ॥ ६ ॥

तस्मात्पुण्यफलः प्रोक्तो वैशाखो नर्मदातटे । ततोलक्षगुणः प्रोक्तः प्रयागेमाघमासकः
तस्मान्महाफलःप्रोक्तः कार्त्तिको जलमात्रके । एकतः सर्वदानानिव्रतानिनियमास्तथा
एकतः कार्तिकस्नानं ब्रह्मणातुलया धृतम् । सन्ततिश्चैव सम्पत्तिः कलौयेषांप्रजायते
अवश्यं तैः कृतं विद्धिकार्त्तिकस्नानमादरात् । स्नानं चदीपदानं च तुलसीवनपालनम्
भूमिशय्या ब्रह्मचर्यं तथाद्विदलवर्जनम् । विष्णुसङ्कीर्तनं सत्यं पुराणश्रवणं तथा ॥

कार्त्तिकेमासिकुर्वन्तिजीवन्मुक्तास्तएवहि। नकार्त्तिकसमंधर्म्यमर्थ्यंनोकार्त्तिकात्परम् न कार्त्तिकसमं काम्यं मोक्षदानं न कार्त्तिकात्। युधिष्ठिरेण धर्मार्थमर्थार्थं चधृतेणच श्रीकृष्णेन तु कामार्थं मोक्षार्थं नारदेन च। कृतमेतद्व्रतंतस्माच्छ्रेष्ठंकृष्णप्रियं च हि

अरुण उवाच

ब्रूहि भास्कर! सर्वात्मन्कदाऽऽरभ्यव्रतंकृतम्। सफलंजायतेसम्यक्काचपूज्याऽत्रदेवता

भास्कर उवाच

अहं विष्णुश्च शर्वश्चदेवीविघ्नेश्वरस्तथा। एकोऽहं पञ्चधाजातोनाट्येसूत्रधरो यथा अस्माकं सर्व एवैतेभेदा विद्धिखगेश्वर!। तस्मात्सौरैश्चगाणेशैःशाक्तैःशैवैश्चवैष्णवैः कर्तव्यं कार्त्तिकस्नानं सर्वपापापनुत्तये। सूर्यस्य प्रीतये कार्यं तुलासंस्थे दिवाकरे॥ इषपूर्णां समारभ्ययावत्कार्त्तिकपूर्णिमा। तावत्स्नानं विधातव्यं शिवसन्तुष्टये नरैः देवीपक्षं समारभ्य महारात्रिचतुर्दशी। तावत्स्नानं विधातव्यं देवी सम्प्रीयतामिति गणपक्षं समारभ्य कृष्णा याकार्त्तिके भवेत्। चतुर्थी तावदेव स्यात्स्नानंगणपतुष्टये एकादशींसमारभ्यआश्विनस्याऽसितेतराम्। एकादश्यांकार्त्तिकस्यशुक्लायांपरिपूर्यते

कृतं येन तु तस्य स्यात्परितुष्टो जनार्दनः॥ २२॥

न कार्त्तिकसमो मासो न काशीसदृशी पुरी। न प्रयागसमं तीर्थं न देवः केशवात्परः प्रसङ्गाद्वाबलात्कारैर्ज्ञात्वाज्ञात्वाकृतंभवेत्। स्नानंकार्त्तिकमासस्यनपश्येद्यमयातनाम्

स्नानार्थं चेन्न सामर्थ्यं दत्वाऽन्यस्मै धनादिकम्।

स्नातस्य तस्य हस्तस्य ग्रहणात्पुण्यभाग्भवेत्॥ २५॥

अथवाकार्त्तिकस्नानं ये कुर्वन्तिद्विजातयः। तेषांप्रावरणंदत्त्वास्नानजंफलमाप्नुयात्

राधादामोदरः पूज्यः कार्त्तिके तु विशेषतः॥ २७॥

स्वर्णस्य वाऽथ रौप्यस्याऽप्यभावे शुल्वजामपि।

मृज्जां वा चित्रजातां वाऽथ वा पिष्टविचित्रिताम्॥ २८॥

दामोदरस्यराधायास्तुलस्यधोऽर्चयन्ति ये। मूर्तिं ते तु नराज्ञेयाजीवन्मुक्तानसंशयः अपि पापसहस्राढ्यःकार्त्तिकस्नानतोनरः। मुक्तोऽवश्यंसभवतिनाऽत्रकार्याविचारणा

तुलस्यभावे कर्तव्यापूजा धात्रीतले खग!। मुख्यपूजाविधानं तु कर्तव्यं सूर्यमण्डले अप्रत्यक्षाः सर्वदेवाः प्रत्यक्षो भगवानयम्। सर्वे देवाःकालवशाःकालकालोदिवाकरः एतदाराधनेऽशक्तः प्रतिमां पूजयेन्नरः। प्रतिमातोऽधिकं पुण्यं ब्राह्मणस्य तु पूजने॥ दरिद्रो दानपात्रं स्याद्विद्यावांस्तुविशेषतः। विप्राभावेपूजनीयागावःकृष्णामनोहराः विष्णोर्मूर्तिर्जङ्गमतः स्थावरा तु प्रशस्यते। शूद्रस्थापितमूर्तीनांनमस्कारंकरोतियः

पितृभिर्निरयं याति दशपूर्वैर्दशापरैः॥ ३५॥

शूद्रार्चितस्य संस्पर्शाद्दहेदासप्तमं कुलम्॥ ३६॥

तस्माद्द्विजार्च्य विप्रैर्या स्थापिता तां समर्चयेत्।

ततोऽपि या देवताभिः कृता सा भुक्तिमुक्तिदा॥ ३७॥

मूर्त्यभावे पूजनीयोऽश्वत्थो वाऽथ वटोऽथ वा।

अश्वत्थरूपी विष्णुः स्याद्वटरूपी शिवो यतः॥ ३८॥

कार्त्तिके तुलसीशाकं ताम्बूलं वा नराधमः।

अज्ञानाज्ज्ञानतो वाऽपि भुञ्जानो निरयं व्रजेत्॥ ३९॥

शालग्रामशिलाचक्रे नित्यं सन्निहितो हरिः।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शालग्रामं प्रपूजयेत्॥ ४०॥

रुद्रशापवशाद्गावो विष्ठाभक्षणतत्पराः। तथाऽपि ताः पूजनीया लोकद्वयफलप्रदाः॥

ब्रह्मांऽशकसमुद्भूते पालाशे यस्तु भोजनम्।

कुर्यात्कार्तिकमासेऽसौ विष्णुलोकं प्रयास्यति॥ ४२॥

अश्वत्थरूपी भगवान्वटरूपी सदाशिवः। तस्मात्सर्वप्रयत्नेनकार्त्तिकेऽश्वत्थमर्चयेत्॥ या नारी कार्त्तिकेमासिलक्षंकुर्यात्प्रदक्षिणाः। राधादामोदरं पूज्य मन्दवारे च तत्तले दम्पती भोजयेद्राधादामोदरस्वरूपिणौ। भोजयित्वा सपत्नीकान्पश्चाद्भुञ्जीतवाग्यता वन्ध्याऽपि लभतेपुत्रमितरासांतुकाकथा। सदासन्निहितोविष्णुर्द्विपत्सुब्राह्मणेयथा बोधिद्रुमे पादपेषु शालग्रामे शिलासु च। तस्मादश्वत्थमूलेवै कर्तव्यं विष्णुपूजनम् अश्वत्थपूजास्पर्शेन कर्त्तव्या शनिवासरे। अन्यवारेऽश्वत्थसङ्गाद्दरिद्रो जायते नरः

स्नानं जागरणं दीपं तुलसीवनपालनम् । कार्त्तिके मासि कुर्वन्तिते नराविष्णुमूर्तयः।
सम्मार्जनंविष्णुगृहेस्वस्तिकादिनिवेदनम्।विष्णोःपूजांचयेकुर्युर्जीवन्मुक्तास्तुतेनराः

स्नानकालं प्रवक्ष्यामि तीर्थादिषु च यत्फलम् ।
स्नानधर्माश्च ये केचित्तान्सर्वान्मे निबोधत ॥ ५१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे कार्त्तिकवैभववर्णनं नाम
तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः

कार्त्तिकस्नानविधिनिरूपणम्

ब्रह्मोवाच

नाडीद्वयावशिष्टायांरात्र्यांगच्छेज्जलाशयम् । तुलसीमृत्तिकायुक्तः सवस्त्रकलशोमुने
आगत्य तोयनिकटे तीरे संस्थाप्यपात्रकम् । पादप्रक्षालनंकृत्वादेशकालादिचोच्चरेत्
स्मरेद्गङ्गादिकानद्योविष्णुशर्वादि देवताः । नाभिमात्रेजलेस्थित्वा मन्त्रमेतमुदीरयेत्
कार्त्तिकेऽहं करिष्यामि प्रातःस्नानं जनार्दन !। प्रीत्यर्थं तव देवेश! दामोदर! मया सह
नित्ये नैमित्तिके कृत्वाकार्त्तिकेपापनाशन । स्नानं चार्घ्यं प्रदास्यामि निर्विघ्नंकुरुकेशव
तीर्थादिदेवताभ्यश्चक्रमादर्घ्यादिदापयेत् । गृहाणाऽर्घ्यंमया दत्तं राधया सहितोहरे!
नमः कमलनाभाय नमस्ते जलशायिने । नमस्तेऽस्तुहृषीकेश! गृहाणार्घ्यंनमोऽस्तुते
व्रतिनः कार्त्तिके मासि स्नातस्यविधिवन्मम । गृहाणाऽर्घ्यं मयादत्तंदनुजेन्द्रनिषूदन!
किरणा धूतपापा चपुण्यतोया सरस्वती । गङ्गा च यमुना चैव पञ्चनद्यः पुनन्तुमाम्
अन्यासाञ्च नदीनाञ्च दद्यादर्घ्यं यथाविधि । जाह्नवीस्मरणं कुर्यात्सर्वतीर्थेषु मानवः
नाऽन्यत्तीर्थं तुजाह्नव्यांस्मरणीयंकदाचन । एतान्मन्त्रासमुच्चार्य मलस्नानंसमाचरेत्

मृत्स्नानं चपितृस्नानंगुरुस्नानंततः परम् । ततस्तुपावमानीभिरभिषिञ्चेत्स्वमस्तकम्
अघमर्षणकं कृत्वा स्नानाङ्गं तर्पणं तथा । ततः पुरुषसूक्तेन जलं शिरसि सिञ्चयेत् ॥

ततस्तु बहिरागत्य तीर्थं शिरसि निक्षिपेत् ।
तीर्थं पीत्वा त्रिवारन्तु तुलसीं गृह्य पाणिना ॥ १४ ॥

ततो जलाद्विनिष्क्रम्य चाञ्चलं पीडयेद्बहिः । यन्मयादूषितं तोयं शारीरमलसञ्चयैः
तद्दोषपरिहारार्थं यक्ष्मणं तर्पयाम्यहम् । वस्त्रनिष्पीडनं कृत्वाकुर्याच्च तिलकादिकम्

सूत उवाच

शृणुध्वमृषयः सर्वे कार्त्तिकस्नानजम्फलम् । अरुणं प्रतिसूर्येण यदुक्तं च सविस्तरम्

अरुण उवाच

कस्मिंस्तीर्थे विशेषेण फलं कार्त्तिकसम्भवम् ?।
क्षेत्रे वा एतदाऽऽख्याहि भगवन्स्नानयोगतः ॥ १८ ॥

सूर्य उवाच

यत्र कुत्राऽपि कर्तव्यंजलेस्नानंतु कार्तिके। उष्णोदकेन कर्तव्यंस्नानंकुत्राऽपिकार्त्तिके
ततो दशगुणं पुण्यं शीततोयनिमज्जनात् । ततः शतगुणं पुण्यं बहिःकूपोदके कृतम्
कूपात्सहस्रगुणितं फलं वापीनिषेकतः । ततोऽयुतगुणं पुण्यं तडागस्नानतो भवेत्
ततो दशगुणं पुण्यं निर्झरेषु निमज्जनात् । ततोऽधिकतरं पुण्यं नदीस्नानस्यकार्त्तिके
नद्या दशगुणं प्रोक्तं तीर्थस्नानं खगोत्तम !। ततो दशगुणं पुण्यं नद्योर्यत्र च सङ्गमः॥

नदीत्रयस्य संयोगे पुण्यस्याऽन्तो न विद्यते ।
सिन्धुः कृष्णा च वेणी च यमुना च सरस्वती ॥ २४ ॥

गोदावरी विपाशा च नर्मदा तमसा मही । कावेरी सरयूः शिप्रा तथा चर्मण्वतीनदी
वितस्ता वेदिकाशोणोवेत्रवत्यपराजिता । गण्डकीगोमती पूर्णा ब्रह्मपुत्रासरोवरम्
वाग्मती च शतद्रुश्च तथा वदरिकाश्रमः । दुर्लभाः कार्त्तिकेत्वेते तीर्थान्यथनिबोधमे

सर्वेभ्यश्च स्थलेभ्यश्च आर्यावर्तन्तु पुण्यदम् ।
कोल्हापुरी ततःश्रेष्ठा ततः काञ्चीद्वयं स्मृतम् ॥ २८ ॥

अनन्तसेनवसतिर्वराहक्षेत्रमेव च । चक्रक्षेत्रं ततः पुण्यं मुक्तिक्षेत्रं ततोऽधिकम् ॥२९
अवन्तिकाततः श्रेष्ठाततोबदरिकाश्रमः । अयोध्या च ततःश्रेष्ठागङ्गाद्वारंततोऽधिकम्
ततः कनखलं तीर्थं ततो मधुपुरी वरा । एकोऽपि कार्त्तिको मासो मथुरायमुनाजले
यैः स्नातस्तेतु वैकुण्ठेबहुकालंवसन्तिहि । राधादामोदरस्तत्रस्वयं स्नातस्तुकार्त्तिके

अतो मधुपुरी श्रेष्ठा यमुना च विशेषतः ॥ ३३ ॥

द्वारावती ततः श्रेष्ठा प्रत्यहं स्नाति केशवः । षोडशस्त्रीसहस्रेण सार्द्धं यादवसंयुतः
द्वारकायांमृत्तिकायास्तिलकोयेनमस्तके । धार्यतेऽसौनरो ज्ञेयो जीवन्मुक्तोनसंशयः

द्वारकास्नानमाहात्म्यं न वक्तुं शक्यते मया ॥ ३५ ॥
गोविन्दार्पितचित्तानां जायते पुण्यभास्करा ।
ततो भागीरथी श्रेष्ठा यत्र विन्ध्येन सङ्गता ॥ ३६ ॥
तस्माद्दशगुणं पुण्यं तीर्थराजेऽत्र जायते ॥ ३७ ॥

कलौ दशसहस्राऽन्ते विष्णुस्त्यक्ष्यतिमेदिनीम् । तदर्द्धंजाह्नवीतोयंतदर्धंदेवतागणाः
यावत्तिष्ठतिगङ्गाऽत्रतावत्तीर्थानिसन्तिच । स्वस्वस्थाने नृणाम्पापंतावदेवहरन्तिच
यदैवगङ्गानष्टा स्यात्कोवातत्पापमाहरेत् । विचार्यैवं सुतीर्थानिगमिष्यन्ति धरातले

तस्मान्मुनीश्वराः सर्वे यावत्तिष्ठति जाह्नवी ।
तावच्च क्रियतां धर्मस्ततो भूमौ निलीयताम् ॥ ४१ ॥

समाधिं गृह्य सुदृढांयावत्कृतयुगम्भवेत् । अन्यथा कलिकालेन भ्रंशनीयोभवेत्सुधीः
ततः श्रेष्ठतरा काशी यस्यानाशो न जायते । यदाश्रयेण गङ्गाऽपि सर्वपापंव्यपोहति
काशिकाया नैव नाशो ब्रह्मण्यपि मृते सति । यद्दर्शनार्थंगङ्गाऽपिजाताचोत्तरवाहिनी

तस्याम्पञ्चनदं तीर्थं त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ ४४ ॥

आगते कार्त्तिकेमासिरौरवंनरकंगताः । आक्रोशन्तेतुपितरो वंशेऽस्माकम्भविष्यति
कश्चिद्भाग्यवतां श्रेष्ठो गत्वा पञ्चनदे शुभे । अस्माकं तर्पणं कुर्यान्नरकार्णवतारकम्
तीर्थराजादितीर्थानि प्राप्ते कार्त्तिकमासके । स्नानार्थं पञ्चगङ्गं तु समायान्तिनसंशयः
कृत्वातु लक्षपापानिस्नात्वापञ्चनदेशुभे । बिन्दुमाधवमभ्यर्च्य विलयंयान्तितत्क्षणात्

यैः स्नातं कार्त्तिके मासि सकृत्पञ्चनदेशुभे । सर्वतीर्थकृतास्नानात्फलंकोटिगुणम्भवेत्

ब्रह्मोवाच

कार्त्तिके मासि कावेर्यां यः स्नानं कर्तुमिच्छति ।
तावता वै विमुक्ताऽघो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ५० ॥

कावेर्याश्चैव माहात्म्यं को वदेत्परमुत्तमम् । अत्र ते वर्णयिष्यामिइतिहासंपुरातनम्
कावेर्याविषयेब्रह्मन्सावधानमनाःशृणु । गौतम्या उत्तरे तीरे विष्णुपादाब्जसम्भवा
गङ्गा त्रैलोक्यपापघ्नीवर्ततेलोकपूजिता । सा गङ्गा चिन्तयामासकदाचित्पापशङ्किता
सर्वलोकाःसमागत्यमयिपापंत्यजन्ति हि । तत्पापन्तुकथं गच्छेदितिचिन्तापरातदा
प्रष्टुं जगाम कैलासं गिरिजावल्लभम्भवम् । तत्र दृष्ट्वा महारुद्रं प्रोवाच हरिपादजा ॥

गङ्गोवाच

महारुद्र! नमस्तेऽस्तु त्वांप्रष्टुमहमागता । सर्वलोकाःसमागत्यमयिपापंत्यजन्तिहि
तत्पापन्तु मया सोढुं न शक्यं पार्वतीपते !। येनोपायेन तत्पापं नाऽऽगच्छेन्ममतद्वद

एवं गङ्गावचः श्रुत्वा प्रत्याह परमेश्वरः ।

रुद्र उवाच

पापनिर्हरणायाऽऽदौ पद्मनाभाङ्घ्रिपङ्कजात् ॥ ५८ ॥

प्रादुर्भूताऽसित्वंदेवि किंमर्थंतप्यतेत्वया पापप्रहाराऽऽधिपत्यंकल्पितंतवविष्णुना
तथाऽपि पापनिर्हारउपायं ते ब्रवीम्यहम् । कवेश्च तनया देवी कावेरी सरिताम्वरा
सर्वोत्कृष्टाच सर्वेषां हरेर्बलवशात्तुसा। सर्वपापप्रहरणे सामर्थ्यं तत्र वर्तते ॥६१॥

कार्त्तिके मासि कावेर्यां यः स्नानं कुरुते नरः ।
स तु पापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः परम्पदम् ॥ ६२ ॥
तस्मात्त्वं गच्छ देवि! त्वं ततः पापाद्विमोक्ष्यसे ।
इत्युक्ता सा तदाऽऽगच्छत्कावेरीं पापहारिणीम् ॥ ६३ ॥

तज्जलस्पर्शमात्रेण कार्त्तिके विष्णुपादजा । निर्धूतपातकागङ्गाजगामस्वनिकेतनम् ॥

कार्त्तिके प्रतिवर्षन्तु गङ्गा त्रैलोक्यपावनीम् ।

स्नातुं भक्त्या समायाति कावेरीं पापहारिणीम् ॥ ६५ ॥

तज्जलस्पर्शमात्रेण कार्त्तिकेविष्णुपादजा । निर्धूतपातका गङ्गा जगामस्वनिकेतनम्

तस्माच्छस्तं तुलास्नानंकावेर्य्यांशस्यते बुधैः । यःकावेर्यांतुलास्नानंभक्तयातुकुरुतेमुने

विमुक्तदुरितःसद्यस्ततो याति परां गतिम् ।

तस्मात्स्नानं तु कावेर्यांकार्त्तिके मासि शस्यते ॥ ६८ ॥

इतिहासमिमं श्रुत्वा कार्त्तिकव्रततत्परः । स कावेरी स्नानफलं प्राप्नोतिच पराङ्गतिम्

रात्रिशेषे भवेत्स्नानमुत्तमं विष्णुतुष्टिकृत् ।

सूर्योदये मध्यमं स्याद्यावान्नाऽऽस्ता तु कृत्तिका ॥ ७० ॥

तावदेव भवेत्स्नानमन्यथा तन्न कार्त्तिकम् ।

स्नानं स्त्रीभिर्विधातव्यं गृहीत्वाऽऽज्ञां धवस्य च ॥ ७१ ॥

अपृष्ट्वायत्कृतंधर्म्यं भर्तारंतत्क्षयं नयेत् । स्त्रीणांनास्त्यपरोधर्मो भर्तारं प्रोज्झ्यकश्चन

कुर्यात्सहस्रपापानि भर्त्राऽऽज्ञां या समाचरेत् ।

सैषा धर्मवती लोके न जायेत व्रतादिना ॥ ७३ ॥

दरिद्रःपतितोमूर्खोदीनोऽपियदि चेत्पतिः । तादृशःशरणंस्त्रीणांतस्यागान्निरयंव्रजेत्

कलौ वत्स! मनुष्याणां शैथिल्यं स्नानकर्मणि ।

तथाऽपि कथयिष्यामि स्नानं कार्त्तिकमाघयोः ॥ ७५ ॥

यस्यहस्तौचपादौचवाङ्मनश्चसुसंयतम् । विद्यातपश्चकीर्तिश्च स तीर्थफलभाङ्नरः

अश्रद्दधानः पापात्मा नास्तिकश्छिन्नमानसः । हेतुवादीचपञ्चैते न तीर्थफलभागिनः

प्रातरुत्थाययो विप्र! तीर्थस्नायीसदाभवेत् । सर्वपापविनिर्मुक्तःपरम्ब्रह्माऽधिगच्छति

स्नानं चतुर्विधम्प्रोक्तं स्नानविद्भिर्मनीषिभिः ।

वायव्यं वारुणं दिव्यं ब्राह्मञ्चेति तथा स्मृतम् ॥ ७६ ॥

वायव्यंगोरजःस्नानंवारुणंसागरादिषु । ब्राह्मंब्राह्मणमन्त्रोक्तंदिव्यम्मेघाऽम्बुभास्करम्

स्नानानाञ्चैवसर्वेषांविशिष्टं तत्रवारुणम् । ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्योमन्त्रवत्स्नानमाचरेत्

तूष्णीमेवहिशूद्रस्यस्त्रीणाञ्चैव तथास्मृतम् । बाला च तरुणी वृद्धा नरनारीनपुंसकाः

पापैः सर्वैः प्रमुच्यन्ते स्नानात्कार्त्तिकमाघयोः ।

स्नाता वै कार्त्तिके लोकाः प्राप्नुवन्तीप्सितम्फलम् ॥ ८३ ॥

पुष्करे तीर्थवर्ये तु नन्दायाः सङ्गमे पुरा । प्रभञ्जनश्च मुक्तोऽभूत्तदैव व्याघ्रजन्मतः

नन्दायावचनेनैवकार्त्तिकेसापरं ययौ । एवंस्नानविधिःप्रोक्तः किम्भूयःश्रोतुमिच्छसि

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहियां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे कार्त्तिकस्नानविधिनिरूपणं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः

नित्यकर्म्मकथनम्

नारद उवाच

कदा स्नानं प्रकर्तव्यं कथं स्थेयंदिनावधि । आह्निकं तत्समाचक्ष्वविशेषेणपितामह!

ब्रह्मोवाच

रात्र्यां तुर्यांशशेषायामुत्तिष्ठेत्सर्वदा व्रती ।

विष्णुं स्तुत्वा बहुस्तोत्रैर्दिनकार्यम्विचारयेत् ॥ २ ॥

ग्रामनैर्ऋत्यदिग्भागे मलोत्सर्गंयथाविधि । ब्रह्मसूत्रं दक्षकर्णे स्थाप्य तत्रउदङ्मुखः

अन्तर्धायतृणंभूमौ शिरः प्रावृत्यवाससा । वक्त्रं नियम्यवस्त्रेणाऽसङ्गःसोदकभाजनः

कुर्यान्मूत्रपुरीषन्तु रात्रौचेद्दक्षिणामुखः । ततउत्थायचाऽऽगच्छेत्समीपं कलशस्यहि

गन्धलेपक्षयकरं मृत्तिकाशौचमाचरेत् । एका लिङ्गे करेतिस्र उभयोर्मृद्द्वयंस्मृतम्

मूत्रशौचे त्विदं ज्ञेयं विष्ठाशौचमतःश्रृणु । पञ्चापानेऽथवा सप्त दश वामकरे तथा

उभयोःसप्त दातव्याःपादयोर्मृत्तिकात्रयम् । एतच्छौचंगृहस्थस्यद्विगुणंब्रह्मचारिणः

वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनाञ्चचतुर्गुणम् । एतच्छौचं दिवाप्रोक्तं रात्रावर्द्धंसमाचरेत्

मार्गस्थस्य तदर्धं स्यात्स्त्रीशूद्राणां तदर्धकम् ।
शौचकर्मविहीनस्य समस्ता निष्फलाः क्रियाः ॥ १० ॥
दन्तजिह्वाविशुद्धिश्च ततः कुर्यादतन्द्रितः । आयुर्बलं यशोवर्चः प्रजाः पशुवसूनि च
ब्रह्म प्रज्ञाञ्चमेधाञ्चत्वं नोदेहिवनस्पते !। दन्तकाष्ठन्तु गृह्णीयाद् द्वादशाङ्गुलसम्मितम्
क्षीरवृक्षस्यनग्राह्यं कार्पासस्य तथैव च । कण्टकस्य च वृक्षस्य दग्धवृक्षस्यचैवहि
सद्वासनं मृदुतरं दन्तधावनमादितः । उपवासे नवम्याञ्च षष्ठ्यां श्राद्धदिने रवौ ॥
ग्रहणे प्रतिपद्दर्शे न कुर्याद्दन्तधावनम् । कुर्याद् द्वादश गण्डूषाननुक्ते दन्तधावने ॥
दन्तान्विशोध्य विधिवन्मुखं सम्मार्ज्य वारिणा ।
ललाटे चोर्ध्वपुण्ड्रन्तु धृत्वा चाऽऽचम्य वारिणा ॥ १६ ॥
देवालये नदीतीरे राजमार्गे विशेषतः । दत्त्वाचाकाशदीप तु तुलसीं सन्निधावथ
गृहीत्वाऽर्चनसामग्रीमिष्टदेवगृहं व्रजेत् । ततो गायेतनृत्येत पूजां कृत्वा तु बुद्धिमान्
पठित्वाविष्णुनामानिकुर्यान्नीराजनंहरेः । नाडीद्वयावशिष्टांरात्र्यांगच्छेज्जलाशयम्
तन्त्रोक्तविधिनास्नानं कुर्याद्वैकार्त्तिकव्रती । वस्त्रनिष्पीडनंकृत्वाकुर्याच्चतिलकंतथा
ततः सन्ध्यामुपासीतस्वसूत्रोक्तेनवर्त्मना । ततःकार्योजपोदेव्या यावदर्कोदयोभवेत्
एतत्प्रोक्तं रात्रिशेषकृत्यंदैनमथोच्यते । यस्मिन्कृतेकार्त्तिकोऽयंसकलःसफलो भवेत्
विष्णोःसहस्रनामाऽऽद्यंसन्ध्यान्ते च पठेत्ततः । देवालयेसमागत्यपुनः पूजनमारभेत्
नृत्यगानादिकार्येषुप्रहरंदिवसं नयेत् । ततः पुराणश्रवणंयामार्धंसम्यगाचरेत् ॥२४॥
पौराणिकस्यपूजांतुतुलसीपूजनं तथा । कृत्वामाध्याह्निकंकर्मभुञ्जीतद्विदलोज्झितम्
बलिदानं वैश्वदेवमतिथीनांसमर्पणम् । कृत्वाभुङ्क्तेतुयोमर्त्यःकेवलंचाऽमृतं हि तत्
यथाशक्तिद्विजाभोज्याःप्रत्यहंवाऽथ पर्वणि । हविष्यभोजनंकुर्यादामिषं परिवर्जयेत्
भक्षयेत्तुलसीं वक्त्रशुद्ध्यर्थं तीर्थवारिणा । संसारव्यवहारेण दिनशेषं समापयेत्
सायंकाले पुनर्गच्छेद्विष्णोर्देवालयम्प्रति ।
सन्ध्यां कृत्वा प्रयुञ्जीत तत्र दीपान्यथाबलम् ॥ २६ ॥
विष्णुं प्रणम्य हरये कृत्वानीराजनं शुभम् । स्तोत्रपाठादिकं कुर्वन्नाद्ययामेतुजागरम्

यामे तु प्रथमेऽतीते निद्रां कुर्याद्विचक्षणः । ब्रह्मचर्यव्रतं कुर्याद्भार्यामीयादृतौ तथा
तया कामयमानो वा भार्यां गच्छेन्न दोषभाक् ।
एवं प्रतिदिनं कुर्यादामासं तु यथाविधि ॥ ३२ ॥
एवंतुकार्त्तिकेमासियःकुर्यात्परमंव्रतम् । सर्वपापविनिर्मुक्तोयातिविष्णोःसलोकताम्
रोगापहं पातकनाशकृत्परं सद्बुद्धिदं पुत्रधनादिसाधकम् ।
मुक्तेर्निदानं नहि कार्तिकव्रताद्विष्णुप्रियादन्यदिहाऽस्ति भूतले ॥ ३४॥
इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे नित्यकर्मकथनं नाम
पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः

कार्त्तिकव्रतनिरूपणम्

ब्रह्मोवाच

शृणुनारदवक्ष्यामिकार्त्तिकस्यव्रतंमहत् । यच्छ्रुत्वासर्वपापेभ्योमुक्तोमोक्षमवाप्स्यसि
कार्त्तिकेमासिसंप्राप्तेनिषिद्धानि च वर्जयेत् । तैलाभ्यङ्गं परान्नञ्च तथा वै तैलभोजनम्
फलानि बहुबीजानि धान्यानि द्विदलान्यपि ।
वर्जयेत्कार्त्तिके मासि नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३ ॥
अलाबुं गृञ्जनञ्चैववृन्ताकंबृहतीफलम् । अन्नं पर्युषितञ्चाऽपि भिस्सटं चमसूरिकम्
पुनर्भोजनं माध्वं च परान्नंकांस्यभोजनम् । नखं चर्म च छत्राकं काञ्जि दुर्गन्धमेव च
गणान्नं गणिकान्नञ्च तथा वै ग्रामयाजिनः । शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कं सूतकान्नं तथैव च॥
श्राद्धान्नमृतुमत्याश्च जातकं नामकं तथा । श्लेष्मातकफलं चैव वर्जयेत्कार्त्तिकव्रती
निषिद्धेषु च पत्रेषु भोजनं नैव कारयेत् । मधुपालाशकदलीजम्बूप्लक्षमकूटिकाः ॥

एतत्पत्रेषु भोक्तव्यं पुष्करे न कदाचन ॥ ८ ॥

कार्त्तिकेमासिसंप्राप्तेयः कुर्याद्वनभोजनम् । स यातिपरमंलोकं विष्णोर्देवस्य चक्रिणः प्रातःस्नानं तु कर्तव्यं तथैव हरिपूजनम् । कथायाःश्रवणं चैव कार्त्तिके शस्यते मुने गोपीचन्दनदानंतु गोदानंश्रोत्रियाय च । कर्तव्यं कार्त्तिकेमासितेन मोक्षमवाप्नुयात् कदलीफलदानं तु दानंधात्रीफलस्य च । वस्त्रदानं तथाकुर्याच्छीतार्ताय द्विजन्मने शाकादिदानंकुर्वीतचाऽन्नदानं विशेषतः । शालग्रामस्यदानं च कर्तव्यं तु द्विजन्मने पौराणिकाय यो दद्यादामान्नं घृतपायसम् । स चैश्वर्यमवाप्नोतिशतब्राह्मणभोजनात् कमलैःपूजयेद्यस्तुकार्त्तिकेकमलाप्रियम् । स तु पुण्यमवाप्नोतिनाऽत्रकार्या विचारणा

कार्त्तिके तुलसीपत्रं यो भक्त्या विष्णवेऽर्पयेत् ।

संसाराच्च विनिर्मुक्तो याति विष्णोः परं पदम् ॥ १६

कार्त्तिके केतकीपुष्पैरर्चयेद्गरुडध्वजम् । पूजितो जन्मसाहस्रं नाऽत्र कार्या विचारणा शङ्खदानं तु यःकुर्यात्तथाचक्राङ्कितस्य च । तस्यपापानिनश्यन्ति दानमात्रान्न संशयः गीतापाठं तु यःकुर्यात्कार्त्तिकेविष्णुवल्लभे । तस्य पुण्यफलम्वक्तुं नाऽलम्वर्षशतैरपि श्रीमद्भागवतस्याऽपि श्रवणंयः समाचरेत् । सर्वपापविनिर्मुक्तः परं निर्वाणमृच्छति एकादश्यां निराहारमुपवासं करोति यः । पूर्वजन्मकृतात्पापान्मुच्यते नाऽत्र संशयः

शालिग्रामस्य नैवेद्यं कोटियज्ञफलं लभेत् ।

अन्यदेवस्य नैवेद्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २२ ॥

पूजाकाले तु देवस्यघण्टानादंकरोतियः । हरेस्तृप्तिं परां याति मनुजो नाऽत्र संशयः परान्नं वर्जयेद्यस्तुकार्त्तिकेविष्णुतुष्टये । दामोदरस्यप्रीतिंससम्यक्प्राप्नोति मानवः अध्वगंतुपरिश्रान्तंकालेच गृहमाऽऽगतम् । योऽतिथिंपूजयेद्भक्त्याजन्मसाहस्रनाशनम् निन्दांकुर्वन्ति ये मूढावैष्णवानांमहात्मनाम् । पतन्तिपितृभिःसार्द्धंमहारौरवसञ्ज्ञके

दृष्ट्वा भागवतान्विप्रान्सम्मुखो न च याति हि ।

न गृह्णाति हरिस्तस्य पूजां द्वादशवार्षिकीम् ॥ २७ ॥

निन्दां भगवतः शृण्वंस्तत्परस्य जनस्य च ।

ततो नाऽपैति यः सोऽपि हरेः प्रियतमो नहि ॥ २८ ॥

प्रदक्षिणांतु यः कुर्यात्कार्त्तिके केशवस्य हि । पदेपदे ऽश्वमेधस्यफलंप्राप्नोत्यसंशयः

दंडप्रणामं यः कुर्यात्कार्त्तिके केशवाऽग्रतः ।

राजसूयाऽश्वमेधानां फलम्प्राप्नोत्यसंशयः ॥ ३० ॥

कुटुम्बभोजनं चैव कार्त्तिके भक्तिसंयुतः । कारयेद्विप्रशार्दूल! तस्य पुण्यमनन्तकम्॥ परस्त्रीसङ्गमं यस्तुकार्त्तिकेकुरुते नरः । तस्यपापस्य विश्रान्तिर्यावद्वक्तुंन शक्यते तुलसीमृत्तिकापुण्ड्रं ललाटे यस्य दृश्यते । यमस्तं नेक्षितुंशक्तः किमुदूता भयङ्कराः

शाकम्वा लवणम्वाऽपि यत्किञ्चिद्वा भविष्यति ।

तद्देयं कार्त्तिके मासि प्रीत्यर्थं शार्ङ्गधन्वनः ॥ ३४ ॥

इत्याद्या बहवो धर्माःकार्त्तिके विष्णुवल्लभाः । यथाशक्त्याप्रकुर्वीतधर्मंदेवस्यतुष्टिदम् हरिसन्तुष्टये कार्यस्त्यागो वा स्वेष्टवस्तुनः । मासान्ते द्विजवर्यायदद्यात्तद्व्रतपूर्तये सर्वव्रतानि चैकत्र सत्यव्रतमथैकतः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सत्यं भाषेत सर्वदा ॥

अन्यधर्मेष्वधिकृतिः कुलजातिविभागतः ।

अधिकारी कार्त्तिके तु सर्व एव जनो भवेत् ॥ ३८ ॥

गोग्रासः कार्त्तिकेमासि विशेषाद्येस्तुदीयते । तेषांपुण्यफलंवक्तुं नशक्नोतिपितामहः विष्णुदेवालयं प्रातः सम्मार्जयति कार्तिके । तस्य वैकुण्ठभवने जायते सुदृढं गृहम्

दद्यात्कार्तिकमासे तु धर्मकाष्ठानि भूरिशः ।

न तत्पुण्यस्य नाशोऽस्ति कल्पकोटिशतैरपि ॥ ४१ ॥

सुधादि लेपयेद्यस्तु कार्त्तिके विष्णुमन्दिरे ।

चित्रादिकं लिखेद्वाऽपि मोदते विष्णुसन्निधौ ॥ ४२ ॥

देवालयेवातीर्थेवा कृतो दुष्टैर्नृपैः करः । तं मोचयन्ति ये लोकास्तेषांधर्मः सनातनः कार्त्तिकेमासि यो विप्रोगभस्तीश्वरसन्निधौ । शतरुद्रीजपंकुर्यान्मन्त्रसिद्धिःप्रजायते

वाराणस्यां तु यैः स्थित्वा त्रिवर्षं कार्त्तिकव्रतम् ।

सोपाङ्गं साङ्गं यैर्मर्त्यैः कृतं भक्त्यैकतत्परैः ॥ ४५ ॥

इहलोके फलं तेषां प्रत्यक्षं जायते किल । सम्पत्त्या चैवसन्तत्यायशोभिर्धर्मवुद्धिभिः

पलाण्डुं शृङ्गं मांसं च शय्यां सौवीरकं तथा ।
राजिकोन्मादिकश्चाऽपि चिपिटान्नञ्च वर्जयेत् ॥ ४७ ॥

धात्रीफलं भानुवारे परदेशागमं तथा । तीर्थं विना सदैवेह वर्जयेत्कार्त्तिकव्रती ॥

देववेदद्विजातीनां गुरुगोव्रतिनां तथा ।
स्त्रीराजमहतां निन्दां वर्जयेत्कार्त्तिकव्रती ॥ ४९ ॥

नरकस्यचतुर्दश्यां तैलाभ्यङ्गं च कारयेत् । अन्यत्र कार्त्तिकेमासि तैलस्नानंविवर्जयेत्

नालिकां मूलकं चैव कूष्माण्डञ्च कपित्थकम् ॥ ५० ॥

रजस्वलान्त्यजम्लेच्छपतिताऽव्रतिकैस्तथा । द्विजद्विड्वेदवाह्यैश्च नवदेत्सर्वदाव्रती

एभिर्दृष्टं च काकैश्च सूतिकान्नं च यद्भवेत् ।
द्विःपाचितं च दग्धान्नं नैवाऽद्याद्वैष्णवव्रती ॥ ५२ ॥

क्रमात्कूष्माण्डबृहतीतरुणीमूलकं तथा । श्रीफलं च कलिङ्गं चफलंधात्रीभवं तथा
नारिकेलमलाबुश्च पटोलं बृहतीफलम् । चर्मवृन्ताकचवलीशाकं तुलसिजं तथा ॥
शाकान्येतानि वर्ज्यानि क्रमात्प्रतिपदादिषु । एवमेवहिमाघेऽपिकुर्य्याच्चनियमान्व्रती
कार्त्तिकव्रतिनः पुण्यं यथोक्तव्रतकारिणः । न समर्थो भवेद्वक्तुं ब्रह्मापीहचतुर्मुखः

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे कार्त्तिकव्रतनिरूपणं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः

दीपदानमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

भगवन्कृतकृत्योऽस्मि तवपादसमाश्रयात् । श्रोतव्यं नेह भूयो मे विद्यते देवसत्तम!
तथाऽपि भगवन्किञ्चित्प्रष्टव्यंमेहृदिस्थितम् । त्वद्वाक्यामृतपीतस्यनमेतृप्तिर्हिजायते
दीपदानस्य माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि ते प्रभो । येनचाऽपिपुरादत्तस्तद्वदस्वचतुर्मुख

ब्रह्मोवाच

प्रातःस्नात्वा शुचिर्भूत्वा दीपंदद्यात्प्रयत्नतः । तेनपापानि नश्येयुस्तमांसीवभगोदये
आजन्मयत्कृतं पापं स्त्रिया वा पुरुषेण च । तत्सर्वं नाशमायातिकार्त्तिके दीपदानतः
अत्र ते वर्णयिष्यामि इतिहासं पुरातनम् । श्रवणात्सर्वपापघ्नं दीपदानफलप्रदम्
पुरा द्रविडदेशे तु ब्राह्मणो बुद्धनामकः । तस्यभार्याऽभवद्दुष्टा अनाचाररता मुने !॥

तस्याः संसर्गदोषेण क्षीणाऽऽयुर्मृ तिमाप्तवान् ।
पत्यौ मृतेऽपि सा पत्नी अनाचारे विशेषतः ॥ ८ ॥

नाऽभून्न हि तस्यास्तु लज्जालोकापवादतः । सुतवन्धुविहीनासासदाभिक्षान्नभोजना
न संस्काराश्रमल्पं वा भुक्त्वा पर्यु षिताशिनी । परपाकरतानित्यंतीर्थयात्राविवर्जिता
कथायाः श्रवणं चैव न श्रुतंतु तया द्विज !। एकदा ब्राह्मणः कश्चित्तीर्थयात्रापरायणः
तस्या गृहं समागच्छद्विद्वान्वैकुत्सनामकः । अनाचाररतां तां तु दृष्ट्वा ब्रह्मर्षिसत्तमः

कोपेन रक्तचक्षुः संस्तामुवाचाऽसतीं स्त्रियम् ॥ १२ ॥

कुत्स उवाच

वक्ष्यामि साम्प्रतं मूढे! मद्वाक्यमवधारय ॥ १३ ॥

दुःखहेतुमिमं देहं पूयशोणितपूरितम् । पञ्चभूतात्मकञ्चैव किं च पुष्णासि दूतिके!
जलवुद्वुदवद्देहो नाशमायाति निश्चितम् । अनित्यं देहमाश्रित्यनित्यं त्वंमन्यसेहृदि

तस्मादन्तः स्थितं मोहं त्यज मूढे! विचारतः । स्मरसर्वोत्तमं देवंकुरुश्रवणमादरात्
कार्त्तिके मासि सम्प्राते स्नानदानादिकं कुरु । दामोदरस्यप्रीत्यर्थं दीपदानं तथाकुरु
लक्षवर्त्यादिकं चैव लक्षपद्मादिकं तथा । प्रदक्षिणां तु देवस्य नमस्कारं तथैव च ॥
धारणं पारणं चैव कुरु भक्त्या हि कार्त्तिके । विधवानां व्रतमिदं सधवानां तथैव च
सर्वपापप्रशमनं सर्वोपद्रवनाशनम् । तत्राऽपि कार्त्तिके मासि दीयतां दीप उत्तमः ॥
दीपो हरेः प्रियकरः कार्त्तिके मासिनिश्चितम् । महापातककृद्वापिदीपदानात्प्रमुच्यते
पुराकश्चिद्द्विजवरो नाम्ना हरिकरो ह्यभूत् । अधर्मविषयासक्तः शश्वद्वेश्यारतो द्विजः
पितृवित्तक्षयकरो वंशच्छेदे कुठारकः । कदाचित्तेन विधवे! द्यूते पितृधनं महत् ॥

हारितं दुष्टसंसर्गात्ततो दुःखी स चाऽभवत् ।
कदाचित्साधुसंसर्गात्तीर्थयात्राप्रसङ्गतः ॥ २४ ॥

अयोध्यामागतोवत्से! महापापकरोद्विजः । कार्त्तिकेमासिसम्प्राप्तःश्रीमद्द्विजगृहेसदा
द्यूतव्याजेन तेनाऽऽशु दीपो दत्तो हरेः पुरः । ततःकालान्तरेविप्रोमृतोमोक्षमवाप्तवान्
महापातककृद्वाऽपि गतवानभयं हरिम् । तस्मात्त्वं कार्त्तिके मासि दीपदानं तथा कुरु

तथाऽन्यान्यपि दानानि कुरु भक्तिसमन्विता ।
इत्यादिश्याथ तां कुत्सो जगामाऽन्यगृहं द्विजः ॥ २८ ॥

साऽपिकुत्सवचःश्रुत्वापश्चात्तापेनसंयुता । व्रतंतुकार्तिकेमासिकरिष्यामीतिनिश्चिता
पतङ्गोदयवेलायां कार्त्तिकेस्नानमम्भसि । दीपदानं व्रतं चैव मासमेकं चकार सा ॥
ततः कालान्तरे चैव गतायुर्मृतिमागता । दीपदानस्य माहात्म्यान्महापापकृदप्यसौ
स्वर्गमार्गं गतासाध्वीकालेमोक्षमवापह । तस्मान्नारद! माहात्म्यंदीपदानस्यकोवदेत्
कार्त्तिके दीपदानं तु महापुण्यफलप्रदम् । कार्त्तिकव्रतनिष्ठो यो दीपदानादिकृन्नरः ॥

दीपदानस्यैतिहासं श्रृण्वन्वै मोक्षमाप्नुयात् ॥ ३४ ॥

दीपदानस्य माहात्म्यं वक्तुं केनेह शक्यते । परदीपप्रबोधस्य माहात्म्यं श्रृणु नारद!॥

स्वस्याऽपि शक्तिराहित्ये परस्याऽपि प्रबोधनम् ।
यः कुर्याल्लभते सोऽपि नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३६ ॥

दीपार्थं वर्तिकां तैलं पात्रं वा यो ददाति हि । सहायं वाऽथ कुरुतेददतांदीपमुत्तमम्
स तुमोक्षमवाप्नोतिनाऽत्रकार्याविचारणा । कार्त्तिकेदीपदानस्यमाहात्म्यंकोनुवर्णयेत्

स्वस्याऽपि शक्तिराहित्ये परदीपं प्रबोधयेत् ।
सोऽपि तत्फलमाप्नोति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ३९ ॥

वेश्या चेन्दुमतीनाम तस्या गेहेऽथ मूषिका । परदीपप्रबोधेन मोक्षं प्रापसुदुर्लभम् ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन परदीपं प्रबोधयेत् । तेन मोक्षमवाप्नोति मूषिकावन्न संशयः ॥
परदीपप्रबोधस्य फलमीदृग्विधं मुने!। साक्षाद्दीपप्रदानस्य माहात्म्यं केन वर्ण्यते ॥

नारद उवाच

कार्त्तिके दीपदानस्य माहात्म्यञ्च मयाश्रुतम् । परदीपप्रबोधस्यमाहात्म्यमपिवैश्रतम्

इदानीं श्रोतुमिच्छामि व्योमदीपस्य वैभवम् ॥ ४३ ॥

ब्रह्मोवाच

आकाशदीपमाहात्म्यं श्रृणुपुत्र! समाहितः । यस्य श्रवणमात्रेण दीपदाने मतिर्भवेत्
सम्प्राप्ते कार्त्तिके मासिप्रातःस्नानपरायणः । आकाशदीपंयोदद्यात्तस्यपुण्यं वदाम्यहम्
सर्वलोकाधिपोभूत्वासर्वसम्पत्समन्वितः । इहलोकेसुखंभुक्त्वाचान्तेमोक्षमवाप्नुयात्
स्नानदानक्रियापूर्वं हरिमन्दिरमस्तके । आकाशदीपो दातव्यो मासमेकं तु कार्त्तिके

कार्त्तिके शुद्धपूर्णायां विधिनोत्सर्जयेच्च तम् ॥ ४७ ॥

यः करोति विधानेनकार्त्तिकेव्योम्निदीपकम् । न तस्यपुनरावृत्तिःकल्पकोटिशतैरपि
अत्र ते वर्णयिष्यामि इतिहासं पुरातनम् । यस्य श्रवणमात्रेण व्योमदीपफलं लभेत्
पुरा तु निष्ठुरोनामलुब्धको लोककण्टकः । यमुनातीरवासी चकालमृत्युरिवाऽपरः
वने चरन्मृगान्सर्वान्हत्वा वृत्तिमकल्पयत् । पथिकान्बाधते नित्यं चोरवृत्त्याधनुर्धरः

कश्चिद्ग्रामं जगामाऽऽशु चौर्यार्थं कार्त्तिके मुने!।
तस्मिन्विदर्भनगरे राजा सुकृतिनामकः ॥ ५२ ॥

चन्द्रशर्माख्यविप्रस्य वचनात्कार्त्तिकेसुधीः । चकार व्योमदीपन्तुहरिमन्दिरमस्तके
दीपं दत्त्वा महाभक्त्याअश्रृणोच्चकथांनिशि । एतस्मिन्नेवकालेतुचौर्यार्थंसमुपागतः

राज्ञा दत्तं व्योमदीपं पश्यन्क्षणमतिष्ठत । तदानीं दैवयोगेन गृध्रो जवसमन्वितः॥
शीघ्रमागत्य जग्राह तैलपात्रं सदीपकम् । स्वमुखेनैव संगृह्य वृक्षाग्रं च समाश्रयत् ॥
तत्र पीत्वा तु तैलञ्च दीपं स्थाप्य स पक्षिराट् ।
वृक्षाग्रं तु समास्थाय क्षणमात्रमतिष्ठत ॥ ५७ ॥
तदानीं दैवयोगेन ग्रहीतुंपक्षिसत्तमम् । मार्जारोऽप्यारुहद्वृक्षं पक्षिणाऽधिष्ठितंतुतम्
तदग्रे मुखदीपञ्च पश्यन्क्षणमतिष्ठत । आकाशदीपमाहात्म्यं कथितं चन्द्रशर्मणा ॥
राज्ञे सुकृतिनाम्नेचतौ वै शुश्रुवतुःक्षणम् । खगमार्जारकौतत्र स्वस्वचाञ्चल्यदोषतः
मार्जारो जगृहे तत्र शाखान्तरगतं खगम् ।
दैवेन चोदितौ वृक्षाच्छिलायां पतितौ तदा ॥ ६१ ॥
भग्नगात्रौ मृतौ तत्र पक्षिमार्जारकौभुवि । दिव्यदेहसमायुक्तौ यानारूढौदिवङ्गतौ
तत्सर्वंलुब्धको दृष्ट्वा चौर्यार्थं समुपागतः । निवृत्तो दुष्टभावेन कथयन्तंकथांमुनिम्
चन्द्रशर्माणमाभाष्य इदं वचनमब्रवीत् । चन्द्रशर्मन्मया दृष्टं चौर्यार्थं ह्यागतेन च ॥
राज्ञा सुकृतिना दत्तं व्योमदीपं मनोहरम् । तदानीं दैवयोगेन खगः पात्रं प्रगृह्य च ॥
तैलं पीत्वा तु तत्पात्रं सदीपं तुमनोहरम् । वृक्षाग्रेस्थापयित्वाच तत्र क्षणमतिष्ठत
मार्जारोऽप्यागतस्तत्रग्रहीतुंपक्षिपुङ्गवम् । दैवेन प्रेरितौ तौ च उभे शाखेसमाश्रितौ
त्वन्मुखात्कथ्यमानां हि कथां शुश्रुवतुः क्षणम् ।
पश्चाच्चाञ्चल्यदोषेण मार्जारो ह्यग्रहीत्खगम् ॥ ६८ ॥
तौ वृक्षात्पतितौ मृत्युम्प्राप्तौ च क्षणमात्रतः ।
उभौ तौ दिव्यरूपौ च यानारूढौ दिवं गतौ ॥ ६६ ॥
तदाश्चर्यमहं दृष्ट्वा त्वां प्रष्टुं समुपागतः । तौ कौ पुराच मार्जारखगौ तद्वदभोद्विज
तिर्यग्योनिसमापन्नौमुक्तौकेनच कर्मणा । इतिलुब्धवचः श्रुत्वा चन्द्रशर्माऽब्रवीत्तदा
शृणु लुब्ध ! प्रवक्ष्यामि तयोर्वृत्तान्तमञ्जसा ।
मार्जारोऽपि पुरा पापी तथा श्रीवत्सगोत्रजः ॥ ७२ ॥
देवशर्मेतिप्रोक्तो देवद्रव्याऽपहारकः । अहो बलनृसिंहस्य पूजाकर्तृत्वमाप सः ॥

तस्मिन्देवालये प्राप्तं तैलं द्रव्यादिकं तथा । अपहृत्यच्च तेनैव कुटुम्बं पोषयत्यसौ ॥
आयुर्नीत्वैवमेवाऽसौ ततः पञ्चत्वमागतः । तस्मात्पापात्कालसूत्रं महारौरवरौरवम्
निरुच्छ्वासं तथा प्राप्य असिपत्रवनंक्रमात् । छिद्यमानो महाकायैर्यमदूतैर्भयङ्करैः ॥
अनुभूय च तान्सर्वान्ब्रह्मराक्षसतांगतः । ततस्तुश्वानयोनौच चण्डालोऽभूत्कुकर्मतः
एवं जन्मशतम्प्राप्य भूमौ मार्जारतांगतः । आकाशदीपमाहात्म्यंश्रुत्वेदानीं तु दैवतः
निर्मुक्ताऽखिलपापस्तु अगमद्धरिमन्दिरम् ॥ ७८ ॥
गृध्रोऽयं तु पुरा विप्रोमिथिलेवेदपारगः । शर्यातिरितिविख्यातोनाम्नालोकेमहाप्रभुः
दार्मासङ्गं चकाराऽसौ वेश्यासङ्गं तथैवच । तेन दोषेण महता पञ्चत्वमगमत्तदा ॥
कुम्भीपाके महाघोरे स्थित्वा युगचतुष्टयम् । कर्मशेषेण भूमौच गृध्रत्वमगमत्तदा ॥
दैवेन चोदितो गृध्रस्तैलपानार्थमागतः ॥ ८२ ॥
दत्त्वा चाऽऽकाशदीपञ्च श्रुत्वा चैव हरेः कथाम् ।
विध्वस्ताऽखिलपापस्तु जगाम हरिमन्दिरम् ॥ ८३ ॥
इत्येतत्सर्वमाख्यातं लुब्ध! गच्छ यथासुखम् ।
व्याधोऽप्यस्य वचः श्रुत्वा गत्वा चैव स्वमन्दिरम् ॥ ८४ ॥
व्रतं चाऽऽकाशदीपस्य चकारविधिवन्मुने ! । आयुःशेषंतदानीत्वाजगामहरिमन्दिरम्
सुनन्दोऽपि महाराज आश्चर्यं समुपागतः । चकार विधिना मासं चन्द्रशर्मोक्तमार्गतः
प्रातः स्नात्वा शुचिर्भूत्वाकार्त्तिके मासि वै नृपः ।
कोमलैस्तुलसीपत्रैः समभ्यर्च्य जनार्दनम् ॥ ८७ ॥
रात्रौ दद्याद्व्योमदीपं मन्त्रेणाऽनेन वै नृपः ॥ ८८ ॥
दामोदराय विश्वाय विश्वरूपधरायच । नमस्कृत्वा प्रदास्यामि व्योमदीपं हरिप्रियम्
निर्विघ्नं कुरु देवेश! यावन्मासः समाप्यते ॥ ८९ ॥
अनेनाऽनेन देवेश! त्वयिभक्तिः प्रवर्द्धताम् । इति मन्त्रेण राजाऽसौ दीपदानञ्चकारह
ब्राह्मे मुहूर्ते च पुनर्व्योमदीपं ददाति हि । विष्णोः पूजा कृताप्रातःप्रातःस्नानञ्चकारह
उत्सर्गस्य विधिं कृत्वा व्योम्निदीपं समाप्य च ।

ब्राह्मणान्भोजयित्वा च व्रतं विष्णोः समापयत् ॥ ६२ ॥

तेन पुण्यप्रभावेण स राजा मुनिसत्तम !। शरदां शतसाहस्रमिह भोगान्मनोहरान्
सुपुत्रपौत्रस्वजनैर्बुभुजे सह भार्यया । ततश्चाऽन्ते द्विजवर विमानं सुमनोहरम् ॥६४
स्त्रीभिः सहः समारुह्य मोक्षमार्गं गतो मुने !। चतुर्भुजः पीतवासाः शङ्खचक्रगदाधरः॥

विष्णुलोके विष्णुरिव प्रोच्यमानः सदाऽमरैः ।
क्रीडयामास राजाऽसौ यथाकामं महामनाः ॥ ६६ ॥
तस्मात्तु कार्तिके मासि मानुष्यं प्राप्य दुर्लभम् ।
आकाशदीपो दातव्यो विधानेन हरेः प्रियः ॥ ६७ ॥
दास्यन्ति ये कार्त्तिकमासि मर्त्या व्योम प्रदीपं हरितुष्टयेऽत्र ।
पश्यन्ति ते नैव कदाऽपि देवं यमं महाक्रूरमुखं मुनीन्द्र !॥ ६८ ॥
अथाऽन्यच्च प्रवक्ष्यामि व्योमदीपस्य वैभवम् ।
बालखिल्यैः पुरा प्रोक्तं तच्छृणुष्व द्विजोत्तम !॥ ६६ ॥

बालखिल्या ऊचुः

कृष्णादिमासक्रमतःकार्त्तिकस्याऽऽदिमासतः । आकाशदीपदानंतुकुर्वन्तुऋषिसत्तमाः
तुलायां तिलतैलेनसायंसन्ध्यासमागमे । आकाशदीपं यो दद्यान्मासमेकं निरन्तरम्
सश्रीकाय श्रीपतयेश्रिया न सवियुज्यते । आकाशदीपवंशस्तुविंशद्धस्तोत्तमोभवेत्

मध्यमो नवहस्तः स्यात्कनिष्ठः पञ्चहस्तकः ।
यथा दूरस्थितैर्लोकैर्दृश्यते तत्तथाऽऽचरेत ॥ १०३ ॥

तथाऽभ्रादिकरण्डेषु दीपदानं विशिष्यते । वंशस्य नवमांशेनलम्बाकार्या पताकिका
मयूरपिच्छमुष्टिं वा कलशं चोपरिन्यसेत् । विष्णुप्रीतिकरोदीपःपितृद्धारस्यकारकः
एकादश्यास्तुलार्काद्वा दीपदानमतोऽपिवा । दामोदराय नभसि तुलायां लोलयासह
प्रदीपं ते प्रयच्छामि नमोऽनन्ताय वेधसे । आकाशदीपसदृशं पितुरुद्धारकं नहि ॥
हेलिकस्य च द्वौ पुत्रौ तत्रैकस्तु पिशाचकः । व्योमदीपपुण्दानान्मोक्षंप्राप्तसुदुर्लभम्
नमः पितृभ्यः प्रेतेभ्यो नमो धर्माय विष्णवे । नमो यमाय रुद्राय कान्तारपतये नमः

मन्त्रेणाऽनेनयेमर्त्याःपितृभ्यः खेतुदीपकम् । प्रयच्छन्तिगतायेस्युर्नरकेयान्तितेऽपिवै

उत्तमां गतिमित्थं ते दीपदानं मयेरितम् ॥ ११० ॥
लक्ष्मीसन्ततिसिद्ध्यर्थमारोग्याय प्रदीपयेत् ॥ १११ ॥

कार्त्तिकेकृष्णपक्षे तु द्वादश्यादिषु पञ्चसु । तिथीषूक्तः पूर्वरात्रे नृणां नीराजनाविधि
ब्रह्मविष्णुशिवादीनां भवनेषु विशेषतः । कूटागारेषु चैत्येषु सभासु च नदीषु च ॥
प्राकारोद्यानवापीषु प्रतोलीनिष्कुटेषु च । मन्दुरासु विविक्तासु हस्तिशालासुचैवहि
प्रदोषसमये दीपान्दद्यादेवं मनोहरान् । कृतंयैः कार्त्तिके मासि दीपदानं विधानतः ॥
दृश्यन्ते ये रत्नभाजस्तेऽत एव प्रकीर्तिताः । दीपदानासमर्थश्चेत्परदीपं तु रक्षयेत् ॥
योवेदाभ्यासिने दद्याद्दीपार्थं तैलमादरात् । कोवा तस्य फलंवक्तुंभुवितिष्ठतिमानवः

दीपान्दद्याद्बहुविधान्कार्त्तिके विष्णुसन्निधौ ।
कार्त्तिकेमासि सम्प्राप्ते गगने स्वच्छतारके ॥ १७ ॥

रात्रौलक्ष्मीःसमायाति द्रष्टुं भुवनकौतुकम् । यत्रयत्रचदीपान्सा पश्यत्यब्धिसमुद्भवा
तत्रतत्र रतिं कुर्यान्नाऽन्धकारे कदाचन । तस्माद्दीपःस्थापनीयःकार्त्तिकेमासिवैसदा
लक्ष्मीरूपार्थिनां प्रोक्तं दीपदानंविशेषतः । देवाऽऽलयेनदीतीरे राजमार्गे विशेषतः ॥
निद्रास्थलेदीपदातातस्यश्रीःसर्वतोमुखी । दुर्बलस्याऽऽलयंवीक्ष्यदीपशून्यंतुयोददेत्
विप्रस्यवाऽऽन्यवर्णस्यविष्णुलोकेमहीयते । कीटकण्टकसंकीर्णेदुर्गमे विषमस्थले

कुर्याद्यो दीपदानानि नरकं स न गच्छति ।
दद्याद्रात्रौ पञ्चनदे दीपं यो विधिपूर्वकम् ॥ १२४ ॥

तस्य वंशे प्रजायन्ते बालकाःकुलदीपकाः । पितृपक्षेऽन्नदानेनज्येष्ठाऽऽषाढेचवारिणा
कार्त्तिके तत्फलं तेषांपरदीपप्रबोधनात् । बोधनात्परदीपस्य वैष्णवानाञ्च सेवनात्
कार्त्तिके फलमाप्नोति राजसूयाऽश्वमेधयोः । पुराहरिकरोनाम द्विजःपापरतः सदा ॥
कृतं द्यूतप्रसङ्गेन दीपदानं हि कार्त्तिके । तेनपुण्यप्रभावेण स्वर्गं प्राप द्विजोत्तमः ॥
आकाशदीपदानेन पुरा वै धर्मनन्दनः । विमानवरमारुह्य विष्णुलोकं ययौ नृपः ॥
यःकुर्यात्कार्त्तिकेविष्णोःपुरःकर्पूरदीपकम् । प्रबोधिन्यांविशेषेणतस्यपुण्यंवदाम्यहम्

कुले तस्य प्रसूता ये पुरुषास्तेहरिप्रियाः । क्रीडित्वासुचिरंकालमन्तेमुक्तिव्रजन्तिच
दीपको ज्वलते यस्य दिवा रात्रौ हरेर्गृहे । एकादश्यां विशेषेणसयातिहरिमन्दिरम्
लुब्धकोऽपि चतुर्दश्यां दीपंदत्त्वाशिवालये । भक्त्याविनापरेलिङ्गेशिवलोकंजगामसः

गोपः कश्चिदमावास्यां दीपं प्रज्वाल्य शार्ङ्गिणः ।
मुहुर्जयजयेत्युक्त्वा स च राजेश्वरोऽभवत् ॥ १३४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे दीपदानमाहात्म्यवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७

अष्टमोऽध्यायः

तुलसीमाहात्म्यवर्णनम्

नारद उवाच

भूयः कथय तृप्तिर्हि नास्ति मे कमलासन !। त्वद्वागमृतपानेन तृषा भूयः प्रवर्धते ॥१

ब्रह्मोवाच

प्रातः स्नात्वा शुचिर्भूत्वा कार्त्तिकेविष्णुतत्परः । देवंदामोदरंपूज्यकोमलैस्तुलसीदलैः
स तु मोक्षमाप्नोति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ २ ॥
भक्त्या विरहितोयस्तुसुवर्णादिभिरर्चयेत् । तस्यपूजांनगृह्णातिनाऽत्रकार्याविचारणा
सर्वेषामपि वर्णानां भक्तिरेषा परा स्तुता । भक्त्याविरहितंकर्मनविष्णोःप्रियकारणम्

भक्त्या सम्पूजितो नित्यं तुलस्यास्तु दलार्पतः ।
स्वयं प्रत्यक्षमायाति भगवान्हरिरीश्वरः ॥५ ॥

विष्णुदासः पुराभक्त्या तुलसीपूजनेनच । विष्णुलोकंगतःशीघ्रंचोलोगौणतवमागतः

तुलस्याः शृणु महात्म्यं पापघ्नं पुण्यवर्द्धनम् ।
यत्पुरा विष्णुना प्रोक्तं रमायै तद्वदाम्यहम् ॥ ७ ॥

सम्प्राप्ते कार्त्तिकेमासि तुलस्याःपूजनं हरेः । येकुर्वन्तिनराभक्त्यातेयान्तिपरमं पदम्
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तुलस्याः कोमलैर्दलैः । पूजनीयो महाभक्त्यासर्वक्लेशविनाशनः
रोपिता तुलसी यावत्कुरुते मूलविस्तरम् । तावद्युगसहस्राणिब्रह्मलोके महीयते ॥
तुलसीपत्रसंयुक्तजले स्नानं चरेद्यदि । सर्वपापविनिर्मुक्तो मोदते विष्णुमन्दिरे ॥
वृन्दावनं च कुरुते रोपणार्थं महामुने !। तावतैव विमुक्ताऽघो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
तुलसीकाननं ब्रह्मन्गृहे यस्याऽवतिष्ठते । तद्गृहं तीर्थभूतं तु न यान्ति यमकिङ्कराः
सर्वपापहरं पुण्यं कामदं तुलसीवनम् । रोपयन्तिनराःश्रेष्ठास्तेनपश्यन्तिनभास्करिम्
तुलसीकाष्ठसंयुक्तं गन्धं यो धारयेन्नरः । तद्देहं न स्पृशेत्पापं क्रियमाणं तथैव च ॥
तुलसीविपिनच्छाया यत्र चैव भवेद्द्विज । तत्र श्राद्धं प्रकर्तव्यंपितृणां तृप्तिहेतवे ॥

यन्मुखे तुलसीपत्रं कर्णे शिरसि दृश्यते ।
यमस्तं नेक्षितुं शक्तः किमु दूता भयङ्कराः ॥ १७ ॥
तुलस्या महिमां यस्तु शृणुयान्नित्यमादृतः ।
सर्वपापविमुक्तात्मा ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ १८ ॥

अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । तुलस्या विषये ब्रह्मञ्छ्रवणात्पापनाशनम्
पुरा काश्मीरदेशे तु ब्राह्मणौ सम्बभूवतुः । हरिमेधसुमेधाख्यौविष्णुभक्तिपरायणौ
सर्वभूतदयायुक्तौ सर्वतत्त्वार्थवेदिनौ । कदाचित्तौ द्विजवरौ तीर्थयात्रापरायणौ ॥
गच्छन्तावेकतो विप्रौ कान्तारे श्रमविह्वलौ । तुलसीकाननं तत्र ददर्शतुररिन्दमौ ॥
तयोः सुमेधास्तद्दृष्ट्वा तुलसीकाननं महत् । प्रदक्षिणीकृत्यतदा ववन्दे भक्तिसंयुतः
दृष्ट्वा तद्धरिमेधास्तु उवाच परया मुदा । ज्ञातुं तुलस्या माहात्म्यं तत्फलञ्चपुनः पुनः ॥

हरिमेधा उवाच

किमर्थं विप्र! देवेषु तीर्थेषु च व्रतेषु च । स्थितेषु विप्रमुख्येषु प्रणामं कृतवानसि॥

सुमेधा उवाच

शृणु विप्र महाभाग! साधु वाक्यमुदीरितम् । आतपोबाधतेह्यावांगत्वैतद्वटसन्निधौ
तस्यच्छायां समाश्रित्य वक्ष्यामि ते यथार्थतः ।

एवमुक्तः सुमेधास्तु हरिमेधेन संयुतः ॥ २७ ॥

वटं जगाम धर्मज्ञो महत्कोटरसंयुतम् । तत्र विश्राम्य विप्रोऽसौ हरिमेधमुवाच ह
श्रूयतां विप्रशार्दूल! तुलस्यास्तूत्तमां कथाम् । परमेशप्रसादेन सञ्जाताया पयोनिधौ
पुरा दुर्वाससः शापाद्गतैश्वर्ये पुरन्दरे । ममन्थुः क्षीरजलधिं ब्रह्माद्याः ससुराऽसुराः॥
ऐरावतः कल्पतरुश्चन्द्रमाः कमला तथा । उच्चैःश्रवा कौस्तुभश्चतथाधन्वन्तरिर्हरिः

हरीतक्यादयश्चाऽपि दिव्या ओषधयस्तथा ।

अजायन्त द्विजश्रेष्ठ ! लोकश्रेयोविधायकाः ॥ ३२ ॥

ततः पीयूषकलशमजरामरदायकम् । कराभ्यां कलशं विष्णुर्धारयन्सुतलं परम्॥

अवेक्ष्य मनसा सद्यः परां निर्वृतिमाप ह ॥ ३३ ॥

तस्मिन्पीयूषकलश आनन्दाश्रोदबिन्दवः । व्यपतंस्तुलसी सद्यः समजायतमण्डला

सर्वलक्षणसम्पन्ना सर्वाभरणभूषिता ॥ ॥ ३५ ॥

तत्रोत्पन्नां तथा लक्ष्मीं तुलसीं च ददुर्हरेः । देवा ब्रह्मादयस्ते हि जगृहे भगवान्हरिः

ततोऽतीव प्रियकरा तुलसी जगताम्पतेः ॥ ३७ ॥

सा तु देवगणैः सर्वैर्विष्णुवत्पूज्यते प्रिया । नारायणो जगत्त्रातातुलसीतस्यवल्लभा
तस्मात्तस्यानमस्कारो मया विप्र! कृतस्ततः । इत्येवं वदतस्तस्यसुमेधस्यमहात्मनः
आराददृश्यत महद्विमानं सूर्यवर्चसम् । तदानीं वटवृक्षस्तु पपात पुरतो मुने !॥ ४०॥
तथैव तस्माद्वृक्षाच्चपुरुषौद्वौविनिर्गतौ । द्योतयन्तौदिशःसर्वास्तेजसासूर्यसन्निभौ
प्रणामं चक्रतुस्तौ हि हरिमेधसुमेधयोः । हरिमेधसुमेधौ तौतौ दृष्ट्वा भयविह्वलौ ॥

ऊचतुर्विस्मयाविष्टौ तावुभौ देवसन्निभौ ॥ ४३ ॥

हरिमेधसुमेधसावूचतुः

युवांकौ देवसङ्काशौ भवन्तौ सर्वमङ्गलौ । मन्दारमालां तरुणांधारयन्तौतथाऽमरौ

नमस्कार्यौ तथाऽऽवाभ्यां पूज्यौ च सुररूपिणौ ॥ ४४ ॥

इत्युक्तौ ब्राह्मणाभ्यां तावूचतुर्वृक्षनिर्गतौ । युवामेव पिता माताआवयोश्चतथागुरुः

बन्ध्वादयस्तथा चैव युवामेव न संशयः ।

ज्येष्ठ उवाच

अहं तु देवलोकस्य आस्तीकोनाम नामतः ॥ ४६ ॥

अप्सरोगणसम्वीतः कदाचिन्नन्दनं वनम् । क्रीडार्थमगमं चाऽद्रौ विपर्यासक्तचेतनः
रेमिरे देववनिता यथाकामं मया सह । मुक्तामल्लिकमालयानिनिपेतुस्तानियोषिताम्
तपतो रोमशस्यैव तद्दृष्ट्वा कुपितोमुनिः । योषितांनाऽपराधोऽयंयासां वैपरतन्त्रता
अयमेव दुराचारः शापार्ह इति चाऽब्रवीत् । त्वं ब्रह्मराक्षसो भूत्वा वटवृक्षेचरेतिमाम्

प्रसादितो मया सोऽथ विशापमपि दत्तवान् ।

तुलसीपत्रमाहात्म्यं विष्णोर्नाम तथा द्विजात् ॥ ५१ ॥

यदाश्रृणोषिसद्यस्त्वंविमुक्तियास्यसेपराम् । इतिशप्तस्तुमुनिनाचिरकालंसुदुःखितः
वसाम्यत्र वटे देवाद्भवद्दर्शनतोध्रुवम् । मुक्तिर्जाता विप्रशापाद्द्वितीयस्य कथां शृणु
अयं मुनिवरः पूर्वं गुरुशुश्रूषणे रतः । गुरोराज्ञामनादृत्य ब्रह्मराक्षसतां गतः ॥ ५४ ॥
युष्मत्प्रसादादधुना ब्रह्मशापाद्विमोचितः । तीर्थयात्राफलंचैवयुवाभ्यामिहसाधितम्
उत्तरोत्तरपुण्यानि वर्धन्ते च दिनेदिने । इत्युक्त्वा तौ मुनिवरौ प्रणम्यच पुनः पुनः
तावनुज्ञाप्य तौ धाम जग्मतुः परया मुदा । ततस्तौ तीर्थयात्रार्थं परमौ मुनिपुङ्गवौ
शंसन्तौ तुलसीं पुण्यां जग्मतुर्मुनिपुङ्गव !। एवंनारदमाहात्म्यंतुलस्याःकोऽनुवर्णयेत्
तस्मान्नारदमासेऽस्मिन्कार्त्तिकेहरितुष्टिदे । कर्तव्यातुलसीपूजानाऽत्रकार्याविचारणा
एवमङ्गव्रतान्येव प्रोक्तानि मुनिसत्तम ! । उपाङ्गानि प्रवक्ष्यामिबालखिल्योदितानिच

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णव-
खण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे तुलसीमाहात्म्यवर्णनं
नामाऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः

वत्सद्वादशीयमत्रयोदशीनरकचतुर्दशीदीपावलीकृत्यवर्णनम्

बालखिल्या ऊचुः

कृष्णः प्रोवाचधर्मायद्वादशींवत्ससञ्ज्ञिताम्। गोधूलिकालसंयुक्ताद्वादशीवत्सपूजने
वत्सपूजावटे चैव कर्तव्याप्रथमेऽहनि सवत्सांतुल्यवर्णांचशालिनींगांपयस्विनीम्

चन्दनादिभिरालिप्य पुष्पमालाभिर्चयेत् ॥ २ ॥

तद्दिने तैलपक्वं च स्थालिपक्वं युधिष्ठिर। गोक्षीरं गोघृतं चैवदधिक्षीरं चवर्जयेत्
दिनान्ते सूर्यबिम्बार्धादुभयत्र घटीदलम्। ततो नीराजनंकार्य्यंनिरीक्षेच्चशुभाऽशुभम्

नानादीपान्प्रकल्प्याऽऽदौ स्वर्णपात्रादिसंस्थितान्।
नीराजयेद्दीपपूर्वं निरीक्षेत शुभाऽशुभम् ॥ ५ ॥
लापयित्वा सर्वदीपानुत्तराभिमुखान्न्यसेत्।
मुख्या दीपा नव प्रोक्ता अन्यानपि च कलयेत् ॥ ६ ॥
ज्वाला चेद्दक्षिणासंस्था सतेजस्का शिखान्विता।
स्थिरा चेत्सौख्यदा प्रोक्ता विपरीता तु दुःखदा ॥ ७ ॥

कार्त्तिके कृष्णपक्षे तु द्वादश्यादिषुपञ्चसु। तिथिषूक्तःपूर्वरात्रे नृणां नीराजनाविधिः
पक्षं संसूचयत्यादिर्द्वितीयोमासमेव च। तृतीय ऋतुमेवेह चतुर्थस्त्वयनं तथा॥

वर्षं तु पञ्चमो दीपः शुभाऽशुभं विनिर्णयेत् ॥ ९ ॥
सूर्यांशसम्भवा दीपा अन्धकारविनाशकाः।
त्रिकाले मां दीपयन्तु दिशन्तु च शुभाऽशुभम् ॥ १० ॥
अभिमन्त्र्य च मन्त्रेण ततो नीराजयेत्क्रमात् ॥ ११ ॥
आदौ देवांस्ततो विप्रान्हस्तिनश्च तुरङ्गमान्।
ज्येष्ठाञ्छ्रेष्ठाञ्चघन्यांश्च मातृमुख्याश्च योषितः ॥ १२ ॥

ततो नीराजितान्दीपान्स्वस्वस्थानेषु विन्यसेत्।
रूक्षैर्लक्ष्मीविनाशः स्याच्छ्वेतैरन्नक्षयो भवेत् ॥
अतिरक्तेषु युद्धानि मृत्यु कृष्णशिखेषु च ॥ १३ ॥

एकाङ्गीनामगोपाला तयैतच्चव्रतं कृतम्। धनधान्यसमायुक्ता जाता वर्षत्रयेण सा ॥
तस्माद्गोपूजनंकार्यं द्वादश्यां कार्त्तिकस्यतु। एतद्गोव्रतमाहात्म्यंश्रुत्वा कुर्वन्तियेनराः
तेगोव्रतप्रभावेणनगोभिर्विच्युताभुवि। गोऽपराधःकृतोयःस्यात्सव्रताद्विलयम्व्रजेत्

बालखिल्या ऊचुः

कृष्णपक्षे चतुर्दश्यांमासिचाऽऽश्वयुजे तथा। दीपोत्सवसमीपे तु व्रतमेतत्समाचरेत्
प्रातःस्नात्वात्रयोदश्यांकृत्वावैदन्तधावनम्। त्रिरात्रनियमं कृत्वागोविन्देभक्तितत्परः
कार्यएतद्व्रतस्यान्ते तथागोवर्द्धनोत्सवः। त्रिमुहूर्ताऽधिकाग्राह्यापरवेधोनदोषभाक्
आश्विनस्याऽसितेपक्षे त्रयोदश्यांनिशामुखे। यमदीपं बलिंदद्यादपमृत्युर्विनश्यति
पुराहेमनकस्यैव बालकश्चाऽपमृत्युतः। मुक्तोऽभूदाश्विनेकृष्णत्रयोदश्यां दयावशात्

दूता ऊचुः

यथानजीविताद्भ्रश्येदीदृशेतु महोत्सवे। तथोपायं ब्रूहि यम! कृपां कृत्वाऽस्मदग्रतः

यम उवाच

आश्विनस्याऽसितेपक्षेत्रयोदश्यांनिशामुखे। प्रतिवर्षंतु यो यद्याद्गृहद्वारेसुदीपकम्
मन्त्रेणाऽनेन भो दूताः समानेयःसनोत्सवे। प्राप्तेऽपमृत्यावपिचशासनं क्रियतां मम
मृत्युनापाशदण्डाभ्यांकालेनच मया सह। त्रयोदश्यां दीपदानात्सूर्यजःप्रीयतामिति
मन्त्रेणाऽनेनयोदीपं द्वारदेशे प्रयच्छति। उत्सवे चाऽपमृत्योश्च भयन्तस्य न जायते

बालखिल्या ऊचुः

पूर्वविद्धचतुर्दश्यामाश्विनस्य सितेतरे। पक्षे प्रत्यूषसमये स्नानं कुर्यात्प्रयत्नतः ॥२७
अरुणोदयतोऽन्यत्र रिक्तायांस्नातियोनरः। तस्याऽब्दिकभवोधर्मोनश्यत्यैवनसंशयः
तथाकृष्णचतुर्दश्यामाश्विनेऽर्कोदयेसुराः। यामिन्याःपश्चिमेयामेतैलाभ्यङ्गोविशिष्यते
यदा चतुर्दशीनस्याद्वृद्धिदिने चेद्विधूदये। दिनद्वये भवेच्चाऽपि तदा पूर्वैव गृह्यते ॥३०

बलात्काराद्धठाद्वाऽपिशिष्टत्वान्नकरोतिचेत् । तैलाभ्यङ्गं चतुर्दश्यांरौरवं नरकं व्रजेत्
तैलेलक्ष्मीर्जलेगङ्गादीपावल्याश्चतुर्दशीम् । प्रातःस्नानंहि यः कुर्याद्यमलोकंनपश्यति
अपामार्गमथोतुम्बीं प्रपुन्नाडमथाऽपरम् । भ्रामयेत्स्नानमध्ये तु नरकस्य क्षयाय वै

वारत्रयं त्रिवारञ्च पठित्वा मन्त्रमुत्तमम् ॥ ३४ ॥

सीतालोष्टसमायुक्त! सकण्टकदलान्वित !। हर पापमपामार्ग! भ्राम्यमाणः पुनः पुनः

अपामार्गं प्रपुन्नाडं भ्रामयेच्छिरसोपरि ॥ ३५ ॥

स्नात्वाऽऽर्द्रवाससादद्याद्दीपकंमृत्युपुत्रयोः । शुनकौ श्यामशवलौ भ्रातरौयमसेवकौ

तुष्टौ स्यातां चतुर्दश्यां दीपदानेन मृत्युजौ ॥ ३६ ॥

इष्टबन्धुजनैः सार्द्धमेतत्स्नानं समाचरेत् । स्नानाङ्गतर्पणं कृत्वा यमं सन्तर्पयेत्ततः ॥
यमाय धर्मराजाय मृत्यवेचाऽन्तकायच । वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ॥३८
औदुम्बराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने । वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय ते नमः॥
चतुर्दशैतेमन्त्राःस्युःप्रत्येकञ्चनमोऽन्विताः । एकैकेनतिलैर्मिश्रान्दद्यात्त्रीनुदकाञ्जलीन्

यज्ञोपवीतिना कार्यं प्राचीनावीतिनाऽथवा ।

देवत्वञ्च पितृत्वञ्च यमस्याऽस्ति द्विरूपता ॥ ४१ ॥

जीवत्पिताऽपि कुर्वीत तर्पणंयमभीष्मयोः । नरकायप्रदातव्योदीपः सम्पूज्यदेवताः
अत्रैव लक्ष्मीकामस्य विधिः स्नाने मयोच्यते । इषे भूतेच दर्शेचकार्त्तिके प्रथमे दिने

यदा स्नाति तदाऽभ्यङ्गस्नानं कुर्याद्द्वि गृदये ।

ऊर्ज्जशुक्लद्वितीयायां तिथौ च स्वातियुग्मगे ॥ ४४ ॥

मानवो मङ्गलस्नायीनैवलक्ष्याावियुज्यते । दीपैर्नीराजनादत्र सैषा दीपावलिः स्मृता
इन्दुक्षयेऽपिसङ्क्रान्तौरवौपातेदिनक्षये । अत्राऽभ्यङ्गोन दोषाय प्रातःपापाऽपनुत्तये
माषपत्रस्य शाकम्वै भुक्त्वा तस्मिन्दिनेनरः । प्रेताख्यायांचतुर्दश्यांसर्वपापैःप्रमुच्यते
इषासितचतुर्दश्यामिन्दुक्षयतिथावपि । दर्शादौ स्वातिसंयुक्ते तदा दीपावलिर्भवेत्
कुर्यात्सँलग्नमेतच्च दीपोत्सवदिनत्रयम् । महाराजोबलिः प्रोक्तस्तुष्टेन हरिणा तथा ॥
वरं याचस्व भद्रन्ते यद्यन्मनसि वर्तते । इति विष्णुवचः श्रुत्वा बलिर्वचनमब्रवीत्

आत्मार्थं किं याचनीयं सर्वं दत्तंमयातथा । लोकार्थं याचयिष्यामि शक्तश्चेद्देहितच्चमे

मयाऽद्य ते धरा दत्ता वामनच्छद्मरूपिणे ।

त्रिभिः पदैस्त्रिदिवसैःसा चाऽऽक्रान्ता यतस्त्वया ॥ ५२ ॥

तस्माद्भूमितले राज्यमस्तु घस्त्रत्रये हरेः ॥ ५३ ॥

मद्राज्ये ये दीपदानं भुवि कुर्वन्ति मानवाः । तेषांगृहे तवस्त्रीयं सदातिष्ठतुसुस्थिरा
मम राज्ये गृहे येषामन्धकारः पतिष्यति । लक्ष्मीसन्तानान्धकारः सदापततुतद्गृहे
चतुर्दश्याञ्च ये दीपान्नरकाय ददन्ति च । तेषां पितृगणाः सर्वे नरके न वसन्ति च
बलिराज्यं समासाद्ययैर्नदीपावलिः कृता । तेषां गृहे कथं दीपाः प्रज्वलिष्यन्तिकेशव
बलिराज्येतुयेलोकाः शोकाऽनुत्साहकारिणः । तेषां गृहेसदाशोकःपतेदितिनसंशयः
चतुर्दशीत्रये राज्यं बलेरस्त्विति याचयेत् । पुरावामनरूपेण प्रार्थयित्वा धरामिमाम्
दत्तवतियथेन्द्राय बलिं पातालवासिनम् । दत्तं दैत्यपतेरित्थं हरिणा तद्दिनत्रयम् ॥

तस्मान्महोत्सवं चाऽत्र सर्वथैव हि कारयेत् ॥ ६० ॥

महारात्रिः समुत्पन्ना चतुर्दश्यांमुनीश्वराः । अतस्तदुत्सवः कार्यःशक्तिपूजापरायणैः
बलिराज्यंसमासाद्ययक्षगन्धर्वकिन्नराः । औषध्यश्च पिशाचाश्चमन्त्राश्च मणयस्तथा
सर्व एव प्रहृष्यन्ति नृत्यन्तिचनिशामुखे । तत्तन्मंत्राश्चसिद्ध्यन्तिबलिराज्येनसंशयः

बलिराज्यं समासाद्य यथा लोकाः सुहर्षिताः ।

तद्दिनमध्ये तु लोकाःस्युर्हर्षिता भृशम् ॥ ६४ ॥

तुलासंस्थे सहस्रांशौ प्रदोषे भूतदर्शयोः । उल्काहस्तानराःकुर्युःपितृणांमार्गदर्शनम्
नरकस्थास्तुये प्रेतास्ते मार्गं तु व्रतात्सदा । पश्यन्त्येवनसन्देहःकार्योऽत्रमुनिपुङ्गवैः
आश्विनेमासिभूतादितिथयःकीर्तितास्त्रयः । दीपदानादिकार्येषुग्राह्यामध्याह्नकालिकाः
यदि स्युः सङ्गवादर्वागेताश्च तिथयस्त्रयः । दीपदानादिकार्येषु कर्तव्याः पूर्वसंयुताः

ऋषय ऊचुः

कौमोदिन्यास्तु माहात्म्यं प्रष्टुमिच्छामहे द्विजाः ।

तस्मिन्दिने तु किं भोज्यं कस्य पूजां तु कारयेत् ॥ ६६ ॥

किमर्थं क्रियते सा तु तस्या का देवता भवेत् । किं चतत्रभवेद्देयंकिनदेयं विशेषतः
प्रहर्षःकोऽत्रनिर्दिष्टः क्रीडातत्रप्रकीर्तिता । दीपावल्याःफलं सर्वं वदन्तु ऋषिसत्तमाः

बालखिल्या ऊचुः

ततःप्रभातसमयेत्वमायांतुमुनीश्वराः । स्नात्वादेवान्पितॄन्भक्तयासम्पूज्याऽथप्रणम्य
कृत्वा तु पार्वणश्राद्धं दधिक्षीरघृतादिभिः । दिवातत्र न भोक्तव्यमृतेबालातुराज्जनात्
ततःप्रदोषसमयेपूजयेदिन्दिरांशुभाम् । कुर्यान्नानाविधैर्वस्त्रैःस्वच्छंलक्ष्म्याश्चमण्डपम्
नानापुष्पैःपल्लवैश्चचित्रैश्चाऽपिविचित्रितम् । तत्रसम्पूजयेल्लक्ष्मींदेवांश्चाऽपिप्रपूजयेत्
सम्पूज्यादेवनार्योऽपिबहुभिश्चोपचारकैः । पादसम्वाहनंकुर्याल्लक्ष्म्यादीनान्तुभक्तितः

अस्मिन्नहनि सर्वेऽपि विष्णुना मोचिताः पुरा ।
बलिकारागृहाद्देवा लक्ष्मीश्चाऽपि विमोचिता ॥ ७७ ॥

लक्ष्म्यासार्द्धंततोदेवाजग्मुःक्षीरोदधौपुनः । प्रसुप्ता बहुकालं ते सुखंतस्मान्मुनीश्वराः
रचनीयाः सूत्रगर्भाः पर्यङ्काश्च सुतूलिकाः । दुग्धफेनोपमैर्वस्त्रैरास्तृताश्च यथादिशम्
स्थापयेत्तान्सुराँल्लक्ष्मींवेदघोषसमन्वितः । लक्ष्मीर्दैत्यभयान्मुक्तासुखंसुप्ताऽम्बुजोदरे
अतोऽत्रविधिवत्कार्यातुप्र्यै तु सुखसुप्तिका । तद्द्विपद्मशय्यांयःब्रह्मासौख्यविवृद्धये

कुर्यात्तस्य गृहं मुक्त्वा तत्पद्मा क्काऽपि न व्रजेत् ।
न कुर्वन्ति नरा इत्थं लक्ष्म्या ये सुखसुप्तिकाम् ॥ ८२ ॥

धनचिन्ताविहीनास्ते कथंरात्रौस्वपन्तिहि । तस्मात्सर्वप्रयत्नेनलक्ष्मींसम्पूजयेन्नरः
सतुदारिद्र्यनिर्मुक्तःस्वजातौस्यात्प्रतिष्ठितः । जातिपत्रलवङ्गैलात्वक्कर्पूरसमन्वितम्

पाचयित्वा गव्यदुग्धं सितां दत्त्वा यथोचिताम् ।
लड्डुकांस्तस्य कुर्वीत तांश्च लक्ष्म्यै समर्पयेत् ॥ ८५ ॥

अन्यच्चतुर्विधंभक्ष्यं दद्याच्छ्रीःप्रीयतामिति । अप्रबुद्धेहरौपूर्वं स्त्रीभिर्लक्ष्मींप्रबोधयेत्
प्रबोधसमये लक्ष्मींबोधयित्वाभुनक्तिया । पुमान्वा वत्सरं यावल्लक्ष्मीस्तंनैवमुञ्चति

अभयं प्राप्य विप्रेभ्यो विष्णुभीताः सुरद्विषः ।
क्षीराब्धौ तुष्टुवुर्ज्ञात्वा सुप्तां पद्माश्रितां श्रियम् ॥ ८८ ॥

त्वं ज्योतिः श्रीरवीन्द्वग्निविद्युत्सौवर्णतारकाः ।
सर्वेषां ज्योतिषां ज्योतिर्दीपज्योतिः स्थिते नमः ॥ ८९ ॥

यालक्ष्मीर्दिवसेपुण्येदीपावल्याञ्चभूतले । गवांगोष्ठे तु कार्त्तिक्यांसालक्ष्मीर्वरदामम
दीपदानंततःकुर्यात्प्रदोषेचतथोल्मुकम् । भ्रामयेत्स्वस्यशिरसिसर्वाऽरिष्टनिवारणम्
दीपवृक्षास्तथा कार्याः शक्तया देवगृहादिषु । चतुष्पथे श्मशानेच नदीपर्वतवेश्मसु ॥
वृक्षमूलेषु गोष्ठेषु चत्वरेषु गृहेषुच । वस्त्रैः पुष्पैः शोभितव्याराजमार्गस्य भूमयः ॥

सर्वं पुर मलङ्कृत्य प्रदोषे तदनन्तरम् ।
ब्राह्मणान्भोजयित्वाऽऽदौ सम्भोज्यचबुभुक्षितान् ॥ ९४ ॥

अलङ्कृतेन भोक्तव्यं नववस्त्रोपशोभिना । ततोऽपराह्णसमये घोषयेन्नगरं नृपः ॥९५॥
अथराज्यंबलेर्लोकायथेच्छंक्रीड्यतामिति । यथेच्छं क्रीड्यतांबालाइत्याज्ञाप्यनृपेणतु
तेभ्यो दद्यात्क्रीडनकं ततः पश्येच्छुभाशुभम् । बलिराज्ये प्रकर्तव्यंयद्यन्मनसि वर्तते
जीवहिंसा सुरापानमगम्यागमनं तथा । चौर्यं विश्वासघातश्च पञ्चैतानि मुनीश्वराः!

बलिराज्ये तु नरकद्वाराण्युक्तानि सन्त्यजेत् ॥ ९८ ॥

ततोऽर्द्धरात्रसमये स्वयं राजा व्रजेत्पुरम् । अवलोकयितुं रम्यं पद्भ्यामेव शनैः शनैः

बलिराज्यप्रमोदश्च दृष्ट्वा स्वगृहमाव्रजेत् ॥ ९९ ॥

एवं गते निशीथे च जने निद्रार्द्धलोचने । एवं नगरनारीभिः शूर्पडिण्डिमवादनैः

निष्कास्यते प्रहृष्टाभिरलक्ष्मीः स्वगृहाऽङ्गणात् ॥ १०० ॥

दण्डैकरजनीयोगे दर्शःस्यात्तु परेऽहनि । तदा विहाय पूर्वेद्युः परेऽह्नि सुखरात्रिका ॥
ये वैष्णवाऽवैष्णवाश्चबलिराज्योत्सवंनराः । नकुर्वन्तिवृथातेषांधर्माःस्युर्नात्रसंशयः
रात्रौजागरणं कुर्यात्पुराणपठनादिभिः । द्यूतेन वा हरेरग्रे गीतया वा तथैव च ॥१०३

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादेवत्सद्वादशीयमत्रयोदशीनरकचतुर्दशी
दीपावलीकृत्यवर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः

कार्त्तिकदीपावलीमनुशुक्लप्रतिपन्माहात्म्यप्रतिपादनम्

ब्रह्मोवाच

प्रतिपद्यथ चाऽभ्यङ्गं कृत्वानीराजनं ततः । सुवेषः सत्कथागीतैर्दानैश्च दिवसंनयेत्
शङ्करस्तु पुरा द्यूतं ससर्ज सुमनोहरम् । कार्त्तिके शुक्लपक्षे तु प्रथमेऽहनि सत्यवत् ॥
बलिराज्यदिनस्याऽपि माहात्म्यं शृणुतत्त्वतः । स्नातव्यंतिलतैले च नरैर्नारीभिरेवच
यदि मोहान्न कुर्वीत स यातियमसादनम् । पुरा कृतयुगस्यादौ दानवेन्द्रोबलिर्महान्
तेन दत्तावामनायाभूमिःस्वमस्तकान्विता । तदानीं भगवान्साक्षात्तुष्टोबलिमुवाचह
कार्त्तिकेमासिशुक्लायांप्रतिपद्यांयतोभवान् । भूमिमेदत्तवान्भक्त्यातेनतुष्टोऽस्मितेऽनघ
वरंददामि ते राजन्नित्युक्त्वाऽदाद्वरं तदा । त्वन्नाम्नैवभवेद्राजन्कार्त्तिकीप्रतिपत्तिथिः
एतस्यां ये करिष्यन्ति तैलस्नानादिकार्चनम् । तदक्षयं भवेद्राजन्नात्रकार्याविचारणा
तदाप्रभृतिलोकेऽस्मिन्प्रसिद्धा प्रतिपत्तिथिः । प्रतिपत्पूर्वविद्धानो कर्तव्यातुकथञ्चन
तत्राभ्यङ्गं न कुर्वीत अन्यथामृतिमाप्नुयात् । प्रतिपद्यां यदा दर्शो मुहूर्तप्रमितोभवेत्
माङ्गल्यंतद्दिनेचेत्स्याद्वित्तादिस्तस्यनश्यति । बलेश्चप्रतिपद्दर्शाद्यदिविद्धं भविष्यति

तस्यां यद्यथ चाऽऽर्त्तिक्यं नारी मोहात्करिष्यति ।
नारीणां तत्र वैधव्यं प्रजानां मरणं ध्रुवम् ॥ १२ ॥

अविद्धा प्रतिपच्चेत्स्यान्मुहूर्तमपरेऽहनि । उत्सवादिककृत्येषुसैव प्रोक्ता मनीषिभिः
प्रतिपत्स्वल्पमात्राऽपियद्दिनस्यात्परेऽहनि । पूर्वविद्धातदाकार्याकृतानोदोषभाग्भवेत्
तद्दिने गृहमध्ये तु कुर्यान्मूर्तिं तदाङ्गणे । गोमयेन च तत्राऽपि दधितत्पुरतः क्षिपेत्
आर्तिक्यं तत्र संस्थाप्यएवंकुर्याद्विधानतः । अभ्यङ्गं ये न कुर्वन्तितस्यांतुमुनिपुङ्गव!
न माङ्गल्यं भवेत्तेषां यावत्स्याद्वत्सरं ध्रुवम् । योयादृशेनरूपेणतस्यांतिष्ठेच्छुभेदिने

आवर्षं तद्भवेत्तस्य तस्मान्मङ्गलमाचरेत् ।

यदीच्छेत्स्वशुभान्भोगान्भोक्तुं दिव्यान्मनोहरान् ॥ १८ ॥

कुर्य्दीपोत्सवं रम्यं त्रयोदश्यादिकेषु च । शङ्करश्च भवानी च क्रीडयाद्यूतमास्थिते

गौर्या जित्वा पुरा शम्भुर्नग्नो द्यूते विसर्जितः ।
अतोऽर्थं शङ्करो दुःखी गौरी नित्यं सुखस्थिता ॥ २० ॥

द्यूतं निषिद्धं सर्वत्र हित्वाप्रतिपदंबुधाः । प्रथमं विजयोयस्यतस्यसम्वत्सरं सुखम्
भवान्याऽभ्यर्थितालक्ष्मीर्धेनुरूपेणसंस्थिता । प्रातर्गोवर्द्धनःपूज्योद्यूतंरात्रौसमाचरेत्

भूषणीयास्तदा गावो वर्ज्या वहनदोहनात् ॥ २३ ॥
गोवर्द्धन ! धराऽऽधार ! गोकुलत्राणकारक !।
विष्णुबाहुकृतोच्छाय! गवां कोटिप्रदो भव ॥ २४ ॥

यालक्ष्मीर्लोकपालानां धेनुरूपेण संस्थिता । घृतं वहति यज्ञार्थे मम पापं व्यपोहतु ॥
अग्रतः सन्तु मे गावोगावो मे सन्तु पृष्ठतः । गावोमेहृदयेसन्तुगवांमध्ये वसाम्यहम्

इति गोवर्द्धनपूजा

सद्भावेनैव सन्तोष्य देवान्सत्पुरुषान्नरान् । इतरेषामन्नपानैर्वाक्यदानेन पण्डितान् ॥
वस्त्रैस्ताम्बूलधूपैश्च पुष्पकर्पूरकङ्कुमैः । भक्ष्यैरुच्चावचैर्भोज्यैरन्तः पुरनिवासिनः ॥
ग्राम्यान्वृषभदानैश्च सामन्तान्नृपतिर्धनैः । पदातिजनसङ्घांश्च ग्रैवेयैः कटकैः शुभैः ॥

स्वनामाङ्कैश्च तान्राजा तोषयेत्सज्जनान्पृथक् ॥ २६ ॥

यथार्थं तोषयित्वा तु ततो मल्लान्नरांस्तथा । वृषभान्महिषांश्चैव युध्यमानान्परैःसह
राज्ञस्तथैवयोधांश्चपदातीन्समलङ्कृतान् । मञ्चाऽऽरूढः स्वयंपश्येन्नटनर्तकचारणान्
युद्धापयेद्वासयेच्च गोमहिष्यादिकञ्च यत् । वत्सानाकर्षयेद्गोभिरुक्तिप्रत्युक्तिवादनात्
ततोऽपराह्णसमयेपूर्वस्यां दिशि सुव्रत !। मार्गपालीं प्रबध्नाति दुर्गस्तम्भेऽथ पादपे
कुशकाशमयींदिव्यांलम्बकैर्बहुभिःप्रिये । वाक्षयित्वागजानश्वान्मार्गपाल्यास्तलेनयेत्

गावो वृषांश्च महिषान्महिषीर्घण्टकोत्कटान् ।
कृतहोमैर्द्विजेन्द्रैस्तु बध्नीयान्मार्गपालिकाम् ॥ ३४ ॥

नमस्कारं ततः कुर्यान्मन्त्रेणानेनसुव्रत !। मार्गपालि ! नमस्तुभ्यं सर्वलोकसुखप्रदे !

तले तव सुखेनाश्वा गजा गावश्च सन्तु मे ॥ ३६ ॥
मार्गपालीतले पुत्र! यान्ति गावो महावृषाः ।
राजानो राजपुत्राश्च ब्राह्मणाश्च विशेषतः ॥ ३७ ॥

मार्गपालीं समुल्लङ्घ्य नीरुजः सुखिनो हि ते । कृत्वैतत्सर्वमेवेह रात्रौदैत्यपतेर्बलेः पूजां कुर्यात्ततः साक्षाद्भूमौ मण्डलके कृते । बलिमालिख्यदैत्येन्द्रंवर्णकैःपञ्चरङ्गकैः सर्वाभरणसम्पूर्णं विन्ध्यावलिसमन्वितम् । कूष्माण्डमयजम्भोरुमधुदानवसम्वृतम् सम्पूर्णं कृष्टवदनं किरीटोत्कटकुण्डलम् । द्विभुजं दैत्यराजानं कारयित्वा स्वकेपुनः गृहस्यमध्येशालायां विशालायांततोऽर्चयेत् । मातृभ्रातृजनैःसार्द्धंसन्तुष्टोबन्धुभिःसह कमलैः कुमुदैः पुष्पैः कह्लारैरक्तकोत्पलैः । गन्धपुष्पान्ननैवेद्यैःसक्षीरैर्गुडपायसैः ॥४३ मद्यमांससुरालेह्यचोष्यभक्ष्योपहारकैः । मन्त्रेणाऽनेन राजेन्द्रः समन्त्री सपुरोहितः
पूजां करिष्यते यो वै सौख्यं स्यात्तस्य वत्सरम् ॥ ४४ ॥

बलिराज! नमस्तुभ्यं विरोचनसुत! प्रभो !। भविष्येन्द्र! सुराराते! पूजेयंप्रतिगृह्यताम् एवम्पूजाविधानेन रात्रौ जागरणं ततः । कारयेद्वै क्षणं रात्रौ नटनृत्यकथानकैः ॥४६
लोकश्चाऽपि गृहस्याऽन्ते सपर्यां शुक्लतन्दुलैः ।
संस्थाप्य बलिराजानं फलैः पुष्पैः प्रपूजयेत् ॥ ४७ ॥

बलिमुद्दिश्य वै तत्रकार्यं सर्वञ्च सुव्रत !। यानि यान्यक्षयाण्याहुर्मुनयस्तत्त्वदर्शिनः यदत्र दीयते दानं स्वल्पं वा यदि वा बहु । तदक्षयं भवेत्सर्वंविष्णोःप्रीतिकरंशुभम् रात्रौ ये नकरिष्यन्ति तव पूजां बले नराः । तेषांचश्रोत्रियोधर्मःसर्वस्त्वामुपतिष्ठतु विष्णुना च स्वयं वत्स! तुष्टेन बलये पुनः । उपकारकरं दत्तमसुराणां महोत्सवम् एकमेवमहोरात्रं वर्षेवर्षे च कार्त्तिके । दत्तं दानवराजस्य आदर्शमिव भूतले ॥ ५२ ॥ यः करोति नृपो राज्येतस्यव्याधिभयंकुतः । सुभिक्षं क्षेममारोग्यंतस्यसम्पदनुत्तमा
नीरुजश्च जनाः सर्वे सर्वोपद्रववर्जिताः ॥ ५४ ॥

कौमुदी क्रियते यस्माद्भावं कर्तुं महीतले । यो यादृशेनभावेनतिष्ठत्यस्यां च सुव्रत!
हर्षदुःखादिभावेन तस्य वर्षं प्रयाति हि ॥ ५५ ॥

रुदिते रोदितं वर्षं प्रहृष्टे तु प्रहर्षितम् । भुक्तौभोग्यंभवेद्वर्षंस्वस्थे स्वस्थं भविष्यति
वैष्णवी दानवी चेयं तिथिः प्रोक्ता च कार्त्तिके ॥ ५७ ॥
दीपोत्सवं जनितसर्वजनप्रमोदं कुर्वन्ति ये शुभतया बलिराजपूजाम् ॥
दानोपभोगसुखबुद्धिमतां कुलानां हर्षं प्रयाति सकलं प्रमुदा च वर्षम् ॥ ५८ ॥
बलिपूजां विधायैवं पश्चाद्गोक्रीडनं चरेत् ॥ ५६ ॥

गवां क्रीडादिनेयत्ररात्रौदृश्येतचन्द्रमाः । सोमोराजापशून्हन्तिसुरभीपूज्यकांस्तथा प्रतिपद्दर्शसंयोगे क्रीडनं तु गवाम्मतम् । परविद्धासु यः कुर्यात्पुत्रदारधनक्षयः ॥६१॥ अलङ्कार्यास्तदागावो गोग्रासादिभिरर्चिताः । गीतवादित्रनिर्घोषैर्नयेन्नगरबाह्यतः ॥
आनीय च ततः पश्चात्कुर्यान्नीराजनाविधिम् ॥ ६२ ॥
अथ चेत्प्रतिपत्स्वल्पा नारी नीराजनं चरेत् ।
द्वितीयायां ततः कुर्यात्सायं मङ्गलमालिकाः ॥ ६३ ॥

एवं नीराजनं कृत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते । प्रतिपत्पूर्वविद्धैव यष्टिकाकर्षणे भवेत् ॥ कुशकाशमयीं कुर्याद्यष्टिकां सुदृढां नवाम् । देवद्वारे नृपद्वारेऽथवाऽऽनेया चतुष्पथे तामेकतो राजपुत्रा हीनवर्णास्तथैकतः । गृहीत्वा कर्षयेयुस्ते यथासारंमुहुर्मुहुः ॥ समसङ्ख्याद्वयोःकार्यासर्वेऽपिबलवत्तराः । जयोऽत्रहीनजातीनांजयोराज्ञस्तुवत्सरम् उभयोः पृष्ठतः कार्या रेखातत्कर्षकोपरि । रेखान्ते यो नयेत्तस्यजयोभवतिनाऽन्यथा
जयचिह्नमिदं राजा निदधीत प्रयत्नतः ॥ ६६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे कार्त्तिकशुक्लप्रतिपन्माहात्म्य
वर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः

सयमद्वितीयामाहात्म्यंविशेषकृत्यवर्णनम्

नारद उवाच

भगवन्प्रष्टुमिच्छामि त्वामहं विनयान्वितः । तद्व्रतं ब्रूहिमेमर्त्योमृत्युंयेननपश्यति

ब्रह्मोवाच

यदि पृच्छसिविप्रेन्द्र! व्रतनामुत्तमं व्रतम् । व्रतं यमद्वितीयाख्यंशृणुत्वंमृत्युनाशनम्
कार्त्तिके मासि शुक्लायांद्वितीयायां मुनीश्वर !। कर्तव्यंतद्विधानेनसर्वमृत्युनिवारणम्
ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय द्वितीयायांमुनीश्वर !। मनसाचिन्तयेदात्महितंनैवाऽहितंस्मरेत्
प्रातः स्नानं ततः कुर्याद्दन्तधावनपूर्वकम् । ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लमाल्यानुलेपनः ॥५
कृतनित्यक्रियो हृष्टः कुण्डलाङ्गदभूषितः । औदुम्बरतरुं गत्वाकृत्वामण्डलमुत्तमम्
पद्ममष्टदलं कृत्वा तस्मिन्नौदुम्बरे शुभे । विधिं विष्णुं च रुद्रं चवरदाञ्चसरस्वतीम्
वीणापुस्तकसंयुक्तां पूजयेत्स्वस्थमानसः । चन्दनागरुकस्तूरीकुङ्कुमैर्द्विजसत्तम !॥
पुष्पैर्धूपैश्चनैवेद्यैर्नारिकेलफलादिभिः । ततोमृत्युविनाशार्थं सालङ्कारां पयस्विनीम्
विप्राय वेदविदुषे गां दद्याच्च सवत्सकाम् । अपमृत्युविनाशार्थं संसारार्णवतारकाम्
हेविप्र! तेत्विमांसौम्यां धेनुं सम्प्रददाम्यहम् । इतिमन्त्रेणगांदद्याद्विप्रायब्रह्मवादिने
तदलाभे तु विप्राय भक्तया दद्यादुपानहौ । ततःपूजांसमाप्याऽथभक्तिमान् पुरुषोत्तमे

ज्ञातिश्रेष्ठान्वयोवृद्धान्सम्यग्भक्तयाऽभिवादयेत् ।
नानाविधैः फलै रम्यैस्तर्प्पयेत्स्वजनानपि ॥१३॥

ततःसोदरसम्पन्ना भगिनीयाभवेन्मुने !। तस्यागृहंसमागत्यसम्यग्भक्तयाऽभिवादयेत्

भगिनि ! सुभगे ! भद्रे त्वदङ्घ्रिसरसीरुहम् ।
श्रेयसेऽथ नमस्कर्तुमागतोऽस्मि तवाऽऽलयम् ॥ १५ ॥
इत्युक्त्वा भगिनीं तां तु विष्णुबुद्ध्याऽभिवादयेत् ।

तदा तु भगिनी श्रुत्वा भ्रातुर्वचनमुत्तमम् ॥१६॥

भगिन्या भ्रातरं वाक्यंवक्तव्यंप्रतिनारद !। अद्यभ्रातरहंजातात्वत्तोधन्याऽस्मिमङ्गला
भोक्तव्यं तेऽद्य मद्गेहेस्वायुषेकुलदीपक !। कार्त्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां सहोदर
यमोयमुनयापूर्वं भोजितःस्वगृहेऽर्चितः । अस्मिन्दिनेयमेनाऽपिनारकीयाश्चमोचिताः

अपि बद्धाः कर्मपाशैः स्वेच्छया पर्यटन्ति ते ॥ १९ ॥
स्वसुर्नरो वेश्मनि यो न भुङ्क्ते यमद्वितीयादिनमत्र लब्ध्वा ।
तम्पापिनं प्राप्य वयं सुहृष्टाः प्रभक्षयामोऽद्य च भक्ष्यहीनाः ॥ २० ॥

इति पापा रटन्तीह ब्रह्महत्यादयस्तथा । तस्माद्भ्रातर्मद्गृहेतु भोजनं कुरु कार्त्तिके
शुक्लायां तु द्वितीयायां विश्रुतायांजगत्त्रये । अस्यांनिजगृहेपुत्र! भुज्यते न बुधैरपि
इत्युक्तः स तथेत्युक्त्वा भगिनीं पूजयेद्व्रती । प्रहर्षात्सुमहाभाग! वस्त्रालंकारभूषणैः
अग्रजामभिवन्द्याऽथ आशिषश्च प्रगृह्य च । सर्वा भगिन्यःसन्तोष्या वस्त्रालङ्कारदानतः

अभावे स्वस्य तु स्वसुः पितृव्या स्वपितुः स्वसा ।
तस्या गृहं समागत्य कुर्याद्भोजनमादरात् ॥ २५ ॥

एवं यः कुरुतेपुत्र! द्वितीयां यमनामिकाम् । अपमृत्युविनिर्मुक्तः पुत्रपौत्रादिभिर्वृतः

इह भुक्त्वा तु विपुलान्भोगानन्यान्यथेप्सितान् ।
अन्ते मोक्षमवाप्नोति नान्यथा मद्वचो भवेत् ॥ २७ ॥
व्रतान्येतानि सर्वाणि दानानि विविधानि च ।
गृहस्थस्यैव युज्यन्ते तस्याद्गार्हस्थ्यमाश्रयेत् ॥ २८ ॥

कथांयमद्वितीयाया व्रतस्थःशृणुयान्नरः । तस्यसर्वाणिपापानिनश्यन्तीत्याहमाधवः

सूत उवाच

कार्त्तिके च द्वितीयायां पूर्वाह्णे यममर्चयेत् । भानुजायां नरः स्नात्वायमलोकंनपश्यति
कार्त्तिके शुक्लपक्षे तु द्वितीयायांतु शौनक !। यमो यमुनया पूर्वंभोजितःस्वगृहेऽर्चितः

द्वितीयायां महोत्सर्गो नारकीयाश्च तर्पिताः ।
पापेभ्यो विप्रयुक्तास्ते मुक्ताः सर्वे निबन्धनात् ॥ ३२ ॥

अत्राऽऽशिताश्च सन्तुष्टाः स्थिताः सर्वे यदृच्छया ।
तेषां महोत्सवो वृत्तो यमराष्ट्रसुखावहः ॥ ३३ ॥

अतो यमद्वितीयेयं त्रिषुलोकेषु विश्रुता । तस्मान्निजगृहे विप्र! न भोक्तव्यंततोबुधैः स्नेहेन भगिनीहस्ताद्भोक्तव्यं बलवर्द्धनम् । ऊर्जे शुक्लद्वितीयायांपूजितस्तर्पितो यमः महिषासनमारूढो दण्डमुद्गरभृत्प्रभुः । वेष्टितः किङ्करैर्हृष्टैस्तस्मै याम्यात्मने नमः ॥ यैर्भगिन्यःसुवासिन्योवस्त्रदानादितोषिताः । न तेषां वत्सरंयावत्कलहोनरिपोर्भयम् धन्यं यशस्यमायुष्यं धर्मकामार्थसाधनम् । व्याख्यातं सकलं पुत्र! सरहस्यंमयाऽनघ

यस्यां तिथौ यमुनया यमराजदेवः सम्भोजितः प्रतितिथौ स्वसृसौहृदेन ।
तस्मात्स्वसुः करतलादिह यो भुनक्ति प्राप्नोति वित्तशुभसम्पदमुत्तमां सः ॥

सूत उवाच

विशेषश्चाऽत्रसम्प्रोक्तोबालखिल्यैर्महर्षिभिः । तदहंसम्प्रवक्ष्यामिश्रृणुध्वंमुनिसत्तमाः

बालखिल्या ऊचुः

कार्त्तिकस्य सिते पक्षे द्वितीयायमसञ्ज्ञिता । तत्राऽपराह्णे कर्तव्यंसर्वथैवयमार्चनम् प्रत्यहं यमुनाऽऽगत्य यमं सम्प्रार्थयत्पुरा । भ्रातर्मम गृहे याहि भोजनार्थं गणावृतः अद्य श्वो वा परश्वो वा प्रत्यहं वदते यमः । कार्यव्याकुलचित्तानामवकाशो न जायते

तदैकदा यमुनया बलात्कारान्निमन्त्रितः ।
स गतः कार्त्तिके मासि द्वितीयायां मुनीश्वराः !॥ ४४ ॥

नारकीयजनान्मुक्त्वा गणैःसहरवेःसुतः । कृताऽऽतिथ्योयमुनयानानापाकाःकृताःखग! कृताभ्यङ्गो यमुनया तैलैर्गन्धमनोहरैः । उद्वर्तनं लापयित्वा स्नापितः सूर्यनन्दनः ॥

ततोऽलङ्कारकं दत्तं नाना वस्त्राणि चन्दनम् ।
माल्यानि च प्रदत्तानि मञ्चोपरि उपाविशत् ॥ ४७ ॥

पक्वान्नानि विचित्राणि कृत्वासास्वर्णभाजने । यमायाऽभोजयद्देवीयमुनाप्रीतमानसा भुक्त्वा यमोऽपि भगिनीमलङ्कारैःसमर्चयत् । नानावस्त्रैस्ततःप्राह वरम्वरय भामिनि

इति तद्वचनं श्रुत्वा यमुना वाक्यमब्रवीत् ॥ ४९ ॥

यमुनोवाच

प्रतिवर्षं समागच्छ भोजनार्थं तु मद्गृहे ॥ ५० ॥

अद्यसर्वे मोचनीयाःपापिनोनरकाद्यम !। येऽद्यैवभगिनीहस्तात्करिष्यन्तिचभोजनम्

तेषां सौख्यं प्रदेहि त्वमेतदेव वृणोम्यहम् ॥ ५१ ॥

यम उवाच

यमुनायां तु यः स्नात्वा सन्तर्प्य पितृदेवताः ॥ ५२ ॥

भुङ्क्ते च भगिनीगेहे भगिनीं पूजयेदपि । कदाचिदपि मद्द्वारंन स पश्यतिभानुजे! वारीशेशानदिग्भागेयमतीर्थम्प्रकीर्तितम् । तत्रस्नात्वाच विधिवत्सन्तर्प्यपितृदेवताः पठेदेतानि नामानिआमध्याह्नंनरोत्तमः । सूर्यस्याऽभिमुखोमौनीहृतचित्तःस्थिरासनः

यमो निहन्ता पितृधर्मराजो वैवस्वतो दण्डधरश्च कालः ।
भूताधिपो दत्तकृतानुसारी कृतान्तमेतद्दशभिर्जपन्ति ॥ ५६ ॥

ततो यमेश्वरम्पूज्य भगिनीगृहमाव्रजेत् । मन्त्रेणाऽनेनच तया भोजितः पूर्वमादरात् भ्रातस्तवानुजाताऽहं भुङ्क्ष्व भक्तमिदंशुभम् । प्रीतयेयमराजस्य यमुनाया विशेषतः

ततः सन्तोष्य भगिनीं वस्त्रालङ्करणादिभिः ।
स्वप्नेऽपि यमलोकस्य भविष्यति न दर्शनम् ॥ ५९ ॥

नृपैः कारागृहे ये च स्थापितामम वासरे । अवश्यं ते प्रेषणीया भोजनार्थं स्वसुर्गृहे विमोक्तव्या मया पापानरकेभ्योऽद्यवासरे । येऽद्यबन्दींकरिष्यन्तितेताड्याममसर्वथा कनीयसी स्वसा नास्तिततदाज्येष्ठागृहंव्रजेत् । तदभावेसपत्न्यायाःपितृव्यजागृहेततः तदभावेमातृस्वसुर्मातुलस्याऽऽत्मजा तथा । सापत्नगोत्रसम्बन्धैः कल्पयेदथवाक्रमम् सर्वाऽभावे माननीया भगिनीकाचिदेवहि । गोनद्याद्यथवातस्या अभावेसतिकारयेत् तदभावेऽप्यरण्यानींकल्पयित्वासहोदराम् । अस्यांनिजगृहे देवि! नभोक्तव्यंकदाचन ये भुञ्जते दुराचारा नरके ते पतन्ति च । एवमुक्त्वा धर्मराजो ययौ संयमिनीं ततः तस्माद्विप्रवराः सर्वे कार्त्तिकव्रतकारिणः । भुञ्जते भगिनीहस्तात्सत्यंसत्यंनसंशयः यमद्वितीयां यः प्राप्य भगिनीगृहभोजनम् । न कुर्याद्वर्षजंपुण्यंनश्यतीतिरवेः श्रुतिः

यातुभोजयतेनारी भ्रातरं भ्रातृके तिथौ । अर्चयेच्चाऽपितास्तूलैर्नसावैधव्यमाप्नुयात्
भ्रातुरायुःक्षयोनूनं न भवेत्तत्र कर्हिचित् । अपराह्णव्यापिनी सा द्वितीया भ्रातृभोजने
अज्ञानाद्यदि वा मोहान्नभुक्तं भगिनीगृहे । प्रवासिना ह्यभावाद्वा ज्वरितेनाऽथ बन्दिना
एतदाख्यानकंश्रुत्वाभोजनस्यफलम्भवेत् । कार्त्तिकेतुविशेषेण धात्रीछायांसमाश्रितः
भोजनं कुरुते यस्तु स वैकुण्ठमवाप्नुयात् ॥ ७२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
कार्त्तिकमाससमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे यमद्वितीयामाहात्म्यवर्णनं-
नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः

धात्रीमाहात्म्यवर्णनम्

शौनक उवाच

कार्त्तिकस्य च माहात्म्यं महत्पुण्यफलप्रदम् ।
कदा धात्री समुत्पन्ना कथं सा ख्यातिमागता ॥ १ ॥
कस्मादियंपवित्राचकस्मात्पापप्रणाशिनी ।आमर्दकीकृताकेनकथयस्वाऽत्रविस्तरात्

सूत उवाच

कथयामि द्विजश्रेष्ठ! यथात्रेयं हि पुण्यदा । ऊर्जशुक्लचतुर्दश्यांधात्रीपूजांसमाचरेत्
आमर्दकीमहावृक्षः सर्वपापप्रणाशनः । वैकुण्ठाख्यचतुर्दश्यां धात्रीछायां गतो नरः॥
पूजयेत्तत्र देवेशं राधया सहितं हरिम् । प्रदक्षिणां ततः कुर्याच्छतमष्टोत्तरं तथा ॥
सुवर्णरजतैर्वापि फलैरामलकैस्तथा । शतमष्टोत्तरं कुर्यादेकैकेन प्रदक्षिणाम् ॥ ६ ॥
साष्टाङ्गंप्रणतोभूत्वाप्रार्थयेत्परमेश्वरम् । धात्रीछायां समाश्रित्यश्रृणुयाच्चकथामिमाम्
ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्यथाशक्त्याचदक्षिणाम् । ब्राह्मणेषुच तुष्टेषु तुष्टोमोक्षप्रदोहरिः

अत्रतेकथयिष्यामिकथांपुण्यफलप्रदाम् । आमर्दकीफलं वक्तुं ब्रह्मा चाऽपि नपार्यते
एकार्णवे पुरा जाते नष्टे स्थावरजङ्गमे । नष्टे देवासुरगणे प्रणष्टोरगराक्षसे ॥ १० ॥
तत्र देवाधिदेवेशः परमात्मा सनातनः । जजाप ब्रह्म परममात्मनः परमाव्ययम् ॥११
ततोऽस्य ब्रह्म जपतो निरगाच्छ्वसितम्पुरः । तद्दर्शनाऽनुरागेण नेत्राभ्यामगमज्जलम्
प्रेमाश्रुभरनिर्भिन्नो भूमौ बिन्दुः पपात सः ।
तस्माद् बिन्दोः समुत्पन्नः स्वयं धात्रीनगो महान् ॥ १३ ॥
शाखाप्रशाखाबहुलः फलभारेण पीडितः । सर्वेषामेव वृक्षाणामादिरोहः प्रकीर्तितः॥
ब्रह्मा तमसृजत्पूर्वं तत्पश्चाच्चाऽसृजत्प्रजाः । देवदानवगन्धर्वयक्षराक्षसपन्नगान् ॥१५॥
असृजद्भगवान्देवो मानुषांश्च तथाऽमलान् । आजग्मुस्तत्र देवास्तेयत्रधात्रीहरिप्रिया
तां दृष्ट्वा ते महाभागाः परमं विस्मयंगताः । न जानीम इमं वृक्षं चिन्तयन्तो मुहुर्मुहुः
एवं चिन्तयतां तेषांवागुवाचाऽशरीरिणी । आमर्दकी नगोह्येष प्रवरो वैष्णवो यतः
अस्यवै स्मरणादेव लभेद्गोदानजम्फलम् । दर्शनाद्द्विगुणं पुण्यं त्रिगुणं भक्षणात्तथा
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सेव्या आमर्दकी सदा । सर्वपापहराप्रोक्ता वैष्णवीपापनाशिनी
तस्या मूलेस्थितोविष्णुस्तदूर्ध्वंचपितामहः । स्कन्धेचभगवान्रुद्रःसंस्थितःपरमेश्वरः
शाखासु सवितारश्च प्रशाखासुच देवताः । पर्णेषु देवताः सन्ति पुष्पेषु मरुतस्तथा
प्रजानां पतयः सर्वे फलेष्वेवं व्यवस्थिताः । सर्वदेवमयी ह्येषा धात्रीवै कथितामया
अतः सा पूजनीयाच सर्वकामार्थसिद्धये । एकदा नारदोयोगी ब्रह्मणः पुरतः स्थितः
नमस्कृत्वा जगन्नाथं पप्रच्छाऽतीवविस्मितः ॥ २४ ॥

श्रीनारद उवाच

यथा प्रियं सुतुलसीकाननं सर्वदा हरेः । तथा धात्रीवनंमासे कार्त्तिके श्रीहरिप्रियम्

ब्रह्मोवाच

धात्रीवनेहरेःपूजाधात्रीछायासुभोजनम् । कार्त्तिकेमासि यःकुर्यात्तस्यपापंविनश्यति
तीर्थानि मुनयो देवाः यज्ञाः सर्वेऽपि कार्त्तिके ।
नित्यं धात्रीं समाश्रित्य तिष्ठन्त्यर्के तुलास्थिते ॥ २७ ॥

यत्किञ्चित्कुरुते पुण्यं धात्रीछायासु मानवः ।
तत्कोटिगुणितं भूयान्नाऽत्रकार्या विचारणा ॥ २८ ॥
अत्रैवोदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ॥ २९ ॥

अयोध्यानगरेकश्चिद्वैश्यश्चाऽऽसीद्द्विजोत्तम!। पुत्रदारविहीनश्चदैवाद्दारिद्र्यपीडितः भिक्षया चोदराग्निं स शमयामास नारद !। कदाचिद्वणिजोवैश्योययाचेक्षुत्प्रपीडितः भिक्षात्तचणकान्गृह्य धात्रीछायामगात्किल । तत्रतान्भक्षयामास कार्त्तिकेमासि नारद केचिदुर्वरितास्तेषु चणकास्तत्र नारद !। वैश्येन तेन दत्ताहि क्षुत्क्षामाय द्विजातये॥ तेन पुण्यप्रभावेणराजाऽऽसीद्धनिकःक्षितौ । तस्माद्दानंप्रकर्तव्यं कार्त्तिकेमासिसर्वदा धात्रीवने मुनिश्रेष्ठ ! सर्वकामार्थसिद्धये । धात्रीछायांसमाश्रित्यकार्त्तिकेचहरेःकथाम्

यः शृणोति स पापेभ्यो मुच्यते द्विजसूनुवत् ॥ ३५ ॥

नारद उवाच

कोऽभूद्द्विजसुतो ब्रह्मन्किम्पापं कृतवान्पुरा । तस्य जाताकथंमुक्तिरेतद्विस्तरतोवद

ब्रह्मोवाच

पुरा द्विजवरश्चासीत्कावेर्या उत्तरे तटे ॥ ३७ ॥

देवशर्मेति विख्यातो वेदवेदाङ्गपारगः । तस्य पुत्रो दुराचारस्तमाह च पिता हितम् इदानीं कार्त्तिको मासो वर्तते हरिवल्लभः । तत्र स्नानञ्च दानञ्च व्रतानि नियमान्कुरु तुलसीपुष्पसहितां कुरु पूजां हरेःसुत !। दीपदानञ्च विविधं नमस्कारं प्रदक्षिणाम् एवं पितुर्वचःश्रुत्वापुत्रःक्रोधसमन्वितः । पितरं प्राह दुष्टात्माचलदोष्ठो विनिन्दयन्

पुत्र उवाच

नकरिष्याम्यहंतात! कार्त्तिके पुण्यसङ्ग्रहम् । इति पुत्रवचःश्रुत्वासक्रोधःप्राहतंसुतम् मूषको भवदुर्बुद्धे! वने वृक्षस्य कोटरे । इति शापभयाद्भीतो नत्वा पितरमब्रवीत् ॥ दुर्योनेर्ममुक्तिः स्यात्कथंतद्वदमेगुरो ! । इतिप्रसादितोविप्रः प्राहनिष्कृतिकारणम् यदोर्ज्जव्रतजं पुण्यं शृणोषि हरिवल्लभम् । तदातेभवितामुक्तिस्तत्कथाश्रवणात्सुत! स पित्रा चैवमुक्तस्तु तत्क्षणान्मूषकोऽभवत् । बहुवर्षसहस्राणि गह्वरे विपिनेवसन्

एकदा कार्त्तिके मासि विश्वामित्रः सशिष्यकः ।
स्नात्वा नद्यां हरिञ्चाऽर्च्य धात्रीछायां समाश्रितः ॥ ४७ ॥
कथयामास माहात्म्यं शिष्येभ्योश्चोर्ज्जसम्भवम् ।
तदा कश्चिद्दुराचारो व्याधोऽगान्मृगयां चरन् ॥ ४८ ॥

दृष्ट्वा ऋषिगणान्हन्तुं कृतेच्छः प्राणिघातकः । तेषां दर्शनमात्रेण सुबुद्धिरभवत्तदा॥ अथोवाचद्विजान्नत्वाभ्रमद्भिःक्रियतेऽत्रकिम् । तेनैवमुक्तोविप्रेन्द्रोविश्वामित्रस्तमब्रवीत्

विश्वामित्र उवाच

सर्वेषामेव मासानां कार्त्तिकः श्रेष्ठ उच्यते । तस्मिन्यत्क्रियतेकर्म वर्धते वटबीजवत् कार्त्तिके मासि यः कुर्यात्स्नानंदानञ्च पूजनम् । विप्राणाम्भोजनञ्चैवतदक्षय्यफलंभवेत् व्याधप्रयुक्तमाकर्ण्य धर्मञ्च ऋषिणा द्विजः । मौषकंदेहमुत्सृज्यदिव्यदेहोऽभवत्तदा विश्वामित्रंप्रणम्याऽथस्ववृत्तान्तंनिवेद्यच । अनुज्ञातोऽथऋषिणाविमानस्थोदिवंययौ

विस्मितो गाधिपुत्रस्तु व्याधश्चैव विशेषतः ।
व्याधोऽप्यूर्जव्रतं कृत्वा जगाम हरिमन्दिरम् ॥ ५६ ॥

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्त्तिकेकेशवाऽग्रतः । धात्रीछायांसमाश्रित्यकथाश्रवणमाचरेत् मूषकोऽपि च दुर्योनेर्मुक्तऊर्जकथाश्रुतेः । शृणुयाच्छ्रावयेद्यो वामुक्तिभागीन संशयः

धात्रीछायां समाश्रित्य वनभोजनमाचरेत् ।

आदौकृत्वातथास्नानमुदके वनसंस्थिते । कृत्वाकर्माणि नित्यानि माधवं पूजयेत्ततः

धात्रीछायां समाश्रित्य हरा भक्तिसमन्वितः ।
शृणुयाच्च कथां दिव्यां मासमाहात्म्यशंसनीम् ॥ ५६ ॥

ततस्तु ब्राह्मणान्भक्त्याभोजयेद्ब्रह्मवित्तमान् । ततोभुञ्जीतविप्रेन्द्रस्वयंहरिमनुस्मरन् एवं कृतं व्रते विप्र कार्त्तिके हरिवल्लभे । यत्पापं नश्यते पुत्र ! सावधानमनाः शृणु ॥ हरेर्नार्पितभोगाच्च भोजने सूर्यदर्शनात् । रजस्वलावाक्श्रवणात्पापाद्भोजनके तथा ॥ भोजनावसरे चान्यस्पर्शदोषस्तु यद्भवेत् । निषिद्धभोजनात्तस्माद्भोजनेचाऽन्नदूषणात् शूद्रस्यापि तथा त्यागात्पुण्यकालेहरिप्रिये । एतैर्यत्साधितंपापंतत्सर्वंनश्यतिध्रुवम्

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन धात्र्यां भोजनमाचरेत् ॥ ६५ ॥

कार्त्तिके मासि वै विप्रो धात्रीमालां तु यो वहेत् ।

तथैव तुलसीमालां तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥ ६६ ॥

धात्रीछायां समाश्रित्यदीपमालार्पणं नरः । करिष्यति विशेषेणतस्यपुण्यमनन्तकम् राधादामोदरौ पूज्यौ तुलस्यधो विशेषतः । तुलस्यभावे कर्तव्यापूजाधात्रीतलेशुभा धात्रीछायातले येन सकृद्भुक्तं तु कार्त्तिके । दम्पत्योर्भोजनं दत्तमन्नदोषात्प्रमुच्यते ॥ सम्पूर्णेकार्त्तिकेयस्तुसम्पूज्यामलकींशुभाम् । राधादामोदरप्रीत्यैभोजयित्वाच दम्पती

पश्चात्स्वयं तु भुञ्जीत न श्रीस्तस्य क्षयं व्रजेत् ॥ ७० ॥

यः कश्चिद्वैष्णवो लोकेधत्तेधात्रीफलं मुने !। प्रियोभवतिदेवानांमनुष्यणांचकाकथा धात्रीफलविलिप्ताङ्गो धात्रीफलसमन्वितः । धात्रीफलकृताहारो नरोनारायणोभवेत् धात्रीफलानि यो नित्यं वहते करसम्पुटे । तस्यनारायणो देवो वरमिष्टं प्रयच्छति श्रीकामः सर्वदा स्नानं कुर्यादामलकैर्नरः । तुष्यत्यामलकैर्विष्णुरेकादश्यां विशेषतः नवम्यां दर्शसप्तम्यांसङ्क्रान्तौ रविवासरे । चन्द्रसूर्योपरागे चस्नानमामलकैस्त्यजेत्

धात्रीछायां समाश्रित्य कुर्य्यात्पिण्डं तु यो नरः ।

प्रयान्ति पितरो मुक्तिं प्रसादान्माधवस्य तु ॥ ७६ ॥

मूर्ध्निपाणौमुखेचैवबाह्वोःकण्ठेतुयोनरः । धत्ते धात्रीफलं वत्स धात्रीफलविभूषितः यावल्लुठति कण्ठस्था धात्रीमालानरस्य हि । तावत्तस्यशरीरेतुप्रीत्यालुठतिकेशवः धात्रीफलंचतुलसीमृत्तिकाद्वारकोद्भवा । सफलं जीवितं तस्य त्रितयं यस्यवेश्मनि यावद्दिनानि वहते धात्रीमालां कलौ नरः । तावद्युगसहस्राणि वैकुण्ठे वसतिर्भवेत् मालायुग्मं वहेद्यस्तु धात्रीतुलसिसम्भवम् । यो नरःकण्ठदेशेतुकल्पकोटिंदिवंवसेत् धात्रीछायां गतोयस्तु द्वादश्यांपूजयेद्धरिम् । तत्रैवभोजनंयस्तुब्राह्मणानांचकारयेत् स्वयं च तत्र भुङ्क्ते यः सूपभक्षादिकं तथा । न तस्य पुनरावृत्तिःकल्पकोटिशतैरपि

तुलस्याश्चैव धात्र्याश्च फलैः पत्रैर्हरिं यजेत् ॥ ८४ ॥

तुलसी धात्रीयुक्ताहिसिक्तेसतिचकार्त्तिके । विलयंयान्तिपापानिब्रह्महत्यादिकानिच

धर्मदत्तो द्विजः पूर्वं यथा मुक्तिमवाप ह ॥ ८६ ॥

नारद उवाच

कार्त्तिके मासि सा सेव्या पूजनाया सदा नरैः ।

चातुर्मास्ये न सेव्या सा इत्युक्तं भवता पुरा

तत्स्मात्सर्वमशेषेण कथयस्व ममाऽग्रतः ॥ ८७ ॥

ब्रह्मोवाच

कार्त्तिकेमासिविप्रर्षे! शुक्लायादशमीशुभा । तद्दिनाऽऽरभ्यसासेव्यादैवेपित्र्येचकर्मणि

दशम्यारभ्य तत्पत्रैः फलकैर्मधुसूदनम् ॥ ८८ ॥

पूजयन्तिनरा ये वै ते वै वैकुण्ठगामिनः । समाप्ते कार्त्तिकव्रते वनभोजनमाचरेत् दशम्यांवाऽथद्वादश्यांपौर्णमास्यामथाऽपिवा । पञ्चम्यांवामहाभागवनभोजनमाचरेत् सर्वोपस्करसंयुक्तो वृद्धबालैश्च संयुतः । वनं प्रवेशयेद्धीमान्धात्रीवृक्षैः सुशोभितम्

चूतैर्बकैस्तथाऽश्वत्थैः पिचुमन्दैः कदम्बकैः ।

न्यग्रोधतिन्तिणीवृक्षैः समन्तात्परिशोभितम् ॥ ६२ ॥

तत्रगत्वामहाप्राज्ञ पुण्याहं कारयेत्पुरा । वास्तुपीठं तथा पूज्यं धात्रीमूलेतुकारयेत् वेदिकां चतुरस्राञ्च हस्तमात्रायतां शुभाम् । तथोपवेदिकां कृत्वा वेदिकाग्रेमहामते उपवेशाय देवस्यह्यलं कार्यन्तु धातुभिः । वेदिकापश्चिमे भागे कारयेत्कुण्डमण्डपम् मेखलात्रयसंयुक्तं पिप्पलच्छदसंयुतम् । हस्तमात्रायतं सौम्य एवं कुण्डंतु कारयेत् पश्चात्स्नात्वाततोजप्त्वादेवपूजांसमाचरेत् । पश्चादग्निसमाधायहोमंकुर्याद्यथाविधि पायसाऽऽज्यगुडसूपपालाशसमिधा तथा । ग्रहाणाम्वास्तुदेवेभ्यश्चरुं कृत्वाप्रयत्नतः धात्रीशान्तिस्तथाकान्तिर्मायाप्रकृतिरेवच । विष्णुपत्नीमहालक्ष्मीरमामाकमलातथा इन्दिरालोकमाताचकल्याणी कमलातथा । सावित्रीचजगद्धात्रीगायत्रीसुधृतिस्तथा अन्तज्ञा विश्वरूपाच सुरूपा ह्यब्धिसम्भवा । प्रधानदेवताभिस्तु रक्षाहोमं समारभेत् संसृष्टेति च मन्त्रेण ऋषभं मेति मन्त्रतः । अपूपं गुडसूपाभ्यां संयुतं जुहुयाद्धविः अष्टोत्तरशतं हुत्वामूलमन्त्रेणपायसम् । ततो ग्रहादिदेवांस्तु यथासङ्ख्येन होमयेत्

धात्रीहोमे महाप्राज्ञ रक्षाहोमेतु पायसम्। ततःस्विष्टकृतं हुत्वा बलिदानं समाचरेत्
इन्द्रादिलोकपालांश्च रक्षा पूज्याप्रयत्नतः। धात्रीवृक्षस्य सर्वत्र वेदिका संयुतस्यच
सूपेन गुडमिश्रेणबलिं पश्चान्निवेदयेत्। देवि धात्रि! नमस्तुभ्यं गृहाण बलिमुत्तमम्
मिश्रितं गुडसूपाभ्यां सर्वमङ्गलदायिनि!। पुत्रान्देहि महाप्राज्ञान्यशोदेहि शुभप्रदम्

प्रज्ञां मेधाञ्च सौभाग्यं विष्णुभक्तिञ्च देहि मे।
नीरोगं कुरु मे नित्यं निष्पापं कुरु सर्वदा॥ १०८॥

वर्चस्कंकुरु मां देवि! धनवन्तंतथाकुरु। इतितांप्रार्थयेद्देवींप्रादक्षिण्याद्वालन्यसेत्
बलिप्रदानकालेतुयेकुर्वन्तिप्रदक्षिणम्। ते यान्तिविष्णुसालोक्यं पितृभिःसार्द्धमेवच

ततः पूर्णाहुतिं कृत्वा होमशेषं समापयेत्॥ १११॥
धात्रीवृक्षस्य मूलस्थं मन्दस्मितरमापतिम्।
ये यान्ति विष्णुसायुज्यं ये पश्यन्तीह चक्षुषा॥ ११२॥

वैश्वदेवं ततः कृत्वा पूजयेद्वनदेवताः। गन्धाक्षतांस्ततो दत्त्वा विप्रेभ्यः पद्मसम्भव॥
ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चात्स्वयंभुञ्जीतबन्धुभिः। गृहम्प्रवेशयेत्पश्चाद्वृद्धान्बालादिकैःसह

ब्रह्मचारी भवेद्रात्रौ क्षितिशायी भवेत्ततः।
ग्रामस्थैश्च मिलित्वा च स्वयं वा कारयेद्बुधः॥ ११५॥

सर्वपापविमुक्त्यर्थं वनभोजनमुत्तमम्। कृत्वैवं सकलं कर्म कृष्णाय च समर्पयेत्॥
अश्वमेधसहस्रस्य राजसूयशतस्य च। यत्फलं समवाप्नोति तत्फलम्वनभोजने॥
अतोधात्रीमहाभागपवित्रापापनाशनी। धात्रीचैवनृणां धात्री धात्रीवत्कुरुतेक्रियाम्
ददात्यायुः पयःपानात्स्नानाद्धर्मसञ्चयम्। अलक्ष्मीनाशनंस्नानमात्रैर्निर्वाणमाप्नुयात्

विघ्नानि नैव जायन्ते धात्रीस्नानेन वै नृणाम्॥ ११६॥

तस्मात्त्वं कुरु विप्रेन्द्र! धात्रीस्नानं हि यत्नतः। प्रयास्यसिहरेर्धामदेवत्वम्प्राप्यनारद
यत्रयत्र मुनिश्रेष्ठ धात्रीस्नानंसमाचरेत्। तीर्थेवाऽपि गृहेवाऽपि तत्रतत्र हरिःस्थितः
धात्रीस्नानेन विप्रर्षे! यस्यास्थीनिकलेवरे। प्रक्षाल्यन्ते मुनिश्रेष्ठनसगर्भंगृहम्वसेत्
धात्रीजलेन विप्रेन्द्र! येषां केशाश्चरञ्जिताः। ते नराःकेशवंयान्तिनाशयित्वाकलेर्मलम्

धात्रीफलं महापुण्यं स्नानं पुण्यतमंस्मृतम्। पुण्यात्पुण्यतरंवत्सभक्षणे मुनिसत्तम

न गङ्गा न गया काशी न वेणी न च पुष्करम्।
एकैव हि यथा पुण्या धात्री माधववासरे॥ १२५॥

धात्रीस्नानं हरेर्नाम तथैवैकादशी सुत!। गयाश्राद्धं तथा वत्स समानि मुनयोविदुः
संस्पृशन्यस्तु वै धात्रीमहन्यहनि मानवः। मुच्यते पातकैः सर्वैर्मनोवाक्कायसम्भवैः
धात्रीफलैरमावास्यासप्तमीनवमीषुच। रविवारे च सङ्क्रान्तौ न स्नायान्मुनिसत्तम
यस्मिन्गृहेमुनिवरधात्रीतिष्ठति सर्वदा। तस्मिन्गृहेनगच्छन्ति प्रेतकूष्माण्डराक्षसाः

धात्रीफलकृतां मालां कण्ठस्थां यो वहेन्नहि।
स वैष्णवो न विज्ञेयो विष्णोर्भक्तिपरो यदि॥ १३०॥
न त्याज्या तुलसीमाला धात्रीमाला विशेषतः।
तथा पद्माक्षमालाऽपि धर्मकामार्थमीप्सुभिः॥ १३१॥

यावद्दिनानि वहते धात्रीमालां कलौनरः। तावद्युगसहस्राणि वैकुण्ठे वसतिर्भवेत्
सर्वदेवमयी धात्री वासुदेवमनःप्रिया। आरोपणीया सेव्या च पूजनीया सदानरैः
एतत्ते सर्वमाख्यातं धात्रीमाहात्म्यमुत्तमम्। श्रोतव्यञ्च सदा भक्तैश्चतुर्वर्गफलप्रदम्

धात्रीछायां समाश्रित्य कार्त्तिकेऽन्नं भुनक्ति यः।
अन्नसंसर्गजम्पापमावर्षं तस्य नश्यति॥ १३५॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे धात्रीमाहात्म्यवर्णनं नाम
द्वादशोऽध्यायः॥ १२॥

त्रयोदशोऽध्यायः

ससत्यभामापूर्वजन्मकथनंप्रयागप्रशंसनम्

सूत उवाच

श्रियः पतिमथामन्त्र्य गते देवर्षिसत्तमे । हर्षोफुल्लाऽऽनना सत्यावासुदेवमथाऽब्रवीत्

सत्यभामोवाच

धन्याऽस्मिकृतकृत्याऽस्मिसफलंजीवितं मम । दानंव्रतंतपोवाऽपि किंनुपूर्वंकृतंमया
येनाऽहं मर्त्यजादेवतवाङ्गार्द्धहराऽभवम् । भवान्तरे च किंशीलाकाचऽहंकस्यकन्यका

तवाऽहं वल्लभा जाता तद्वदस्व ममाऽखिलम् ॥ ३ ॥

श्रीकृष्ण उवाच

शृणुष्वैकमनाः कान्ते! यथा त्वं पूर्वजन्मनि ॥ ४ ॥

पुण्यव्रतं कृतवतीतत्सर्वं कथयामि ते । आसीत्कृतयुगस्यान्ते मायापुर्यांद्विजोत्तमः
आत्रेयो देवशर्मेति वेदवेदाङ्गपारगः । तस्यातिवयसश्चाऽऽसीन्नाम्ना गुणवतीसुता॥
अपुत्रः स स्वशिष्याय चन्दनाम्ने ददौ सुताम् । तमेवपुत्रवन्मेने स च तंपितृवद्वशी
तौ कदाचिद्वनं यातौ कुशेध्माहरणार्थिनौ । निहतौरक्षसातौ च कृतान्तसमरूपिणा
स्वस्वपुण्यप्रभावेण विष्णुलोकंगतावुभौ । ततोगुणवतीश्रुत्वा रक्षसा निहतावुभौ
पितृभर्तृजदुःखार्ता कारुण्यंपर्यदेवयत् । सा गृहोपस्करान्सर्वान्विक्रीयाशुचकर्मतत्
तयोश्चक्रेयथाशक्ति पारलौकींततःक्रियाम् । तस्मिन्नेव पुरे चक्रे वासंसामृतजीवनी
व्रतद्वयंतया सम्यगाजन्ममरणात्कृतम् । एकादशीव्रतं सम्यक्सेवनं कार्त्तिकस्यच॥

इत्थं गुणवती सम्यक्प्रत्यब्दं व्रतिनी ह्यभूत् ।

कदाचित्सरुजा साऽथ कृशाङ्गी ज्वरपीडिता ॥ १३ ॥

स्नातुं गङ्गां गताकान्तेकथंचिच्छनकैस्तदा । यावज्जलान्तरगताकम्पिताशीतपीडिता
तावत्साविह्वलाऽपश्यद्विमानं यातमम्बरात् । अथसातद्विमानस्था वैकुण्ठभुवनंययौ

कार्त्तिकव्रतपुण्येन मत्सान्निध्यङ्गताभवत् । अथ ब्रह्मादिदेवानां यदा प्रार्थनया भुवम्
आगतोऽहंगणाः सर्वे यातास्तेऽपिमयासह । एते हि यादवाःसर्वे मद्गणाएवभामिनि

पिता ते देवशर्माऽभूत्सत्राजिदभिधो ह्ययम् ।

यश्चन्द्रनामा सोऽक्रूरस्त्वं सा गुणवती शुभा ॥ १८ ॥

कार्त्तिकव्रतपुण्येन बहुमत्प्रीतिदायिनी । मद्द्वारि यत्त्वयापूर्वं तुलसीवाटिका कृता
तस्मादयं कल्पवृक्षस्तवाङ्गणगतः शुभे !। आजन्ममरणात्पूर्वं यत्कृतंकार्त्तिकव्रतम् ॥

कदाचिदपि तेन त्वं मद्वियोगं न यास्यसि ।

सत्योवाच

मासानां तु कथं नाम स मासः कार्त्तिको वरः ॥ २१ ॥

प्रियस्ते देवदेवेश! कारणं तत्र कथ्यताम् ।

श्रीकृष्ण उवाच

साधु पृष्टं त्वया कान्ते शृणुष्वैकाग्रमानसा ॥ २२ ॥

पृथोर्वैन्यस्य संवादं महर्षेर्नारदस्य च । एवमेव पुरापृष्टो नारदः पृथुनाऽब्रवीत् ॥

नारद उवाच

शङ्खनामाऽभवत्पूर्वमसुरः सागरात्मजः । इन्द्रादिलोकपालानामधिकाराञ्जहार ह ॥
सुवर्णाद्रिगुहादुर्गसंस्थितास्त्रिदशादयः । तद्वीक्षयाम्बभूवुस्ते तदादैत्यो व्यचारयत्

हृताधिकारास्त्रिदशा मया यद्यपि निर्जिताः ।

लक्ष्यन्ते बलयुक्तास्ते करणीयं मयाऽत्र किम् ॥ २६ ॥

ज्ञातं तत्तु मया देवा वेदमन्त्रबलान्विताः । तान्हरिष्ये ततः सर्वे बलहीना भवन्तिवै

इति मत्वा ततो दैत्यो विष्णुमालक्ष्य निद्रितम् ।

सत्यलोकाज्जहाराऽऽशु वेदानादिस्वयम्भुवः ॥ २८ ॥

नीतास्तु तेन ते वेदास्तद्भयात्तेनिराक्रमन् । तोयानि विविशुर्यज्ञमन्त्रबीजसमन्विताः
तान्मार्गमाणःशङ्खोऽपिसमुद्रान्तर्गतोभ्रमन् । नददर्श तदादैत्यः क्वचिदेकत्रसंस्थितान्

अथ देवैः स्तुतो विष्णुर्बोधितस्तानुवाचह ।

विष्णुरुवाच

वरदोऽहं सुरगणा! गीतवाद्यादिमङ्गलैः ॥ ३१ ॥
ऊर्जस्य शुक्लैकादश्यां भवद्भिः प्रतिबोधितः ।
अतश्चैषा तिथिर्मान्या साऽतीव प्रीतिदा मम ॥ ३२ ॥

वेदा शङ्खहृताःसर्वेतिष्ठन्त्युदकसंस्थिताः । तानानयाम्यहं देवा हत्वा सागरनन्दनम् अद्यप्रभृति वेदास्तु मन्त्रबीजसमन्विताः । प्रत्यब्दंकार्त्तिकेमासिविश्रमन्त्वप्सुसर्वदा कालेऽस्मिन्येप्रकुर्वन्तिप्रातःस्नानंनरोत्तमाः । तेसर्वेयज्ञाऽवभृथैःसुस्नाताःस्युर्नसंशयः अद्यप्रभृत्यहमपि भवामि जलमध्यगः । भवन्तोऽपि मया सार्द्धमायान्तु समुनीश्वराः

कार्त्तिकव्रतिनां चेन्द्र! रक्षा कार्या त्वया सदा ।
इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुः शफरीतुल्यरूपधृक्
खात्पपात जले विन्ध्यवासिनः कस्य पश्यतः ॥ ३७ ॥

हत्वा शङ्खासुरं विष्णुर्बदरीवनमागमत् । तत्राऽऽहूय ऋषीन्सर्वानिदमाज्ञापयत्प्रभुः

विष्णुरुवाच

जलान्तरविशीर्णांस्तान्यूयंवेदान्प्रमार्गथ । आनयध्वंचत्वरिताः सागरस्यजलान्तरात्

तावत्प्रयागं तिष्ठामि देवतागणसंयुतः ॥ ३९ ॥

नारद उवाच

ततस्तैस्सर्वमुनिभिस्तपोबलसमन्वितैः ॥ ४० ॥

उद्धृताश्च सबीजास्ते वेदायज्ञसमन्विताः । तेषु यावन्मितंयेनलब्धंतावद्धितस्यतत स स एव ऋषिर्जातस्तत्तत्प्रभृतिपार्थिव !। अथ सर्वेऽपि सङ्गम्य प्रयागं मुनयोययुः

विष्णवे सविधात्रे ते लब्धान्वेदान्न्यवेदयन् ।
लब्ध्वा वेदान्समग्रांस्तु ब्रह्मा हर्षसमन्वितः ॥ ४३ ॥

अजयद्वाजिमेधेन देवर्षिगणसंयुतः । यज्ञान्ते देवताः सर्वे विज्ञप्तिं चक्रुरञ्जसा ॥ ४४

देवा ऊचुः

देवदेवजगन्नाथ! विज्ञप्तिं शृणुनः प्रभो । हर्षकालोऽयमस्माकं तस्मात्त्वं वरदो भव॥

स्थानेऽस्मिन्द्रुहिणो वेदान्नष्टान्प्राप पुनस्त्वयम् ।
यज्ञभागान्वयं प्राप्तास्त्वत्प्रसादाद्रमापते !॥ ४६ ॥

स्थानमेतद्धि न श्रेष्ठंपृथिव्यांपुण्यवर्धनम् । भुक्तिमुक्तिप्रदंचाऽस्तुप्रसादाद्भवतःसदा

कालोऽप्ययं महापुण्यो ब्रह्मघ्नाऽऽदिविशुद्धिकृत् ।
दत्ताऽक्षयकरश्चास्तु वरमेवं ददस्व नः ॥ ४८ ॥

विष्णुरुवाच

ममाप्येतद्वृतं देवा यद्भवद्भिरुदाहृतम् । तथास्तु सुलभं त्वेतद्ब्रह्मक्षेत्रमितिप्रथम् सूर्यवंशोद्भवो राजा गङ्गामत्रानयिष्यति । सासूर्यकन्ययाचाऽत्रकालिन्द्यायोगमेष्यति यूयं च सर्वे ब्रह्माद्यानिवसन्तु मयासह । तीर्थराजेति विख्यातं तीर्थमेतद्भविष्यति सर्वपापानि नश्यन्ति तीर्थराजस्य दर्शनात् । सूर्ये मकरगे प्राप्ते स्नायिनां पापनाशनः कालोऽप्येषमहापुण्यफलदोऽस्तुसदानृणाम् । सालोक्यादिफलंस्नानैर्माघेमकरगेरवौ

नारद उवाच

एवं देवान्देवदेवस्तदुक्त्वा तत्रैवाऽन्तर्धानमागात्सवेधाः ।
देवः सर्वेऽप्यंशकैस्तेऽप्यतिष्ठंश्चान्तर्धानं प्रापुरिन्द्रादयस्ते ॥ ५४ ॥

कार्त्तिकेतुलसीमूलेयोऽर्चयेद्धरिमीश्वरम् । भुक्त्वेहनिखिलान्भोगानन्तेविष्णुपुरंव्रजेत्

इति श्रीस्कान्देमहापुराण एकाशीतिसाहस्त्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे सत्यभामापूर्वजन्मवृत्तान्तकथनपूर्व-कप्रयागतीर्थ- प्रशंसाप्रसङ्गवर्णनंनाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः

जलन्धरोत्पत्तिवर्णनम्

पृथुरुवाच

यत्त्वया कथितंब्रह्मन्व्रतमूर्जस्यविस्तरात् । तत्रयातुलसीमूलेविष्णोःपूजात्वयोदिता
तेनाऽहं प्रष्टुमिच्छामि माहात्म्यं तुलसीभवम् ।
कथं साऽतिप्रिया तस्य देवदेवस्य शार्ङ्गिणः ॥ २ ॥
कथमेषासमुत्पन्ना कस्मिन्स्थाने च नारद ः। एवं ब्रूहिसमासेन सर्वज्ञोऽसि मतो मम

नारद उवाच

शृणुराजन्नवहितो माहात्म्यं तुलसीभवम् । सेतिहासंपुरावृत्तंतत्सर्वं कथयामि ते ॥
पुरा शक्रः शिवंद्रष्टुमगात्कैलासपर्वतम् । सर्वदेवैः परिवृतो ह्यप्सरोगणसेवितः ॥
यावद्गतः शिवगृहं तावत्तत्र स दृष्टवान् । पुरुषंभीमकर्माणं दंष्ट्राऽऽननविभीषणम्
स पृष्टस्तेन कस्त्वं भोः क्व गतो जगदीश्वरः । एवंपुनःपुनः पृष्टःसतदानोक्तवान्नृप!॥७
ततः क्रुद्धो वज्रपाणिस्तं निर्भर्त्स्य वचोऽब्रवीत् ।
रे मया पृच्छ्यमानोऽपि नोत्तरं दत्तवानसि ॥ ८ ॥
अतस्त्वांहन्मिवज्रेणकस्तेत्राताऽस्तिदुर्मते।इत्युदीर्यततोवज्रीवज्रेणाऽभ्यहनद्दृढम्
तेनाऽस्यकण्ठो नीलत्वमगाद्वज्रं चभस्मताम् । ततो रुद्रः प्रजज्वाल तेजसाप्रदहन्निव
दृष्ट्वा बृहस्पतिस्तूर्णं कृताञ्जलिपुटोऽभवत् । इन्द्रं चदण्डवद्भूमौकृत्वास्तोतुंप्रचक्रमे

बृहस्पतिरुवाच

नमोदेवाधिपतये त्र्यम्बकाय कपर्दिने । त्रिपुरघ्नाय शर्वाय नमोऽन्धकनिषूदिने ॥
विरूपायाऽतिरूपाय बहुरूपाय शम्भवे । यज्ञविध्वंसकर्त्रे च यज्ञानां फलदायिने ॥
कालान्तकाय कालाय कालभोगिधराय च । नमो ब्रह्मशिरोहन्त्रे ब्राह्मणायनमोनमः

नारद उवाच

एवं स्तुतस्तदा शम्भुर्धिषणेन जगाद तम् । संहरन्नयनज्वालां त्रिलोकीदहनक्षमाम्
वरं वरय भो ब्रह्मन्प्रीतः स्तुत्याऽनया तव । इन्द्रस्यजीवदानेनजीवेति त्वं प्रथांव्रज

बृहस्पतिरुवाच

यदि तुष्टोऽसि देव ! त्वं पाहीन्द्रं शरणागतम् । अग्निरेष शमं यातु भालनेत्रसमुद्भवः

ईश्वर उवाच

पुनः प्रवेशमायाति भालनेत्रे कथं शिखी । एनं त्यक्ष्याम्यहंदूरे यथेन्द्रं नैव पीडयेत्

नारद उवाच

इत्युक्त्वा तं करेधृत्वाप्राक्षिपल्लवणार्णवे । सोऽपतत्सिन्धुगङ्गायाः सागरस्यचसङ्गमे
तावत्स बालरूपत्वमगात्तत्र रुरोद च । रुदतस्तस्य शब्देन प्राकम्पद्धरणी मुहुः ॥२०
स्वर्गाद्याः सत्यलोकान्तास्तत्स्वनाद् बधिरीकृताः ।
श्रुत्वा ब्रह्मा ययौ तत्र किमेतदिति विस्मितः ॥ २१ ॥
तावत्समुद्रस्योत्सङ्गे तं बालं स ददर्श ह । दृष्ट्वाब्रह्माणमायान्तं समुद्रोऽपिकृताञ्जलिः
प्रणम्यशिरसा बालंतस्योत्सङ्गेन्यवेशयत् । भोब्रह्मन्सिन्धुगङ्गायांजातोऽयंममपुत्रक
जातकर्माऽऽदिसंस्कारान्कुरुष्वाऽद्य जगद्गुरो !॥ २३ ॥

नारद उवाच

इत्थं वदति पाथोधौ स बालः सागरात्मजः ॥ २४ ॥
ब्रह्माणमग्रहीत्कूर्चे विधुन्वंस्तं मुहुर्मुहुः । धुन्वतस्तस्य कूर्चं तु नेत्राभ्यामगमज्जलम्
कथञ्चिन्मुक्तकूर्चोऽथ ब्रह्मा प्रोवाच सागरम् ॥ २५ ॥

ब्रह्मोवाच

नेत्राभ्यां विधृतं यस्मादनेनैतज्जलं मम । तस्माज्जलन्धर इतिख्यातो नाम्नाभविष्यति
अनेनैवैष तरुणः सर्वशास्त्रास्त्रपारगः । अवध्यः सर्वभूतानां विनारुद्रं भविष्यति ॥
यत एष समुद्भूतस्तत्रैवाऽन्तं गमिष्यति ॥ २७ ॥

नारद उवाच

इत्युक्त्वा शुक्रमाहूयराज्येतंचाभ्यषेचयेत् । आमन्त्र्यसरितांनाथंब्रह्मान्तर्धानमागतम्

अथ तद्दर्शनोत्फुल्लनयनः सागरस्तदा । कालनेमिसुतां वृन्दां मद्भार्यार्थमयाचत ॥
ते कालनेमिप्रमुखास्ततोऽसुरास्तस्मै सुतां तां प्रददुःप्रहर्षिताः ।
स चापि ताम्प्राप्य सुहृद्वरां वशां शशास गां शुक्रसहायवान्बली ॥ ३१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरोत्पत्तिवर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः

जलन्धरविजयप्राप्तिवर्णनम्

नारद उवाच

ये देवैर्निर्जिताः पूर्वं दैत्याः पातालसंस्थिताः ।
तेऽपि भूमण्डलं याता निर्भयास्तमुपाश्रिताः ॥ १ ॥

कदाचिच्छिन्नशिरसं राहुं दृष्ट्वा स दैत्यराट् । पप्रच्छभार्गवंतत्र तच्छिरश्छेदकारणम्
स शशंस समुद्रस्य मथनं देवकारितम् । रत्नापहरणंचैव दैत्यानाञ्च पराभवम् ॥ ३॥
स श्रुत्वा क्रोधरक्ताक्षः स्वपितुर्मथनं तदा । दूतं सम्प्रेषयामास घस्मरं शक्रसन्निधौ
दूतस्त्रिविष्टपं गत्वा सुधर्मां प्राविशद्वराम् । जगादाखर्वमौलिस्तुदेवेन्द्रं वाक्यमद्भुतम्

घस्मर उवाच

जलन्धरोऽब्धितनयः सर्वदैत्यजनेश्वरः । दूतोऽहं प्रेषितस्तेन स यदाह शृणुष्वतत्
कस्मात्त्वया ममपिता मथितःसागरोऽद्रिणा । नीतानिसर्वरत्नानितानिशीघ्रंप्रयच्छमे
इति दूतवचः श्रुत्वाविस्मितस्त्रिदशाधिपः । उवाच घस्मरं रौद्रं भयरोषसमन्वितः

इन्द्र उवाच

शृणुदूतमयापूर्वंमथितःसागरोयथा । अद्रयोमद्भयात्त्रस्ताःस्वकुक्षिस्थाःकृतास्तथा

अन्येऽपिमद्द्विषस्तेन रक्षिता दितिजाः पुरा । तस्माद्यत्तत्प्रजातंतुमयाप्यपहृतं किल
शङ्खोऽप्येवं पुरादेवानद्विषत्सागरात्मजः । ममाऽनुजेन निहतः प्रविष्टःसागरोदरम् ॥
तद्गच्छ कथयस्वाऽस्य सर्वं मथनकारणम् ।

नारद उवाच

इत्थं विसर्जितो दूतस्तदेन्द्रेणाऽगमद्भुवम् ॥ १२ ॥

तदिदं वचनं सर्वं दैत्यायाऽकथयत्तदा । तन्निशम्य तदा दैत्योरोषात्प्रस्फुरिताऽधरः
दैत्यसेना समायुक्तो ययौयोद्धुं त्रिविष्टपम् । ततोयुद्धे महाञ्जातो देवदानवसंक्षयः
तत्र युद्धे मृतान्दैत्यान्भार्गवस्तूदतिष्ठपत् ।
विद्यया मृतजीविन्या मन्त्रितैस्तोयबिन्दुभिः ॥ १ ॥

देवानपि तथायुद्धे तत्राऽजीवयदङ्गिराः । दिव्यौषधीः समानीय द्रोणाद्रेःसपुनःपुनः
दृष्ट्वा देवांस्तथा युद्धे पुनरेव समुत्थितान् । जलन्धरःक्रोधवशोभार्गवंवाक्यमब्रवीत्

जलन्धर उवाच

मयायुद्धे हता देवा उत्तिष्ठन्ति कथं पुनः । तव सञ्जीवनीविद्यानवाऽन्यत्रेतिविश्रुतम्

शुक्र उवाच

दिव्यौषधीः समानीय द्रोणाद्रेरङ्गिराःसुरान् । जीवयत्येवतच्छीघ्रंद्रोणाद्रिंत्वमपाहर

नारद उवाच

इत्युक्तः स तु दैत्येन्द्रो नीत्वाद्रोणाचलं तदा । प्राक्षिपत्सागरेतूर्णंपुनरागान्महाहवम्
अथ देवान्हतान्दृष्ट्वा द्रोणाद्रिमगमद्गुरुः । तावत्तत्रगिरीन्द्रं तु न ददर्श सुरार्चितः ॥
ज्ञात्वा दैत्यहृतंद्रोणंधिषणोभयविह्वलः । आगत्यदूराद्व्याजह्रे श्वासाऽऽकुलितविग्रहः
पलायध्वं हवाद्देवा नाऽयं जेतुं क्षमोयतः । रुद्रांशसम्भवोह्येष स्मरध्वंशक्रचेष्टितम्
श्रुत्वा तद्वचनं देवा भयविह्वलितास्तदा । दैत्येन वध्यमानास्ते पलायन्ते दिशोदश
देवान्विद्रावितान्दृष्ट्वा दैत्यैः सागरनन्दनः । शङ्खभेरीजयरवैः प्रविवेशाऽमरावतीम् ॥
प्रविष्टेनगरीं दैत्ये देवाःशक्रपुरोगमाः । सुवर्णाद्रिगुहांप्राप्ता न्यवसन्दैत्यतापिताः ॥
ततश्च सर्वेष्वसुरोऽधिकारेष्विन्द्रादिकानां विनिवेशयत्तदा ।

शुम्भादिकान्दैत्यवरान्पृथक्पृथक्स्वयं सुवर्णाद्रिगुहामगात्पुनः ॥ २७ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरविजयप्राप्तिर्नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥

षोडशोऽध्यायः

जलन्धरसदसिनारदागमनवर्णनम्

नारद उवाच

पुनर्दैत्यं समायान्तं दृष्ट्वा देवाः सवासवाः ।
भयप्रकम्पिताः सर्वे विष्णुं स्तोतुं प्रचक्रमुः ॥ १ ॥

नमो मत्स्यकूर्मादिनानास्वरूपैः सदा भक्तकार्योद्यतायाऽऽर्तिहन्त्रे ।
विधात्रादिसर्गस्थितिध्वंसकर्त्रे गदाशङ्खपद्मारिहस्ताय तेऽस्तु ॥ २ ॥
रमावल्लभायाऽसुराणां निहन्त्रे भुजङ्गारियानाय पीताम्बराय ।
मखादिक्रियापाककर्त्रे विकर्त्रे शरण्याय तस्मै नताः स्मो नताः स्मः ॥ ३ ॥
नमो दैत्यसन्तापितामर्त्यदुःखाचलध्वंसदम्भोलये विष्णवे ते ।
भुजङ्गेशतल्पेशयायाऽर्कचन्द्रद्विनेत्राय तस्मै नताः स्मो नताः स्मः ॥ ४ ॥

नारद उवाच

संकष्टनाशनं नाम स्तोत्रमेतत्पठेन्नरः । स कदाचिन्न सङ्कष्टैः पीड्यते कृपया हरेः ॥
इति देवाः स्तुतिं यावत्प्रकुर्वन्ति दनुजद्विषः ।
तावत्सुराणामापत्तिर्विज्ञाता विष्णुना तदा ॥ ६ ॥
सहसोत्थाय दैत्यारिः सक्रोधः खिन्नमानसः । आरूढोगरुडंवेगाल्लक्ष्मींवचनमब्रवीत्

श्रीभगवानुवाच

जलन्धरेण ते भ्रात्रा देवानां कदनं कृतम् । तैराहूतो गमिष्यामियुद्धायाद्यत्वरान्वितः

श्रीरुवाच

अहं ते वल्लभा नाथ भक्तया च यदि सर्वदा । तत्कथं ते ममभ्रातायुद्धेवध्यः कृपानिधे

श्रीभगवानुवाच

रुद्रांशसम्भवत्वाच्च ब्रह्मणो वचनादपि । प्रीत्या च तवनैवाऽयं मम वध्यो जलन्धरः

नारद उवाच

इत्युक्त्वा गरुडारूढः शङ्खचक्रगदासिभृत् । विष्णुर्वेगाद्ययौयोद्धुंयत्रदेवाःस्तुवन्तिते
अथाऽरुणानुजात्युग्रपक्षवातप्रपीडिताः । वात्याविमर्दिता दैत्या बभ्रमुः खे यथा घनाः
ततो जलन्धरो दृष्ट्वा दैत्यान्वात्याप्रपीडितान् ।
उद्वृत्तनयनः क्रोधात्ततो विष्णुं समभ्ययात् ॥ १३ ॥
ततः समभवद्युद्धं विष्णुदैत्येन्द्रयोर्महत् । आकाशं कुर्वतोर्बाणैस्तदा निरवकाशवत्
विष्णुर्दैत्यस्यबाणौघैर्ध्वजं छत्रं धनुर्हयान् । चिच्छेद तं चहृदये बाणेनैकेन ताडयत्
ततो दैत्यः समुत्पत्य गदापाणिस्त्वरान्वितः । आहत्यगरुडंमूर्ध्निपातयामासभूतले
विष्णुर्गदां स्वखड्गेन चिच्छेद प्रहसन्निव । तावत्सहृदये विष्णुं जघानदृढमुष्टिना
ततस्तौ बाहुयुद्धेन युयुधाते महाबलौ । बाहुभिर्मुष्टिभिश्चैव जानुभिर्नादयन्महीम्
एवं तौ सुचिरं युद्धं कृत्वा विष्णुः प्रतापवान् ।
उवाच दैत्यराजानं मेघगम्भीरनिःस्वनः ॥ १९ ॥

विष्णुरुवाच

वरम्वरयदैत्येन्द्र प्रीतोऽस्मि तव विक्रमात् । अदेयमपि ते दद्मि यत्ते मनसि वर्तते

जलन्धर उवाच

यदि भावुक! तुष्टोऽसि वरमेतं ददस्व मे । मद्भगिन्या सहाऽद्यत्वं मद्गृहेसगणोवस

नारद उवाच

तथेत्युक्त्वा स भगवान्सर्वदेवगणैः सह । तदा जलन्धरपुरमगमद्रमया सह ॥ २२ ॥
जलन्धरस्तु देवानामधिकारेषु दानवान् । स्थापयित्वा महाबाहुः पुनरागान्महीतलम्
देवगन्धर्वसिद्धेषु यत्किञ्चिद्रत्नसंयुतम् । तदात्मवशगं कृत्वाऽतिष्ठत्सागरनन्दनः ॥

पातालभुवने दैत्यं निशुम्भं स महाबलम् । स्थापयित्वा सशेषादीनानयद्भूतलंबली
देवगन्धर्वसिद्धाद्यान्सर्पराक्षसमानुषान् । स्वपुरे नागरान्कृत्वा शशास भुवनत्रयम्
एवं जलन्धरः कृत्वा देवान्स्ववशवर्तिनः । धर्मेणपालयामास प्रजाः पुत्रानिवौरसान्

न कश्चिद्व्याधितो नैव दुःखी नैव कृशस्तथा ।
न दीनो दृश्यते तस्मिन्धर्माद्राज्यं प्रशासति ॥ २८ ॥
एवं महीं शासति दानवेन्द्रे धर्मेण सम्यक्च दिदृक्षयाऽहम् ।
कदाचिदागामथ तस्य लक्ष्मीं विलोकितुं श्रीरमणञ्च सेवितुम् ॥ २९ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरसभायां नारदाऽऽगमन-
वर्णनंनाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः

जलन्धरोपाख्यानेनारददैत्यसम्वादवर्णनम्

नारद उवाच

स मां प्रोवाच विधिवत्सम्पूज्याऽतीव भक्तिमान् ।
सम्प्रहस्य तदा वाक्यं स्नेहपूर्वं च वै नृप !॥ १ ॥

कुतआगम्यतेब्रह्मन्किञ्चिद्दृष्टंत्वया प्रभो !। यदर्थमिहचाऽऽयातस्तदाऽऽज्ञापयमां मुने

नारद उवाच

गतः कैलाशसिखरं दैत्येन्द्राहं यदृच्छया । तत्रोमया समासीनं दृष्टवानस्मि शङ्करम्
योजनायुतविस्तीर्णे ।कल्पवृक्षमहावने । कामधेनुशताकीर्णे चिन्तामणिसुदीपिते ॥
तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं विस्मयो मेऽभवत्तदा । काऽपीदृशी भवेदृद्धिस्त्रैलोक्येवानवेतिच

तदा तवाऽपि दैत्येन्द्र! समृद्धिः संस्मृता मया।

तद्विलोकनकामोऽस्मि त्वत्सान्निध्यमिहाऽऽगतः ॥ ६ ॥
त्वत्समृद्धिमिमां पश्यन्स्त्रीरत्नरहितां ध्रुवम् ।
तर्कयामि शिवादन्यस्त्रिलोक्यां न समृद्धिमान् ॥ ७ ॥

अप्सरोनागकन्याद्यायद्यपित्वद्वशेस्थिताः । तथाऽपितात पार्वत्या रूपेणसदृशाध्रुवम्
यस्या लावण्यजलधौ निमग्नश्चतुराननः । स्वधैर्यममुचत्पूर्वं तया काऽन्योपमीयते
वीतरागोऽपि हि यथा मदनारिःस्वलीलया । सौन्दर्यगहनेऽभ्रामि शफरीरूपया पुरा

यस्या पुनः पुनः पश्यन्रूपं धाताऽपि सर्जने ।
ससर्जाऽप्सरसस्तासां तत्समैकाऽपि नाभवत् ॥ ११ ॥

अतःस्त्रीरत्नसम्भोक्तुःसमृद्धिस्तस्यसावरा । तथा नतव दैत्येन्द्रसर्वरत्नाऽधिपस्यच
एवमुक्त्वा तमामन्त्र्य गते सति स दैत्यराट् । तद्रूपश्रवणादासीदनङ्गज्वरपीडितः ॥

अथ सम्प्रेषयामास सदूतं सिंहिकासुतम् ।
त्र्यम्बकायाऽपि च तदा विष्णुमायाविमोहितः ॥ १४ ॥

कैलासमगमद्राहुः कुर्वञ्छुक्लेन्दुवर्चसम् । कार्ष्ण्येन कृष्णुपक्षेन्दुवर्चसंस्वाङ्गजेनतम्
निवेदितस्तदेशाय नन्दिना प्रविवेश सः । त्र्यम्बकभ्रूलतासञ्ज्ञाप्रेरितोवाक्यमब्रवीत्

राहुरुवाच

देवपन्नगसेव्यस्य त्रैलोक्याधिपतेः प्रभोः । सर्वरत्नेश्वरस्य त्वमाज्ञां शृणु वृषध्वज!
श्मशानवासिनो नित्यमस्थिभारवहस्य च । दिगम्बरस्यते भार्याकथं हैमवतीशुभा

अहं रत्नाधिनाथोऽस्मि सा च स्त्रीरत्नसञ्ज्ञिका ।
तस्मान्ममैव सा योग्या नैव भिक्षाशिनस्तव ॥ १६ ॥

नारद उवाच

वदत्येवं तदाराहौ भ्रूमध्याच्छूलपाणिनः । अभवत्पुरुषो रौद्रस्तीव्राशनिसमस्वनः ॥
सिंहास्यः प्रललज्जिह्वःस ज्वलन्नययोमहान् । ऊर्ध्वकेशः शुष्कतनुर्नृसिंहइवचाऽपरः
स तं खादितुमायान्तं दृष्ट्वाराहुर्भयातुरः । अधावत स वेगेन बहिः स च दधार तम्॥
स च राहुर्महाबाहो मेघगम्भीरयागिरा । उवाच देवदेवत्वं पाहि मां शरणागतम् ॥

ब्राह्मणं मां महादेव! खादितुं समुपागतः । महादेवोवचःश्रुत्वाब्राह्मणस्यतदाऽब्रवीत्
नैवाऽसौ वध्यतामेतिदूतोऽयंपरवान्यतः । मुञ्चेति पुरुषः श्रुत्वा राहुंतत्याजसोऽम्बरे
राहुं त्यक्त्वाऽथ पुरुषस्तदा रुद्रं व्यजिज्ञपयत् ।

पुरुष उवाच

क्षुधा मां बाधतेऽत्यन्तंक्षुत्क्षामश्चास्मिसर्वथा । किं भक्षयामिदेवेशतदाज्ञापयमांप्रभो

ईश्वर उवाच

भक्षयस्वाऽऽत्मनः शीघ्रं मांसं त्वं हस्तपादयोः ॥ २७ ॥

नारद उवाच

स शिवेनैवमाज्ञप्तश्चखाद पुरुषः स्वकम् । हस्तपादोद्भवंमांसं शिरःशेषोयथाऽभवत्
दृष्ट्वा शिरोऽवशेषं तं सुप्रसन्नस्तदा शिवः । उवाच भीमकर्माणं पुरुषञ्जातविस्मयः

ईश्वर उवाच

त्वं कीर्तिमुखसञ्ज्ञोहिभवमद्द्वारिगःसदा । त्वदर्चां ये न कुर्वन्ति नैवतेमेप्रियङ्कराः

नारद उवाच

तदाप्रभृति देवस्य द्वारिकीर्त्तिमुखः स्थितः । नार्चयन्तीह ये पूर्वं तेषामर्चावृथाभवेत्
राहुर्विमुक्तो यस्तेन सोऽपि तद्बर्बरेस्थले । अतः स बर्बरोद्भूतइति भूमौप्रथांगतः
ततः स राहुः पुनरेव जातमात्मानमस्मिन्निति मन्यमानः ।
समेत्य सर्वं कथयाम्बभूव जलन्धरायैव विचेष्टितं तत् ॥ ३२ ॥

इति श्रीस्कान्देमहापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे
कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरोपाख्याने दूतवाक्य-
कथनंनाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः

जलन्धरोपाख्यानेरुद्रसेनापराभववर्णनम्

नादर उवाच

जलन्धरस्तुतच्छ्रुत्वाकोपाकुलितविग्रहः ।निर्जगामाऽऽशुदैत्यानांकोटिभिःपरिवारितः
गच्छतोऽस्याऽग्रतः शुक्रो राहुर्दृग्पथेऽभवत् ।
मुकुटश्चाऽपतद्भूमौ वेगात्प्रस्खलितस्तदा ॥ २ ॥
दैत्यसैन्याऽऽवृतैस्तस्य विमानानां शतैस्तदा । व्यराजत नभःपूर्णं प्रावृषीवयथाघनैः
तस्योद्योगं तदा दृष्ट्वादेवाःशक्रपुरोगमाः । अलक्षितास्तदाजग्मुःशूलिनं तं व्यजिज्ञपुः

देवा ऊचुः

न जानासि कथंस्वामिन्देवापत्तिमिमांविभो । तदस्मद्रक्षणार्थायजहिसागरनन्दनम्

नारद उवाच

इति देववचः श्रुत्वा प्रहस्य वृषभध्वज !। महाविष्णुं समाहूय वचनं चेदमब्रवीत् ॥

ईश्वर उवाच

जलन्धरः कथं विष्णो!न हतः सङ्गरे त्वया ।
तद् गृहं चाऽपि यातोऽसि त्यक्त्वा वैकुण्ठमात्मनः ॥ ७ ॥

विष्णुरुवाच

तवांशसम्भवत्वाच्चभ्रातृत्वाच्चतथा श्रियः । न मया निहतःसङ्ख्येत्वमेनंजहिदानवम्

ईश्वर उवाच

नायमेभिर्महातेजाः शस्त्रास्त्रैर्वध्यते मया । देवैः सहस्वतेजोंशं शस्त्रार्थं दीयतां मम

नारद उवाच

अथविष्णुमुखादेवाःस्वतेजांसिददुस्तदा । तान्यैक्यमागतानीशोदृष्ट्वा स्वंचामुचन्महः
तेनाऽकरोन्महादेवो सहसा शस्त्रमुत्तमम् । चक्रं सुदर्शनंनाम ज्वालामालातिभीषणम्

ततः शेषेण च तदा वज्रं च कृतवान्हरिः । तावज्जलन्धरो दृष्टः कैलासतलभूमिषु ॥१२
हस्त्यश्वरथपत्तीनां कोटिभिः परिवारितः । तं दृष्ट्वा लक्षिताजग्मुर्देवाःसर्वेयथागताः
गणाश्च समसज्जन्त युद्धायाऽतित्वरान्विताः ।
नन्दीभवक्त्रसेनानीमुखाः सर्वे शिवाज्ञया ॥ १४ ॥
अवतेरुर्गणा वेगात्कैलासाद्युद्धदुर्मदाः । ततः समभवद्युद्धं कैलासोपत्यका भुवि॥१५
प्रमथाधिपदैत्यानां घोरशस्त्रास्त्रसङ्कुलम् । भेरीमृदङ्गशंखौघनिःस्वनैर्वीरहर्षणैः ॥१६॥
गजाश्वरथशब्दैश्च नादिता भूर्व्यकम्पत । शक्तितोमरबाणौघमुसलप्रासपट्टिशैः ॥१७॥
व्यराजत नभः पूर्णमुल्काभिरिवसम्भृतम् । निहतैरथनागाश्वपत्तिभिर्भूर्व्यराजत ॥
वज्राहताचलशिरःशकलैरिवसम्वृता । प्रमथाहतदैत्यौघैर्दैत्याहतगणैस्तथा ॥ १६ ॥
वसासृङ्मांसपङ्काढ्या भूरगम्याऽभवत्तदा । प्रमथाहतदैत्यौघान्भार्गवः समजीवयत्
युद्धे पुनः पुनस्तत्र मृतसञ्जीविनीबलात् । तंदृष्ट्वा व्याकुलीभूतागणाःसर्वेभयान्विताः
शशंसुर्देवदेवाय तत्सर्वं शुक्रचेष्टितम् ॥ २१ ॥
अथ रुद्रमुखात्कृत्या बभूवाऽतीवभीषणा । तालजङ्घा दरीवक्त्रा स्तनापीडितभूरुहा
सा युद्धभूमिमासाद्यभक्षयन्तीमहासुरान् । भार्गवं स्वभगे धृत्वा जगामान्तर्हितानभः
विधृतं भार्गवं दृष्ट्वा दैत्यसैन्यं गणास्तदा । अम्लानवदना हर्षान्निजघ्नुर्युद्धदुर्मदाः ॥
अथाऽभज्यत दैत्यानां सेना गणभयार्दिता । वायुवेगेनाहतेवप्रकीर्णा तृणसन्ततिः ॥
भग्नाङ्गणभयात्सेनां दृष्ट्वाऽमर्षयुता ययुः ।
निशुम्भशुम्भौ सेनान्यौ कालनेमिश्च वीर्यवान् ॥ २६ ॥
त्रयस्ते वारयामासुर्गणसेनां महाबलाः । मुञ्चन्तः शरवर्षाणि प्रावृषीव बलाहकाः ॥
ततो दैत्यशरौघास्ते शलभानामिव व्रजाः । रुरुधुः खं दिशःसर्वा गणसेनामकम्पयन्
गणाः शरशतैर्भिन्ना रुधिरासारवर्षिणः । वसन्ते किंशुकाभासा न प्राज्ञायत किञ्चन॥
पतिताः पात्यमानाश्च भिन्नाश्छिन्नास्तदा गणाः ।
त्यक्त्वा सङ्ग्रामभूमिं ते सर्वेऽपि विमुखाऽभवन् ॥ ३० ॥
ततः प्रभग्नं स्वबलं विलोक्य शैलादिलम्बोदरकार्त्तिकेयाः ।

त्वरान्विता दैत्यवरान्प्रसह्य निवारयामासुरमर्षिणस्ते ॥ ३१ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरोपाख्याने रुद्रसेनापराभवोनामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः

जनन्धरोपाख्यानेवीरभद्रपतनवर्णनम्

नारद उवाच

ते गणाधिपतीन्दृष्ट्वा नन्दीभमुखषण्मुखान् । अमर्षादभ्यधावन्त द्वन्द्वयुद्धाय दानवाः॥
नन्दिनं कालनेमिश्च शुम्भो लम्बोदरं तथा । निशुम्भः षण्मुखंवेगादभ्यधावतदंशितः
निशुम्भःकार्त्तिकेयस्य मयूरं पञ्चभिः शरैः । हृदि विव्याध वेगेन मूर्च्छितःसपपातच
ततः शक्तिधरः शक्तिं यावज्जग्राहरोषितः । तावन्निशुम्भोवेगेन स्वशक्त्यातमपातयत्
नन्दीश्वरः शरव्रातैः कालनेमिमवध्यत । सप्तभिश्चहयान्केतुं त्रिभिः सारथिमच्छिनत्
कालनेमिस्तु संक्रुद्धो धनुश्चिच्छेद नन्दिनः । तदपास्य स शूलेनतं वक्षस्यहनद्बली
स शूलभिन्नहृदयो हताश्वो हतसारथिः । अद्रेःशिखरमामुच्यशैलादिं सोऽप्यपातयत्
अथ शुम्भो गणेशश्च रथमूषकवाहनौ । युध्यमानौ शरव्रातैः परस्परमविध्यताम् ॥
गणेशस्तु तदा शुम्भं हृदि विव्याध पत्रिणा ।
सारथिं च त्रिभिर्बाणैः पातयामास भूतले ॥ ६ ॥
ततोऽतिक्रुद्धः शुम्भोऽपि बाणषष्ट्या गणाधिपम् ।
मूषकञ्च त्रिभिर्विद्ध्वा ननाद जलदस्वनः ॥ १० ॥
मूषकः शरभिन्नाङ्गश्चचाल दृढवेदनः । लम्बोदरश्च पतितः पदातिरभवन्नृप ॥ ११ ॥
ततो लम्बोदरः शुम्भं हत्वा परशुना हृदि । अपातयत्तदा भूमौ मूषकञ्चारुहत्पुनः ॥

कालनेमिर्निशुम्भश्चाऽप्युभौलम्बोदरंशरैः । युगपज्जघ्नतुः क्रोधात्तोत्रैरिव महाद्विपम्
तम्पीड्यमानमालोक्य वीरभद्रो महाबलः । अभ्यधावत वेगेन भूतकोटियुतस्तदा ॥

कूष्माण्डभैरवाश्चाऽपि वेताला योगिनीगणाः ।
पिशाचयोगिनीसङ्घा गणाश्चाऽपि तमन्वयुः ॥ १५ ॥

ततः किलकिलाशब्दैः सिंहनादैः सुघर्घरैः । भेरीतालमृदङ्गैश्च पृथिवी समकम्पत ॥
ततो भूतान्यधावन्तभक्षयन्तिस्मदानवान् । उत्पतन्त्यापतन्तिस्म ननृतुश्चरणाङ्गणे

नन्दी च कार्त्तिकेयश्च समाश्वस्य त्वरान्वितौ ।
निजघ्नत् रणे दैत्यान्निरन्तरशरव्रजैः ॥ १८ ॥

छिन्नभिन्ना हतैर्दैत्यैःपतितैर्भक्षितैस्तदा । व्याकुलासाऽभवत्सेना विषण्णवदनातदा
प्रविध्वस्तां तदा सेनां दृष्ट्वा सागरनन्दनः । रथेनाऽतिपताकेन गणानभिययौ बली

हस्त्यश्वरथसंह्रादाः शंखभेरीस्वनास्तथा ।
अभवन्सिंहनादाश्च सेनयोरुभयोस्तदा ॥ २१ ॥

जलन्धरशरव्रातैर्नीहारपटलैरिव । द्यावापृथिव्योराच्छिन्नमन्तरं समपद्यत ॥ २२ ॥
गणेशं पञ्चभिर्विद्ध्वा शैलादिं नवभिः शरैः । वीरभद्रञ्चविंशत्या ननाद जलदस्वनः

कार्त्तिकेयस्तदा दैत्यं शक्त्या विव्याध सत्वरः ।
युयुधे शक्तिनिर्भिन्नः किञ्चिद्व्याकुलमानसः ॥ २४ ॥

ततः क्रोधपरीताक्षः कार्त्तिकेयंजलन्धरः । गदयाताडयामास स च भूमितलेऽपतत्
तथैव नन्दिनं वेगादपातयत भूतले । ततो गणेश्वरः क्रुद्धो गदां परशुनाऽहनत् ॥२६
वीरभद्रस्त्रिभिर्बाणैर्हृदि विव्याध दानवम् । सप्तभिश्चहयान्केतुं धनुश्छत्रंचचिच्छिदे

ततोऽतिक्रुद्धो दैत्येन्द्रः शक्तिमुद्यम्यदारुणाम् ।
गणेशं पातयामास रथश्चाढन्यमथाऽऽरुहत् ॥ २८ ॥

अभ्ययादथ वेगेन वीरभद्रं रुषान्वितः । ततस्तौसूर्यसङ्काशौ युयुधाते परस्परम् ॥
वीरभद्रः पुनस्तस्य हयान्बाणैरपातयत् । धनुश्चिच्छेद दैत्येन्द्रः पुप्लुवे परिघायुधः

स वीरभद्रं त्वरयाऽभिगम्य जघान दैत्यः परिघेण मूर्ध्नि ।

स चाऽपि वीरः प्रविभिन्नमूर्द्धा पपात भूमौ रुधिरं समुद्गिरन् ॥ ३१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरोपाख्याने वीरभद्रपतनं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

विंशोऽध्यायः

जलन्धरोपाख्यानेशिवजलन्धरयुद्धवर्णनम्

नारद उवाच

पतितं वीरभद्रन्तु दृष्ट्वा रुद्रगणा भयात् । अगमंस्ते रणं हित्वा क्रोशमाना महेश्वरम्
अथ कोलाहलं श्रुत्वा गणानां चन्द्रशेखरः । अभ्ययाद्वृषभारूढः संग्रामम्प्रहसन्निव
रुद्रमायान्तमालोक्यसिंहनादैर्गणाः पुनः । निवृत्ताः सङ्गरे दैत्यान्निर्जघ्नुः शरवृष्टिभिः
दैत्याश्च भीषणं दृष्ट्वा सर्वे चैव विदुद्रुवुः । कार्त्तिकवासिनं दृष्ट्वा पातकानीव तद्भयात्
जलन्धरोऽथ तान्दैत्यान्निवृत्तान्प्रेक्ष्यसङ्गरे । रोषादधावच्चण्डीशंमुञ्चन्बाणान्सहस्रशः

शुम्भोनिशुम्भोऽश्वमुखः कालनेमिर्बलाहकः ।
खड्गरोमा प्रचण्डश्च घस्मराद्याः शिवं ययुः ॥ ६ ॥

बाणान्धकारसंछन्नं दृष्ट्वा गणबलं शिवः । बाणजालमवाच्छिद्यस्वबाणैरावृणोन्नभः
दैत्यांश्च बाणवात्याभिः पीडितानकरोत्तदा । प्रचण्डबाणजालौघैरपातयत भूतले ॥

खड्गरोम्णः शिरः कायात्तदा परशुनाऽच्छिनत् ।
बलाहकस्य च शिरः खट्वाङ्गेनाऽकरोद् द्विधा ॥ ९ ॥
बद्ध्वा च घस्मरं दैत्यं पाशेनाऽभ्यहनद्भुवि ।
वृषभेण हताः केचित्केचिद् बाणै निपातिताः ॥ १० ॥

न शेकुरसुराःस्थातुं गजाःसिंहार्दिता इव । ततः क्रोधपरीतात्मा वेगाद्रुद्रं जलन्धरः

आह्वयामास समरे तीव्राशनिसमस्वनः ।

जलन्धर उवाच

युध्यस्व च मया सार्द्धं किमेभिर्निहतैस्तव ॥ १२ ॥

यच्च किञ्चिद्बलं तेऽस्तितद्दर्शयजटाधर !। इत्युक्त्वाबाणसप्तत्या जघानवृषभध्वजम् तान्प्राप्ताञ्शितैर्बाणैश्चिच्छेदप्रहसन्निव । ततोहयान्ध्वजंछत्रं धनुश्चिच्छेदशक्तिभिः

स च्छिन्नधन्वा विरथो गदामुद्यम्य वेगवान् ।

अभ्यधावच्छिवस्तावद्गदां बाणैर्द्विधाऽच्छिनत् ॥ १५ ॥

तथाऽपि मुष्टिमुद्यम्य ययौ रुद्रंजिघांसया । तावच्छिवेन बाणौघैःक्रोशमात्रमपाकृतः

ततो जलन्धरो दैत्यो मत्वा रुद्रं बलाधिकम् ।

ससर्ज मायां गान्धर्वीमद्भुतां रुद्रमोहिनीम् ॥ १७ ॥

ततो जगुश्च ननृतुर्गन्धर्वाप्सरसाङ्गणाः । तालवेणुमृदङ्गाद्यान्वादयन्ति स्म चाऽपरे तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यंरुद्रोनादविमोहितः । पतितान्यपि शस्त्राणि करेभ्यो न विवेद सः एकाग्रीभूतमालोक्यरुद्रंदैत्योजलन्धरः ।कामार्तःसजगामाऽऽशुयत्रगौरीस्थिताऽभवत्

युद्धे शुम्भनिशुम्भाख्यौ स्थापयित्वा महाबलौ ।

दशदोर्दण्डपञ्चास्यस्त्रिनेत्रश्च जटाधरः ॥ २१ ॥

महावृषभमारूढः स बभूव जलन्धरः । अथो रुद्रं समायान्तमालोक्य भववल्लभा ॥ अभ्याययौ सखीमध्यात्तद्दर्शनपथेऽभवत् । यावद्ददर्श चार्वङ्गीं पार्वतीं दनुजेश्वरः तावत्स्ववीर्यं मुमुचे जडाङ्गश्चाऽभवत्तदा । अथज्ञात्वा तदा गौरी दानवं भयविह्वला जगामाऽन्तर्हिता वेगात्सा तदोत्तरमानसे । तामदृष्ट्वा ततो दैत्यः क्षणाद्विद्युल्लतामिव जवेनाऽऽगात्पुनर्युद्धं यत्र देवो वृषध्वजः । पार्वत्यपि भयाद्विष्णुं सस्मारमनसातदा

तावद्ददर्श तं देवं सूपविष्टं समीपगम् ।

पार्वत्युवाच

विष्णो! जलन्धरो दैत्यः कृतवान्परमाद्भुतम् ॥ २७ ॥

तत्किं न विदितं तेऽतिचेष्टितं तस्य दुर्मतेः ।

विष्णुरुवाच

तेनैव दर्शितः पन्था वयमप्यन्वयामहे । २८ ॥

नाऽन्यथा स भवेद्वध्यः पातिव्रत्यसुरक्षितः ।

नारद उवाच

जगाम विष्णुरित्युक्त्वा पुनर्जालन्धरं पुरम् ॥ २९ ॥

अथ रुद्रश्च गंधर्वाऽनुगतः सङ्गरे स्थितः । अन्तर्धानं गतां मायां दृष्ट्वा स बुबुधे तदा

ततो भवो विस्मित मानसः पुनर्जगाम युद्धाय जलन्धरं रुषा ।

स चाऽपि दैत्यः पुनरागतं शिवं दृष्ट्वा शरौघैः समवाकिरद्रणे ॥ ३१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णव-
खण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरोपाख्याने शिव-
जलन्धरयुद्धवर्णनं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः

जलन्धरोपाख्यानेविष्णुनावृन्दापातिव्रत्यभङ्गवर्णनम्

नारद उवाच

विष्णुर्जलन्धरंगत्वा तद्दैत्यपुटभेदनम् । पातिव्रत्यस्यभङ्गायवृन्दायाश्चाऽकरोन्मतिम् अथ वृन्दारका देवी स्वप्नमध्ये ददर्श ह । भर्तारंमहिषाऽऽरूढंतैलाभ्यक्तं दिगम्बरम् कृष्णप्रसूनभूषाढ्यं क्रव्यादगणसेवितम् । दक्षिणाशागतंमुण्डं तमसाप्याऽऽवृतंतदा स्वपुरं सागरे मग्नं सहसैवाऽऽत्मनासह । ततः प्रबुद्धासाबालातत्स्वप्नंप्रविचिन्वती

ददर्शोदितमादित्यं सच्छिद्रं निष्प्रभं मुहुः ।

तदनिष्टमिति ज्ञात्वा रुदती भयविह्वला ॥ ५ ॥

कुत्रचिन्नाऽलभच्छर्म गोपुराट्टालभूमिषु । ततःसखीद्वययुता नगरोद्यानमागमत् ॥६॥

तत्राऽपिसाऽभ्रमद्बालानाऽलभत्कुत्रचित्सुखम्। वनाद्वनान्तरंयातानैववेदात्मनस्तदा

ततः सा भ्रमतीबाला ददर्शाऽतीवभीषणौ। राक्षसौसिंहवदनौदंष्ट्राऽऽननविभीषणौ

तौ दृष्ट्वा विह्वलाऽतीव पलायनपराऽभवत्।

ददर्श तापसं शान्तं सशिष्यं मौनमास्थितम् ॥ ६ ॥

ततस्तत्कण्ठमावृत्यनिजांबाहुलतां भयात्। मुने! मां रक्षशरणमागताऽस्मीत्यभाषत

मुनिस्तां विह्वलां दृष्ट्वा राक्षसाऽनुगतां तदा। हुङ्कारेणैवतौघोरौचकार विमुखौरुषा

तौ हुंकारभयत्रस्तौ दृष्ट्वा च विमुखौ गतौ। प्रणम्य दण्डवद्भूमौवृन्दावचनमब्रवीत्

वृन्दोवाच

रक्षिताऽहंत्वयाघोराद्भयादस्मात्कृपानिधे!। किञ्चिद्विज्ञप्तुमिच्छामिकृपयातन्निशामय

जलन्धरोहि मद्भर्ता रुद्रं योद्धुं गतःप्रभो। स तत्राऽऽस्तेकथं युद्धेतन्मे कथयसुव्रत!

नारद उवाच

मुनिस्तद्वाक्यमाकर्ण्य कृपयोर्ध्वमवैक्षत। तावत्कपी समायातौप्रणम्यचाग्रतःस्थितौ

ततस्तद्भ्रूलतासञ्ज्ञानियुक्तौगगनं गतौ। गत्वाक्षणार्द्धादागत्यप्रणतावग्रतःस्थितौ

शिरःकबन्धे हस्तौ च गृहीत्वा समुपस्थितौ।

शिरःकबन्धेहस्तौचदृष्ट्वाऽब्धितनयस्यसा। पपात मूर्च्छिताभूमौभर्तृव्यसनदुःखिता

कमण्डलूदकैः सिक्त्वा मुनिनाऽऽश्वासिता तदा।

स्वभर्तृभाले सा भालं कृत्वा दीना रुरोद ह ॥ १८ ॥

वृन्दोवाच

यः पुरा सुखसम्वादेविनोदयसि मां प्रभो!। सकथं न वदस्यद्यवल्लभां मामनागसम्

येन देवाःसगन्धर्वानिर्जिताविष्णुनासह। स कथं तापसेनाऽद्य त्रैलोक्यविजयीहतः

नारद उवाच

रुदित्वेति तदा वृन्दा तं मुनिं वाक्यमब्रवीत्।

वृन्दोवाच

कृपानिधे! मुनिश्रेष्ठ! जीवयैनं मम प्रियम् ॥ २१ ॥

त्वमेवाऽस्य मुने! शक्तो जीवनाय मतो मम।

नारद उवाच

इति तद्वाक्यमाकर्ण्य प्रहसन्मुनिरब्रवीत् ॥ २२ ॥

मुनिरुवाच

नाऽयं जीवयितुं शक्योरुद्रेणनिहतोयुधि। तथाऽपि त्वत्कृपाविष्टएनंसञ्जीवयाम्यहम्

नारद उवाच

इत्युक्त्वान्तर्दधेविप्रस्तावत्सागरनन्दनः। वृन्दामालिङ्ग्य तद्वक्त्रंचुचुम्बप्रीतमानसः

अथ वृन्दाऽपि भर्तारं दृष्ट्वा हर्षितमानसा। रेमे तद्वनमध्यस्था तद्युक्ता बहुवासरम्

कदाचित्सुरतस्यान्ते दृष्ट्वाविष्णुं तमेव च। निर्भर्त्स्य क्रोधसंयुक्तावृन्दावचनमब्रवीत्

वृन्दोवाच

धिक्त्वदीयं हरे! शीलं परदाराभिगामिनः।

ज्ञातोऽसि त्वं मया सम्यङ् मायाप्रच्छन्नतापसः ॥ २७ ॥

यौत्वयामाययाद्वाःस्थौस्वकीयौदर्शितौमम। तावेवराक्षसौभूत्वाभार्यांतवहरिष्यतः

त्वं चाऽपिभार्यादुःखार्तोवनेकपिसहायवान्। भ्रमसर्पेश्वरेणाऽयंयस्तेशिष्यत्वमागतः

इत्युक्त्वा सा तदा वृन्दा प्राविशद्धव्यवाहनम्।

विष्णुना वार्यमाणाऽपि तस्यामासक्तचेतसा ॥ ३० ॥

ततो हरिस्तामनु संस्मरन्मुहुर्वृन्दान्वितो भस्मरजोवगुण्ठितः।

तत्रैव तस्थौ सुरसिद्धसङ्घैः प्रबोध्यमानोऽपि ययौ न शान्तिम् ॥ ३१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरोपाख्याने वृन्दाग्निप्रवेश-वर्णनंनामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः

जलन्धरोपाख्यानेशिवेनजलन्धरमुक्तिवर्णनम्

नारद उवाच

ततो जलन्धरो दृष्ट्वा रुद्रमद्भुतविक्रमम् । चकार मायया गौरीं त्र्यम्बकं मोहयन्निव॥१
रथोपरि च तां बद्धां रुदन्तीं पार्वतींशिवः । निशुम्भप्रमुखाद्यैश्चवध्यमानांददर्श सः
गौरीं तथाविधां दृष्ट्वा शिवोऽप्युद्विग्नमानसः ।
अवाङ्मुखः स्थितस्तूष्णीं विस्मृत्य स्वपराक्रमम् ॥ ३ ॥
ततोजलन्धरो वेगात्त्रिभिर्विव्याध सायकैः । आपुङ्खमग्नैस्तंरुद्रं शिरस्युरसि चोदरे
ततो जज्ञे स तां मायां विष्णुना च प्रबोधितः ।
रौद्ररूपधरो जातो ज्वालामालाऽतिभीषणः ॥ ५ ॥
तस्याऽतीव महारौद्रं रूपं दृष्ट्वा महासुराः । नशेकुःसम्मुखेस्थातुंभेजिरेतेदिशोदश
ततः शापं ददौ रुद्रस्तयोःशुम्भनिशुम्भयोः । ममयुद्धादपक्रान्तौगौर्यावध्योभविष्यथ
पुनर्जलन्धरो वेगाद्रुद्रं निशितैः शरैः । बाणान्धकारैः संछन्नं तदा भूमितलं महत् ॥
यावद्रुद्रश्च चिच्छेद तस्यबाणगणं जवात् । तावत्स परिघेणाऽऽशुजघानवृषभं बली
वृषस्तेन प्रहारेण परावृत्तोरणाङ्गणात् । रुद्रेणाऽऽकृष्यमाणोऽपिनतस्थौ रणभूमिषु
ततः परमसङ्क्रुद्धो रुद्रोरौद्रवपुर्धरः । चक्रंसुदर्शनंवेगाच्चिक्षेपाऽऽदित्यवर्चसम् ॥
प्रदहद्रोदसीवेगात्पपातवसुधातले । जहारतच्छिरःकायान्महदायतलोचनम् ॥ १२ ॥
रथात्कायः पपाताऽस्य नादयन्वसुधातलम् । तेजश्च निर्गतं देहात्तद्रुद्रेलयमागमत् ॥
वृन्दादेहोद्भवं तेजस्तद्गौर्यां विलयं गतम् । अथब्रह्मादयो देवा हर्षादुत्फुल्ललोचनाः
प्रणम्य शिरसा रुद्रं शशंसुर्विष्णुचेष्टितम् ।

देवा ऊचुः

महादेव! त्वया देवा रक्षिताः शत्रुजाद्भयात् ॥ १५ ॥

किञ्चिदन्यत्समुद्भूतं तत्र किं करवामहे ।
वृन्दालावण्यसम्भ्रान्तो विष्णुस्तिष्ठति मोहितः ॥ १६ ॥

ईश्वर उवाच

गच्छध्वं शरणं देवाविष्णोर्मोहापनुत्तये । शरण्यांमोहिनींमायांसावःकार्यंकरिष्यति

नारद उवाच

इत्युक्त्वाऽन्तर्दधे देवः सर्वभूतगणैस्तदा । देवाश्च तुष्टुवुर्मूलप्रकृतिं भक्तवत्सलाम्

देवा ऊचुः

यदुद्भवाः सत्त्वरजस्तमोगुणाः सर्गस्थितिध्वंसनिदानकारिणः ।
यदिच्छया विश्वमिदं भवाऽभवौ तनोति मूलप्रकृतिं नताः स्म ताम् ॥ १९ ॥
या हि त्रयोविंशतिभेदशब्दिता जगत्यशेषे समधिष्ठिता परा ।
यद्रूपकर्माणि जडास्त्रयोऽपि देवा न विदुः प्रकृतिं नताः स्म ताम् ॥ २० ॥
यद्भक्तियुक्ताः पुरुषास्तु नित्यं दारिद्र्यभीमोहपराभवादीन् ।
न प्राप्नुवन्त्येव हि भक्तवत्सलां सदैव मूलप्रकृतिं नताः स्म ताम् ॥ २१ ॥

नारद उवाच

स्तोत्रमेतत्त्रिसंध्यं यः पठेदेकाग्रमानसः ।
दारिद्र्यमोहदुःखानि न कदाचित्स्पृशन्ति तम् ॥ २२ ॥
इत्थं स्तुवन्तस्तेदेवास्तेजोमण्डलमास्थितम् । ददृशुर्गगनंतत्रज्वालाव्याप्तदिगन्तरम्
तन्मध्याद्भारतीं सर्वे शुश्रुवुर्व्योमचारिणीम् ।

शक्तिरुवाच

अहमेव त्रिधा भिन्ना तिष्ठामि त्रिविधैर्गुणैः ॥ २४ ॥
गौरी लक्ष्मी स्वरा चेति रजः सत्त्वतमोगुणैः ।
तत्र गच्छत ताः कार्यं विधास्यन्ति च वः सुराः ॥ २५ ॥

नारद उवाच

शृण्वतामिति तां वाचमन्तर्धानमगान्महः देवानांविस्मयोत्फुल्लनेत्राणांतत्तदा नृप

ततः सर्वेऽपिते देवागत्वातद्वाक्यनोदिताः । गौरींलक्ष्मींस्वरांचैवप्रणेमुर्भक्तितत्पराः

ततस्तास्तान्सुरान्दृष्ट्वा प्रणतान्भक्तवत्सलाः ।

बीजानि प्रददुस्तेभ्यो वाक्यान्यूचुश्च भूमिप !॥ २८ ॥

देव्य ऊचुः

इमानि तत्र बीजानि विष्णुर्यत्राऽवतिष्ठते । निर्वपध्वं ततःकार्यं भवतांसिद्धमेष्यति

नारद उवाच

ततस्तु हृष्टाः सुरसिद्धसङ्घाः प्रगृह्य बीजानि विचिक्षिपुस्ते ।

वृन्दान्वितो भूमितले स यत्र विष्णुः सदा तिष्ठति सौख्यहीनः ॥ ३० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे जलन्धरमुक्तिकथनं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः

धात्रीतुलस्युद्भववर्णनम्

नारद उवाच

क्षिप्तेभ्यस्तत्र बीजेभ्योवनस्पत्यस्त्रयोऽभवन् । धात्रीचमालतीचैवतुलसीचनृपोत्तम!

धात्र्युद्भवा स्मृताधात्रीमाभवामालतीस्मृता । गौरीभवाचतुलसीतमःसत्त्वरजोगुणाः

स्त्रीरूपिण्यौ वनस्पत्यौ दृष्ट्वा विष्णुस्तदा नृप !।

उत्तस्थौ सम्भ्रमाद् वृन्दारूपातिशयविभ्रमः ॥ ३ ॥

दृष्ट्वा च याचतेमोहात्कामासक्तेनचेतसा । तंचाऽपितुलसीधात्र्यौरागेणैवव्यलोकताम्

यच्चलक्ष्म्यापुराबीजमीर्ष्ययैवसमर्पितम् । तस्मात्तदुद्भवानारीतस्मिन्नीर्ष्यापराऽभवत्

अतः सा बर्बरीत्याख्यामवापाऽथ विगर्हिताम् ।

धात्रीतुलस्यौ तद्रागात्तस्यप्रीतिप्रदे सदा ॥ ६ ॥

ततोविस्मृतदुःखोऽसौविष्णुस्ताभ्यांसहैव तु । वैकुण्ठमगमद्धृष्टःसर्वदेवनमस्कृतः

कार्त्तिकोद्यापने विष्णोस्तस्मात्पूजा विधीयते ।

तुलसीमूलदेशेऽस्य प्रीतिदा सा यतः स्मृता ॥ ८ ॥

तुलसीकाननं राजन्गृहे यस्याऽवतिष्ठते । तद्गृहं तीर्थरूपं तुनाऽऽयान्ति यमकिङ्कराः

सर्वपापहरं नित्यं कामदं तुलसीवनम् । रोपयन्तिनराःश्रेष्ठास्तेनपश्यन्तिभास्करिम्

दर्शनं नर्मदायास्तु गङ्गास्नानं तथैव च । तुलसीवनसंसर्गः सममेव त्रयं स्मृतम् ॥

रोपणात्पालनात्सेकाद्दर्शनात्स्पर्शनान्नृणाम् ।

तुलसीदहते पापं वाङ्मनःकायसञ्चितम् ॥ १२ ॥

तुलसीमञ्जरीभिर्यः कुर्याद्धरिहराऽर्चनम् । न स गर्भगृहंयाति मुक्तिभागी न संशयः

पुष्करायानि तीर्थानिगङ्गाद्याःसरितस्तथा । वासुदेवादयोदेवास्तिष्ठन्तितुलसीदले

तुलसीमञ्जरीयुक्तो यस्तु प्राणान्विमुञ्चति । यमोऽपि नेक्षितुं शक्तो युक्तंपापशतैरपि

विष्णोः सायुज्यमाप्नोति सत्यं सत्यंनृपोत्तम !।

तुलसी काष्ठजं यस्तु चन्दनं धारयेन्नरः ॥ १६ ॥

तद्देहं न स्पृशेत्पापं क्रियमाणमपीह यत् । तुलसीविपिनच्छाया यत्रयत्र भवेन्नृप !॥

तत्र श्राद्धं प्रकर्तव्यं पितॄणां दत्तमक्षयम् । धात्रीफलविमिश्रैश्च तुलसीपत्रमिश्रितैः

जलैः स्नाति नरस्तस्य गङ्गास्नानफलं स्मृतम् । देवार्चनंनरःकुर्याद्धात्रीपत्रैःफलैस्तथा

सुवर्णमणिमुक्तौघैरर्चनस्याऽऽप्नुयात्फलम् ।

तीर्थानि मुनयो देवा यज्ञाः सर्वेऽपि कार्त्तिके ॥ २० ॥

नित्यं धात्रीं समाश्रित्य तिष्ठन्त्यर्के तुलास्थिते ।

द्वादश्यां तुलसीपत्रं धात्रीपत्रं तु कार्त्तिके ॥ २१ ॥

लुनाति स नरो गच्छेन्निरयानतिगर्हितान् । धात्रीतुलस्योर्माहात्म्यमपिदेवश्चतुर्मुखः

न समर्थो भवेद्वक्तुं यथा देवस्य शार्ङ्गिणः ॥ २२ ॥

धात्रीतुलस्युद्भवकारणं यः शृणोति यः श्रावयते च भक्त्या ।

विधूतपाप्मा सह पूर्वजैः स्वैः स्वर्गं व्रजत्यग्र्यविमानसंस्थैः ॥ २३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे धात्रीतुलस्युत्पत्तिवर्णनं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः

धर्मदत्तविप्रेतिहासवर्णनम्

पृथुरुवाच

यदूर्जव्रतिनः पुंसः फलं महदुदाहृतम् । तत्पुनर्ब्रूहिमाहात्म्यं केन चीर्णमिदं शुभम्॥१

नारद उवाच

आसीत्सह्याद्रिविषये करवीरपुरे पुरा । ब्राह्मणो धर्मवित्कश्चिद्धर्मदत्तेति विश्रुतः॥२

विष्णुव्रतकरः सम्यग्विष्णुपूजारतः सदा । कदाचित्कार्त्तिकेमासिहरिजागरणायसः

रात्र्यां तुर्यावशेषायां जगाम हरिमन्दिरम् । हरिपूजोपकरणान्प्रगृह्य व्रजता सदा४ ॥

तेन दृष्टा समायाता राक्षसी भीमदर्शना ।

तां दृष्ट्वा भयवित्रस्तः कम्पितावयवस्तदा ॥ ५ ॥

पूजोपकरणैः सर्वैस्तयोभिश्चाहनद्भयात् । संस्मृत्य तद्धरेर्नामतुलसीयुक्तवारिणा

तेन वै हतमात्रे तु पापं तस्या ह्यगाल्लयम् ॥ ६ ॥

अथ संस्मृत्य सा पूर्वजन्मकर्मविपाकजाम् । स्वां दशामब्रवीद्विप्रंदण्डवच्चप्रणम्यवै

कलहोवाच

पूर्वकर्मविपाकेन दशामेतां गताऽस्म्यहम् । तत्कथंनुपुनर्विप्रप्रयास्याम्युत्तमां गतिम्

नारद उवाच

तां दृष्ट्वा प्रणतां सम्यग्वदमानां स्वकर्म तत् । अतीवविस्मितोविप्रस्तदावचनब्रवीत्

धर्मदत्त उवाच

केन कर्मविपाकेन त्वंदशामीदृशीं गता । कुत्रत्याका च किंशीला तत्सर्वं कथयस्वमे

कलहोवाच

सौराष्ट्रनगरे ब्रह्मन् ! भिक्षुर्नामाऽभवद् द्विजः ।

तस्याऽहं गृहिणीपूर्वं कलहाख्याऽतिनिष्ठुरा ॥ ११ ॥

न कदाचिन्मयाभर्तुर्वचसाऽपिशुभंकृतम् । नाऽर्पितं तस्य मिष्टान्नं भर्तुर्वचनशीलया॥

कलहप्रियया नित्यं मयोद्विग्नमना यदा । परिणेतुं यदाऽन्यां स मतिं चक्रे पतिर्मम ॥

ततो गरं समादाय प्राणास्त्यक्ता मया द्विज !।

अथ बद्ध्वा वध्यमानां मां निन्युर्यमकिङ्कराः ॥ १४ ॥

यमश्च मां तदा दृष्ट्वा चित्रगुप्तमपृच्छत ॥ १५ ॥

यम उवाच

अनया किं कृतं कर्म चित्रगुप्त! विलोकय । प्राप्नोत्वेषा च तत्कर्मशुभंवायदिवाऽशुभम्

कलहोवाच

चित्रगुप्तस्तदा वाक्यं भर्त्सयन्मामुवाच सः ।

चित्रगुप्त उवाच

अनया तु कृतं कर्म शुभं किञ्चिन्न विद्यते ॥ १७ ॥

मिष्टान्नं भुञ्जमानेयं न भर्तरि तदर्पितम् । अतश्च वल्गुलीयोन्यांस्वविष्टादाऽवतिष्ठतु

भर्तुर्द्वेषात्तदाप्येषा नित्यं कलहकारिणी । विष्टादां सूकरीं योनितस्मात्तिष्ठत्वियं हरे

पाकभाण्डे सदा भुङ्क्ते भुङ्क्ते चैकायतस्ततः ।

तस्मादेषा बिडाल्यस्तु स्वजाताऽपत्यभक्षिणी ॥ २० ॥

भर्तारमपि चोद्दिश्य ह्यात्मघातः कृतोऽनया ।

तस्मात्प्रेतशरीरेऽपि तिष्ठत्वेकाऽतिनिन्दिता ॥ २१ ॥

अतश्चैषा मरुद्देशं प्रापितव्या भटैरियम् । तत्र प्रेतशरीरस्था चिरं तिष्ठत्वियं ततः ॥

ऊर्ध्वं योनित्रयं चैषा भुनक्त्वशुभकारिणी ॥ २३ ॥

कलहोवाच

साऽहं पञ्चशताब्दानि प्रेतदेहे स्थिता किल ।
क्षुत्तड्भ्यां पीडिताऽऽविश्य शरीरं वणिजस्य च
आयाता दक्षिणं देशं कृष्णावेण्योश्च सङ्गमम् ॥ २४ ॥

तत्तीरं संश्रिता यावत्तावत्तस्य शरीरतः । शिवविष्णुगणैर्दूरमपकृष्टाबलादहम् ॥
ततःक्षुत्क्षामयाद्दृष्टो मया हि त्वं द्विजोत्तम !। त्वद्धस्ततुलसीवारिसंसर्गगतपापया
तत्कृत्यं कुरु विप्रेन्द्र कथं मुक्तिमियाम्यहम् । योनित्रयादग्रभवादस्माच्च प्रेतदेहतः ॥
इत्थं विश्रुत्य कलहावचनं द्विजाग्र्यस्तत्कर्मपाकभयविस्मयदुःखयुक्तः ।
तद्ग्लानिदर्शनकृपाचलचित्तवृत्तिर्ध्यात्वा चिरं स वचनं निजगाद दुःखात् ॥२८

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे धर्मदत्तेतिहासकथनंनाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः

धर्मदत्तोपाख्याने कलहामोक्षकथनम्

धर्मदत्त उवाच

विलयं यान्तिपापानितीर्थे दानव्रतादिभिः । प्रेतदेहस्थितायास्तेतेषुनैवाऽधिकारिता
तद्ग्लानिदर्शनादस्मात्खिन्नं च मम मानसम् ।
न वै निर्वृतिमायाति त्वामनुद्धृत्य दुःखिताम् ॥ २ ॥

तस्मादाजन्मचरितंयन्मयाकार्त्तिकव्रतम् । तत्पुण्यस्याऽर्द्धभागेन सद्गतिंत्वमवाप्नुहि

नारद उवाच

इत्युक्त्वा धर्मदत्तोऽसौ यावत्तामभ्यषेचयत् । तुलसीमिश्रतोयेनश्रावयन्द्वादशाक्षरम्
तावत्प्रेतत्वनिर्मुक्ता ज्वलदग्निशिखोपमा । दिव्यरूपधरा जाता लावण्येनयथेन्दिरा

ततः सादण्डवद्भूमौ प्रणनामाऽथतंद्विजम् । उवाच सातदावाक्यैर्हर्षगद्गदभाषिणी

कलहोवाच

त्वत्प्रसादाद्द्विजश्रेष्ठ! विमुक्ता निरयादहम् ।
पापाब्धौ मज्जमानाया त्वं नौभूताऽसि मे ध्रुवम् ॥ ७ ॥

नारद उवाच

इत्थं वदन्तीसा विप्रं ददर्शाऽऽयातमम्बरात् । विमानंभास्वरं युक्तंविष्णुरूपधरैर्गणैः
अथ सा तद्विमानाऽग्र्यं द्वाःस्थाभ्यामवरोपिता ।
पुण्यशीलसुशीलाभ्यामप्सरोगणसेविता ॥ ९ ॥

तद्विमानं तदाऽपश्यद्धर्मदत्तः सविस्मयः । पपातदण्डवद्भूमौदृष्ट्वातौविष्णुरूपिणौ
पुण्यशीलसुशीलौचतमुत्थाप्याऽऽनतंद्विजम् । अभिनन्द्यततोवाक्यमूचतुर्धर्मसंयुतम्

गणावूचतुः

साधुसाधुद्विजश्रेष्ठ! यस्त्वं विष्णुरतःसदा । दीनाऽनुकम्पीसर्वज्ञोविष्णुव्रतपरायणः
आबालत्वाच्छुभंत्वेतद्यत्त्वयाकार्त्तिकव्रतम् । कृतं तस्याऽर्द्धदानेनपुण्यंद्वैगुण्यमागमत्
जन्मान्तरशतोद्भूतं पापंतद्विलयं गतम् । स्नानैरेव गतं पापं यदस्याः पूर्वकर्मजम् ॥
हरिजागरणाद्यैश्च विमानमिदमास्थिता । वैकुण्ठं नीयतेसाध्वीनानाभोगयुताऽत्वियम्
दीपदानभवैः पुण्यैस्तेजःसारूप्यमास्थिता । तुलसीपूजनाद्यैश्च कार्त्तिव्रतकैः शुभैः
विष्णुसान्निध्यगा जाता त्वया दत्तैः कृपानिधे !॥ १६ ॥
त्वमप्यस्य भवस्यान्ते भार्याभ्यां सह यास्यसि ।
वैकुण्ठभुवनं विष्णोः सान्निध्यं च सरूपताम् ॥ १७ ॥

तेधन्याःकृतकृत्यास्तेतेषांचसफलोभवः । यैर्भक्त्याऽऽराधितोविष्णुर्धर्मदत्तयथात्वया
सम्यगाराधितोविष्णुःकिंनयच्छतिदेहिनाम् । औत्तानचरणिर्येनध्रुवत्वेस्थापितःपुरा
यन्नामस्मरणादेव देहिनो यान्ति सद्गतिम् ॥ २० ॥

ग्राहग्रस्तोहिनागेन्द्रोयन्नामस्मरणात्पुरा । विमुक्तःसन्निधिप्राप्तोजातोऽयंजयसञ्ज्ञकः
यतस्त्वयाऽर्चितो विष्णुस्तत्सान्निध्यं प्रयास्यसि ।

बहून्यब्दसहस्राणि भार्याद्वययुतः किल ॥ २२ ॥
ततः पुण्यक्षयेजातेयदायास्यसिभूतलम् । सूर्यवंशोद्भवोराजाविख्यातस्त्वंभविष्यसि
नाम्ना दशरथस्तत्र भार्याद्वययुतः पुनः ।
तृतीयया ऽनया चाऽपि या ते पुण्यार्द्धभागिनी ॥ २४ ॥
तत्राऽपितवसान्निध्यंविष्णुर्यास्यतिभूतले । आत्मानंतवपुत्रत्वेप्रकल्प्याऽमरकार्यकृत्
तव जन्मव्रतादस्माद्विष्णुसन्तुष्टिकारकात् ।
न यज्ञा न च दानानि न तीर्थान्यधिकानि वै ॥ २६ ॥
धन्योऽसि विप्राग्र्य! यतस्त्वयैतद् व्रतं कृतं तुष्टिकरं जगद्गुरोः ।
यदर्धभागात्सफला मुरारेः प्रणीयतेऽस्माभिरियं सलोकताम् ॥ २७ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराणएकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे धर्मदत्तोपाख्याने कलहामोक्षकथनं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः

चोलराजविष्णुदासब्राह्मणाख्यानवर्णनम्

नारद उवाच

इत्थं तद्वचनं श्रुत्वा धर्मदत्तः सविस्मयः । प्रणम्य दण्डवद्भूमौ वाक्यमेतदुवाच ह
धर्मदत्त उवाच
आराधयन्ति सर्वेऽपि विष्णुं भक्तार्तिनाशनम् ।
यज्ञैर्दानैर्व्रतैस्तीर्थैस्तपोभिश्च यथाविधि ॥ २ ॥
विष्णुप्रीतिकरं तेषां किञ्चित्सान्निध्यकारकम् ।
यत्कृत्वा तानि चीर्णानि सर्वाण्यपि भवन्ति हि ॥ ३ ॥

गणावूचतुः

साधु पृष्टं त्वयाविप्रशृणुष्वैकाग्रमानसः । सेतिहासकथांपुण्यांकथ्यमानांपुराभवाम्
काञ्चिपुर्यां पुराचोलश्चक्रवर्तीनृपोऽभवत् । यस्याख्ययैव तद्देशाश्चोलाइतिप्रथांगताः
यस्मिन्शासतिभूचक्रं दरिद्रोवाऽपिदुःखितः । पापबुद्धिःसरुग्वाऽपिनैवकश्चिद्भून्नरः
यस्याप्युन्नतयज्ञस्य ताम्रपर्ण्यास्तटावुभौ । सुवर्णयूपैःशोभाढ्यावास्तांचैत्ररथोपमौ
स कदाचिद्गताद्राजा ह्यनन्तशयनं द्विज !। यत्राऽसौजगतांनाथोयोगनिद्रामुपाश्रितः
तत्र श्रीरमणं देवं सम्पूज्य विधिवन्नृपः । मणिमुक्ताफलैर्दिव्यैः स्वर्णपुष्पैश्च शोभनैः
प्रणम्य दण्डवद्भूमावुपविष्टः स तत्र वै । तावद् ब्राह्मणमायातमपश्यद्देवसन्निधौ ॥
देवार्चनार्थं पाणौ तुतुलस्युदकधारिणम् । स्वपुरीवासिनंतत्रविष्णुदासाह्वयं द्विजम्
स तत्राभ्येत्यविप्रर्षिर्देवदेवमपूजयत् । विष्णुसूक्तेन संस्नाप्य तुलसीमञ्जरीदलैः ॥१२
तुलसीपूजया तस्य रत्नपूजां पुरा कृताम् ।
आच्छादितां समालोक्य राजा क्रुद्धोऽब्रवीदिदम् ॥ १३ ॥
चोल उवाच
माणिक्यस्वर्णपूजाऽत्र शोभाढ्या या कृता मया ।
विष्णुदास! कथं सेयमाच्छन्ना तुलसीदलैः ॥ १४ ॥
विष्णुभक्तिं न जानासि वराकोऽसि मतो मम ।
यस्त्वमामतिशोभाढ्यां पूजामाच्छादयस्यहो ॥ १५ ॥
इति तद्वचनं श्रुत्वा सक्रोधः स द्विजोत्तमः ।
राज्ञो गौरवमुल्लङ्घ्य जगाद वचनं तदा ॥ १६ ॥
विष्णुदास उवाच
राजन्भक्तिं न जानासि गर्वितोऽसि नृपश्रिया ।
कियद्विष्णुव्रतं पूर्वं त्वया चीर्णं वदस्व तत् ॥ १७ ॥
गणावूचतुः
तद्ब्राह्मणवचः श्रुत्वा प्रहस्य स नृपोत्तमः । विष्णुदासं तदागर्वादुवाचवचनंद्विजम्

राजोवाच

इत्थं चेद्वदसे विप्र! विष्णुभक्त्याऽतिगर्वितः ।
भक्तिस्ते कियती विष्णोर्दरिद्रस्याऽधनस्य च ॥ १९ ॥

यज्ञदानादिकं नैव विष्णोस्तुष्टिकरं कृतम् । नाऽपि देवालयं पूर्वं कृतं विप्र त्वया क्वचित् ईदृशस्याऽपि ते गर्व एव तिष्ठति भक्तितः । तच्छृण्वन्तु वचो मेऽद्य सर्वेऽप्येते द्विजातयः

साक्षात्कारमहं विष्णोरेष वाऽऽदौ गमिष्यति ।
पश्यन्तु सर्वेऽपि ततो भक्तिं ज्ञास्यन्ति चावयोः ॥ २२ ॥

गणावूचतुः

इत्युक्त्वा स नृपोऽगच्छन्निजराजगृहं तदा । आरभद्वैष्णवं सत्रं कृत्वाऽऽचार्यं तु मुद्गलम् ऋषिसङ्घसमाजुष्टं बह्वन्नं बहुदक्षिणम् । यच्च ब्रह्मकृतं पूर्वं गयाक्षेत्रे समृद्धिमत् ॥२४

विष्णुदासोऽपि तत्रैव तस्थौ देवालये व्रती ।
यथोक्तनियमान्कुर्वन्विष्णोस्तुष्टिकरान्सदा ॥ २५ ॥

माघोर्जयोर्व्रतं सम्यक्तुलसीवनपालनम् । एकादश्यां हरेर्जाप्यं द्वादशाक्षरविद्यया

उपचारैः षोडशभिर्नृत्यगीतादिमङ्गलैः ।
नित्यं विष्णोस्तथा पूजां व्रतान्येतानि सोऽकरोत् ॥ २७ ॥

नित्यं संस्मरणं विष्णोर्गच्छन्भुविस्वपन्नपि । सर्वभूतस्थितं विष्णुमपश्यत्समदर्शनः माघकार्त्तिकयोर्नित्यं विशेषनियमानपि । अकरोद्विष्णुतुष्ट्यर्थं सोद्यापनविधिं तथा

एवं समाराधयतोः श्रियःपतिं तयोश्च चोलेश्वरविष्णुदासयोः ।
अगाद्धिकालः सुमहान्व्रतस्थयोस्तन्निष्ठसर्वेन्द्रियकर्मणोस्तदा ॥ ३० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे चोलराजविष्णुदासब्राह्मण-विवादकथनंनाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

सप्तविंशोऽध्यायः

चोलनृपेणसहविष्णुदासब्राह्मणस्यमुक्तिवर्णनम्

नारद उवाच

कदाचिद्विष्णुदासोऽथ कृत्वा नित्यविधिं द्विज !।
स पाकमकरोत्तावदहरत्कोऽप्यलक्षितः ॥ १ ॥

तमदृष्ट्वाऽप्यसौ पाकं पुनर्नैवाऽकरोत्तदा । सायंकालार्चनस्याऽसौ व्रतभङ्गभयाद्द्विजः द्वितीयेऽह्नि पुनः पाकं कृत्वा यावत्स विष्णवे । उपहारार्पणं कर्तुं गतः कोऽप्यहरत्पुनः एवं सप्तदिनं तस्य पाकं कोऽप्यहरन्नृप !। ततः सविस्मयश्चाथ मनस्येवमधारयत् अहो नित्यं समभ्येत्य कः पाकं हरते मम । क्षेत्रसंन्यासिनः स्थानं नत्याज्यं मम सर्वथा पुनः पाकं विधायाऽत्र भुज्यते यदि चेन्मया । सायंकालार्चनं सैव परित्याज्यं कथं भवेत् यदि पाकं विधायैव भोक्तव्यं तु मया न तत् । अनिवेद्य हरौ सत्रं वैष्णवैर्नैव भुज्यते ॥

उपोषितोऽहं सप्ताऽहं तिष्ठाम्यत्र व्रतस्थितः
अद्य संरक्षणं सम्यक्पाकस्याऽत्र करोम्यहम् ॥ ८ ॥
इति पाकं विधायाऽसौ तत्रैवाऽलक्षितः स्थितः ।
तावद्ददर्श चण्डालं पाकान्नहरणे स्थितम् ॥ ९ ॥
क्षुत्क्षामं दीनवदनमस्थिचर्माऽवशेषितम् ।
तमालोक्य द्विजाग्र्योऽभूत्कृपयाऽन्वितमानसः॥ १० ॥

विलोक्याऽन्नहरं विप्रस्तिष्ठतिष्ठेत्यभाषत । कथमश्नासि तद्रूक्षं घृतमेतद्गृहाणभोः इत्थं वदन्तं विप्राग्र्यमायान्तं स विलोक्य च । वेगादधावत्तद्भीत्या मूर्च्छितश्चपपात ह भीतं संमूर्च्छितं दृष्ट्वा चण्डालं स द्विजाग्रणीः । वेगादभ्येत्य कृपया स्ववस्त्रान्तेन तैरवीजयत् अथोत्थितं तमेवासौ विष्णुदासो व्यलोकयत् । साक्षान्नारायणं देवं शङ्खचक्रगदाधरम् तं दृष्ट्वा सात्त्विकैर्भावैरावृतो द्विजसत्तमः । स्तोतुं चैव नमस्कर्तुं तदानाऽलम्बभूव सः

अथशक्रादयोदेवास्तत्रैवाभ्याययुस्तदा । गन्धर्वाप्सरसश्चाऽपिजगुश्चननृतुर्मुदा ॥१६
विमानशतसङ्कीर्णं देवर्षिशतसङ्कुलम् । गीतवादित्रनिर्घोषं स्थानंतदभवत्तदा ॥१७॥

ततो विष्णुः समालिङ्ग्य स्वभक्तं सात्विकव्रतम् ।
सारूप्यमात्मनो दत्त्वाऽनयद्वैकुण्ठमन्दिरम् ॥ १८ ॥

विमानवरसंस्थंतं गच्छन्तं विष्णुसन्निधिम् । दीक्षितश्चोलनृपतिर्विष्णुदासंददर्शसः
वैकुण्ठभुवनं यान्तं विष्णुदासंविलोक्य तः । स्वगुरुंमुद्गलंवेगादाहूयेत्थं वचोऽब्रवीत्

चोल उवाच

यत्स्पर्द्धया मयाचैवयज्ञदानादिकं कृतम् । सविष्णुरूपधृग्विप्रोयातिवैकुण्ठमन्दिरम्

दीक्षितेन मया सम्यक्सत्रेऽस्मिन्वैष्णवे त्वया ।
हुतमग्नौ कृता विप्रा दानाद्यैः पूर्णमानसाः ॥ २२ ॥

नैवाऽद्यापि सन्नेदेवःप्रसन्नोजायतेध्रुवम् । विष्णुदासस्यभक्त्यैवसाक्षात्कारंददौहरिः

तस्माद्दानैश्च यज्ञैश्च नैव विष्णुः प्रसीदति ।
भक्तिरेव परं तस्य निदानं दर्शने विभोः ॥ २४ ॥

गणावूचतुः

इत्युक्त्वाभागिनेयंस्वमभ्यषिञ्चन्नृपासने । आबाल्याद्दीक्षितो यज्ञे ह्यपुत्रत्वमगाद्यतः
तस्मादद्याऽपि तद्देशेसदाराज्यांशभागिनः । स्वस्त्रेयाएवजायन्ते तत्कृतावधिवर्तिनः

यज्ञवाटं ततोऽभ्येत्य यज्ञकुण्डाग्रतः स्थितः ।
त्रिरुच्चैर्व्याजहाराऽऽशु विष्णुं संबोधयंस्तदा ॥ २७ ॥
विष्णो! भक्तिं स्थिरां देहि मनोवाक्कायकर्मभिः ।
इत्युक्त्वा सोऽपतद्वह्नौ सर्वेषामेव पश्यताम् ॥ २८ ॥
मुद्गलस्तु तदा क्रोधाच्छिखामुत्पाटयत्स्वकाम् ।
ततस्त्वद्याऽपि तद्गोत्रे मुद्गला विशिखा बभुः ॥ २९ ॥
तावदाविरभूद्विष्णुः कुण्डाग्नौ भक्तवत्सलः ।
तमालिङ्ग्य विमानाग्र्यं समारोहयदच्युतः ॥ ३० ॥

तमालिङ्ग्याऽऽत्मसारूप्यंदत्त्वावैकुण्ठमन्दिरम् । तेनैवसहदेवेशोजगामत्रिदशैर्वृतः

नारद उवाच

यो विष्णुदासः स तु पुण्यशीलो यश्चोलभूपः स सुशीलनामा ।
एतावुभौ तत्समरूपभाजौ द्वाःस्थौ कृतौ तेन रमाप्रियेण ॥ ३२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे चोलविष्णुदासमुक्तिकथनं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः

धर्मदत्तमोक्षप्राप्तिवर्णनम्

धर्मदत्त उवाच

जयश्च विजयश्चैव विष्णोर्द्वाःस्थौ श्रुतौ मया ।
किं नु ताभ्यां पुरा चीर्णं तस्मात्तद्रूपधारिणौ ॥ १ ॥

गणावूचतुः

तृणबिन्दोस्तु कन्यायां देवहूत्यांपुराद्विज ! कर्दमस्यतु दृष्टयैवपुत्रौद्वौसम्बभूवतुः

ज्येष्ठो जयः कनिष्ठोऽभूद्विजयश्चैव नामतः ।
तस्यामेवाऽभवत्पश्चात्कपिलो योगधर्मवित् ॥ ३ ॥

जयश्च विजयश्चैव विष्णुभक्तिरतौ सदा । तौ तन्निष्ठेन्द्रियग्रामौ धर्मशीलौबभूवतुः

नित्यमष्टाक्षरीजाप्यौ विष्णुव्रतकरावुभौ ।
साक्षात्कारं ददौ विष्णुस्तयोर्नित्यार्चने सदा ॥ ५ ॥

मरुत्तेन कदाचित्तावाहूतौ यज्ञकर्मणि । जग्मतुर्यज्ञकुशलौ देवर्षिगणपूजितौ ॥ ६ ॥
जयस्तत्राऽभवद्ब्रह्मा याजकोविजयोऽभवत् । ततोयज्ञविधिंकृत्स्नंपरिपूर्णंश्चचक्रतुः

मरुत्तोऽवभृथस्नातस्ताभ्यां वित्तं ददौ बहु ।
तत्समादाय तौ वित्तं जग्मतुः स्वाश्रमं प्रति ॥ ८ ॥

यजनाय पृथग्विष्णोस्तुष्ट्यर्थं तौततोमुनी । तद्धनंविभजन्तौहिपस्पर्धातेपरस्परम्
जयोऽब्रवीत्समो भागः क्रियतामितितत्रसः । विजयश्चाब्रवीन्नैतद्यल्लब्धंयेनतस्यतत्
ततोऽशपज्जयःक्रोधाद्विजयंलुब्धमानसम् । गृहीत्वानददास्यैतत्तस्माद्ग्राहोभवेतितम्

विजयस्तस्य तं शापं श्रुत्वा सोऽप्यशपच्च तम् ।
मद्भ्रान्तोऽशपस्त्वं मां तस्मान्मातङ्गतां व्रज ॥ १२ ॥

तत्तदाचख्यतुर्विष्णुं दृष्ट्वा नित्यार्चनेविभुम् । शापयोश्चनिवृत्तिंतौययाचातेरमापतिम्

जयविजयावूचतुः

भक्तावावांकथंदेवग्राहमातङ्गयोनिगौ । भविष्यावःकृपासिन्धोतच्छापोविनिवर्त्यताम्

श्रीभगवानुवाच

मद्भक्तयोर्वचोऽसत्यं न कदाचिद्भविष्यति । मयाऽपि नान्यथाकर्तुं शक्यते तत्कदाचन
प्रह्लादवचसास्तम्भेऽप्याविर्भूतो ह्यहं पुरा । तथाऽम्बरीषवाक्येनजातोगर्भे स्वयंकिल
तस्माद्युवामिमौ शापावनुभूय स्वयंकृतौ । लभेथांमत्पदंनित्यमित्युक्त्वाऽन्तर्दधेहरिः

गणावूचतुः

ततस्तौ ग्राहमातङ्गावभूतां गण्डकीतटे ।
जातिस्मरौ तु तद्योन्यामपि विष्णुव्रते स्थितौ ॥ १८ ॥

कदाचित्स गजःस्नातुंकार्त्तिकेगण्डकींगतः । तावज्जग्राहतंग्राहःसंस्मरञ्छापकारणम्
ग्राहग्रस्तो ह्यसौ नागः सस्मार श्रीपतिं तदा । तावदाविरभूद्विष्णुश्चक्रशङ्खगदाधरः
ततस्तौ ग्राहमातङ्गौ चक्रं क्षिप्त्वासमुद्धृतौ । दत्त्वैवनिजसारूप्यंवैकुण्ठमनयद्विभुः

ततः प्रभृति तत्स्थानं हरिक्षेत्रमितिस्मृतम् ।
चक्रसङ्घर्षणाद्यस्मिन्ग्रावाणोऽपि हि लाञ्छिताः ॥ २२ ॥
तावुभौ विश्रुतौ लोके जयश्च विजयस्तथा ।
नित्यं विष्णुप्रियौ द्वाःस्थौ पृष्टौ यौ हि त्वया द्विज !॥ २३ ॥

अतस्त्वमपि धर्मज्ञ! नित्यं विष्णुव्रते स्थितः ।
त्यक्तमात्सर्यदम्भोऽपि भवस्व समदर्शनः ॥ २४ ॥

तुलामकरमेषेषु प्रातःस्नायी सदा भव । एकादशीव्रते तिष्ठ तुलसीवनपालकः ॥२५ ॥
ब्राह्मणानथ गाश्चाऽपि वैष्णवांश्चसदा भज । मसूरिकामारनालंवृन्ताकान्यपिखादमा
एवं त्वमपि देहान्ते तद्विष्णोः परमं पदम् । प्राप्नोषि धर्मदत्त! त्वं तद्भक्त्यैवयथावयम्

तावज्जन्म व्रतादस्माद्विष्णुसन्तुष्टिकारकात् ।
न यज्ञा न च दानानि न तीर्थान्यधिकानि वै ॥ २८ ॥
धन्योऽसि विप्राग्र्य! यतस्त्वयैतद् व्रतं कृतं तुष्टिकरं जगद्गुरोः ।
यदर्धभागाऽऽप्तफला मुरारेः प्रणीयतेऽस्माभिरियं सलोकताम् ॥ २९ ॥

नारद उवाच

इत्थं तौ धर्मदत्तं तमुपदिश्य विमानगौ । तया कलहया सार्द्धं वैकुण्ठभवनंगतौ ॥

धर्मदत्तो ह्यसौ जातप्रत्ययस्तद्व्रते स्थितः ।
देहाऽन्ते तद्विभोः स्थानं भार्याभ्यां संयुतोऽभ्ययात् ॥ ३१ ॥
इतिहासमिमं पुराभवं शृणुते श्रावयते च यः पुमान् ।
हरिसन्निधिकारणीं मतिं लभतेऽसौ कृपया जगद्गुरोः ॥ ३२ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे धर्मदत्तमोक्षप्राप्तिकथनंनामाऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

ऊनत्रिंशोऽध्यायः

धनेश्वरयक्षजन्मप्राप्तिवर्णनम्

श्रीकृष्ण उवाच

इति तद्वचनं श्रुत्वा पृथुर्विस्मितमानसः । सम्पूज्य नारदं सम्यग्विससर्ज तदा प्रिये!॥
पुराऽवन्तीपुरे कश्चिद्विप्र आसीद्धनेश्वरः । ब्रह्मकर्मपरिभ्रष्टः पापकर्मा सुदुर्मतिः ॥ २
देशाद्देशान्तरं गच्छन्क्रयविक्रयकारणात् । माहिष्मतींपुरीमागात्कदाचित्स धनेश्वरः
महिषेण कृता पूर्वं तस्मान्माहिष्मतीतिसा । यस्या वप्रगता भातिनर्मदापापनाशिनी
कार्त्तिकव्रतिनस्तत्र नानादेशाऽऽगतान्नरान् । स दृष्ट्वा विक्रयन्कुर्वन्मासमेकमुवास सः
स नित्यं नर्मदातीरे भ्रमन्विक्रयकारणात् । ददर्शब्राह्मणान्स्नानजपदेवार्चनेस्थितान्
कांश्चित्पुराणं पठतः कांश्चिच्चश्रवणे रतान् । नृत्यगायनवादित्रविष्णुश्रवणतत्परान्
उद्यापनविधौ सक्तान्कांश्चिज्जागरणे रतान् । विप्रगोपूजनरतान्दीपदानरतांस्तथा ॥
ददर्श कौतुकाविष्टस्तत्र तत्र धनेश्वरः । नित्यं परिभ्रमंस्तत्र दर्शनस्पर्शभाषणात्

वैष्णवानां तथाविष्णोर्नामश्रावादि सोऽलभत् ।
एवं मासं स्थितस्तस्या नर्मदायास्तटे द्विजः ॥ १० ॥

तावत्कृष्णाऽहिना दष्टो विह्वलःस पपातह । अथ देहपरित्यक्तं तम्बद्ध्वायमकिङ्कराः

यमाज्ञया कुम्भिपाके चिक्षिपुस्तं धनेश्वरम् ।
यावत्क्षिप्तश्च तत्राऽसौ तावच्छीतलतां ययौ ॥ १२ ॥

कुम्भीपाको यथावह्निः प्रह्लादक्षेपणात्पुरा । यमस्तु कौतुकं दृष्ट्वा पप्रच्छानीय तं ततः

तावदभ्यागतस्तत्र नारदः प्राह सत्वरम् ।

नारद उवाच

नैवाऽयं निरयान्भोक्तुमर्हो ह्यरुणनन्दन !॥ १४ ॥

यस्मादन्तेऽस्य सञ्जातंकर्मयन्निरयापहम् । यःपुण्यकर्मिणांकुर्याद्दर्शनस्पर्शभाषणम्

ततः षडंशमाप्नोति पुण्यस्य नियतं नरः । सख्यं तु तैस्तु संसर्गं कृतवान्वै धनेश्वरः

कार्त्तिकव्रतिभिर्मासं तेषां पुण्यांशभागयम् ॥ १७ ॥
तस्मादकामपुण्यो हि यक्षयोनिस्थितो ह्ययम् ।
विलोक्य निरयान्सर्वान्पापभोगप्रदर्शकान् ॥ १८ ॥

श्रीकृष्ण उवाच

इत्युक्त्वा गतवति नारदे स सौरिस्तद्वाक्यश्रवणाविबुद्धतत्सुकर्मा ।
तं विप्रम्पुनरयतस्वकिङ्करेण तान्सर्वान्निरयगणान्प्रदर्शयिष्यन् ॥ १९ ॥

ततोधनेश्वरंनीत्वानिरयान्प्रेतपोऽब्रवीत् । दर्शयिष्यंस्तुतान्सर्वान्यमानुज्ञाकरस्तदा

प्रेतप उवाच

पश्येमान्निरयान्घोरान्धनेश्वर! महाभयान् । एषु पापकरा नित्यं पच्यन्ते यमकिङ्करैः

अकामात्पातकं शुष्कं कामादार्द्रमुदाहृतम् ।
आर्द्रशुष्कादिभिः पापैर्द्विप्रकारानवस्थितान् ॥ २२ ॥

चतुराशीतिसंख्याकैःपृथग्भेदैरवस्थितान् । यत्प्रकीर्णमपाङ्क्तेयं मलिनीकरणं तथा
जातिभ्रंशकरं तद्वदुपपातक सञ्ज्ञकम् । अतिपापं महापापं सप्तधा पातकं स्मृतम् ॥
एभिः सप्तसु पच्यन्ते निरयेषु यथाक्रमम् । कार्त्तिकव्रतिभिर्यस्मात्संसर्गोह्यभवत्तव

तत्पुण्योपचयादेते निर्हृता निरयाः खलु ।

श्रीकृष्ण उवाच

दर्शयित्वेति निरयान्प्रेतपस्तमथाऽहरत् ॥ २६ ॥

धनेश्वरं यक्षलोकं यक्षश्चाऽभूत्स तत्र हि । धनदस्याऽनुगःसोऽयं धनयक्षेतिविश्रुतः

सूत उवाच

इत्युक्त्वा वासुदेवोऽसौ सत्यभामामतिप्रियम् ।
सायं सन्ध्याविधिं कर्तुं जगाम जननीगृहम् ॥ २८ ॥

ब्रह्मोवाच

एवं प्रभावः खलु कार्त्तिकोऽयं मुक्तिप्रदो भुक्तिकरश्च यस्मात् ।

प्रयान्त्यनेकार्जितपातकानि व्रतस्य सन्दर्शनतोऽपि मुक्तिम् ॥ २६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे धनेश्वरयक्षजन्मप्राप्तिवर्णनं
नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

त्रिंशोऽध्यायः

दत्तपुण्यपापफलप्राप्तिवर्णनपूर्वकमासोपवासव्रतविधिकथनम्

नारद उवाच

अद्भुतोऽयंत्वयाप्रोक्तोमहिमाकार्त्तिकस्यतु । स्वस्यकर्तुमसामर्थ्यंकथमेतत्कृतम्भवेत्

ब्रह्मोवाच

नास्ति कर्तुं स्वसामर्थ्यमुपायात्प्राप्यते फलम् ।
द्रव्यं दत्त्वा ब्राह्मणाय गृह्णीयात्फलमुत्तमम् ॥ २ ॥
शिष्याद्वा भृत्यवर्गाद्वा स्त्रीभ्यो वाऽऽप्ताच्च कारयेत् ।
तस्मादपि फलं गृह्णन्फलभाग्जायते नरः ॥ ३ ॥

नारद उवाच

अदत्तान्यपि पुण्यानिप्राप्यन्तेकेनचित्क्वचित् । एतदिच्छाम्यहं श्रोतुंकौतुकंममवर्तते

ब्रह्मोवाच

अदत्तान्यपि पुण्यानि लभन्ते पातकान्यपि । येनोपायेन तच्चित्रश्शृणुष्वैकमनाद्विज! सुकृतं वा दुष्कृतं वा कृतमेकेन यत्कृते । जायतेतस्य तद्राष्ट्रे त्रेतायां तु पुरो भवेत् द्वापरे वंशमध्ये तु कलौ कर्तैवकेवलम् । अज्ञानाद्यत्कृतं कर्म बाल्येस्वप्नेतुतत्फलम् अज्ञानाद्यच्चतारुण्येवाल्ये तस्य फलम्भवेत् । ज्ञानपूर्वंकृतं कर्म आजन्मान्तश्चतत्फलम् षण्मासं पापिसङ्गेननरःपापीप्रजायते । पापिनां वा धर्मिणां वा संसर्गाद्दशमासिकम्

भोजनादेकपङ्क्तौचविंशांशःपुण्यपापयोः । एकासने द्वयोर्वासात्सहस्रांशेन लिप्यते
यो वै यस्यान्नमश्नाति स भुङ्क्ते तस्य किल्बिषम् ।
जपादौ पापिसंसर्गात्षोडशांऽशो विनश्यति ॥ ११ ॥

परस्य स्तवनाद्यानादेकपात्रस्थभोजनात् । एकशय्याप्रावरणात्षष्ठांशःपुण्यपापयोः पुरुषो हरते सर्वं भार्याया औरसस्य च । अर्द्धं शिष्याच्चतुर्थांशं पापम्पुण्यं तथैव च भर्तुराज्ञाकरी नारी भर्तुरर्द्धं वृषं हरेत् । यद्धस्तपक्वं भुञ्जीयाद्दशांशं तदघं हरेत् ॥ वर्षाऽशनं तु यो दत्ते तदर्धाघस्यभागयम् । वर्षाशनार्द्धंपुण्यं तु भुङ्क्ते वर्षाशनीनरः पुरोहितस्य षष्ठांशं पापं वा पुण्यमेव वा । यजमानो भुनक्त्येव तद्दशांशं पुरोहितः उद्योगी चाऽनुमन्ता च यज्ञोपकरणप्रदः । षष्ठांशं पुण्यपापानामुपद्रष्टा दशांशकम्
यद्धस्तात्कार्यते कर्म नान्नमस्मै प्रयच्छति ।
विना भृतकशिष्याभ्यां षष्ठांशम्पुण्यमाहरेत् ॥ १८ ॥

व्यवहारात्तथाप्रीत्यानित्यंसम्भाषणादिभिः । दशांशम्पुण्यपापानां लभतेनात्रसंशयः संसर्गपुण्ययोगेन एकदन्तो द्विजाधमः । नरकान्विविधान्दृष्ट्वा स्वर्गम्प्रापतदैव हि

नारद उवाच

ईदृशं कार्त्तिकव्रतमल्पायासं महत्फलम् । न कुर्वन्तिजनाःकेचित्किमर्थम्वै पितामह!

ब्रह्मोवाच

स्वसृष्टिवृद्धये वेधाधर्माऽधर्मौससर्ज ह । धर्ममेवाऽनुतिष्ठन्तः प्राप्नुवन्तिशुभाङ्गतिम् अधर्ममनुतिष्ठन्तो यान्ति तेऽधोगतिंनराः । पुण्यकर्मफलंनाको नरकस्तद्विपर्ययः ॥ तयोः पालनकर्तारौ द्वावेव विधिनाकृतौ । शतक्रतुयमौ तौ च पुण्यपापानुसारिणौ गुरुतल्पादयःपुत्राः कामस्यप्रथिताभुवि । क्रोधस्यपितृघाताद्यालोभस्य तनयाञ्छृणु ब्रह्मस्वहरणाद्याश्च एते नरकनायकाः । कृता यमेन तैर्व्याप्ता मनुजा नहि कुर्वते ॥२६॥
व्रतादिधर्मकृत्यं यैस्तैर्मुक्तास्ते हि कुर्वते ॥ २७ ॥
श्रद्धा मेधा विघातिन्यौ वर्तते भुवि सर्वदा ।
ताभ्यां व्याप्तस्तु मनुजः श्रीविष्णोः श्रवणादिकम् ॥ २८ ॥

न करोति सुदुर्मेधा येनाऽन्धं याति वै तमः। कृष्णेन सत्यभामायैयदुक्तं तद्वदामि ते
अध्यापनाद्याजनाद्वाऽप्येकपङ्क्त्यशनादपि। तुर्यांशं पुण्यपापानां परोक्षं लभते नरः
एकासनादेकयानान्निश्वासस्याङ्गसङ्गतः। षडंशं फलभागीस्यान्नियतम्पुण्यपापयोः
स्पर्शनाद्भाषणाद्वाऽपिपरस्यस्तवनादपि। दशांशम्पुण्यपापानांनित्यम्प्राप्नोतिमानवः
दर्शनश्रवणाभ्याञ्च मनोध्यानात्तथैव च। परस्य पुण्यपापानां शतांशं प्राप्नुयान्नरः
परस्य निन्दां पैशुन्यंधिक्कारञ्चकरोतियः। तत्कृतम्पातकम्प्राप्य स्वपुण्यंप्रददातिसः
कुर्वतःपुण्यकर्माणिसेवां यः कुरुते नरः। पत्नीभृतकशिष्येभ्योयदन्यःकोऽपिमानवः
तस्य सेवाऽनुरूपञ्च द्रव्यंकिञ्चिन्नदीयते। सोऽपि सेवानुरूपेणतत्पुण्यफलभाग्भवेत्
एकपङ्क्तिस्थितं यस्तु लङ्घयेत्परिवेषणम्। तत्पुण्यस्यषडंशञ्च लभेद्यस्तुविलङ्घितः

स्नानसन्ध्यादिकं कुर्वन्यः स्पृशेद्वाऽथभाषते।
स कर्मपुण्यषष्ठांशं दद्यात्तस्मै विनिश्चितम्॥ ३८॥

धर्मोद्दिशेन यो द्रव्यमपरं याचते नरः। तत्पुण्यकर्मजं तस्य धनदस्त्वाप्नुयत्फलम्॥
अपहृत्य परद्रव्यं पुण्यकर्म करोति यः। कर्मकृत्पापभाक्तत्र धनिनस्तद्भवं फलम्॥
नाऽपकृत्य ऋणं यस्तु परस्य म्रियते नरः। धनी तत्पुण्यमादत्ते तद्धनस्याऽनुरूपतः
बुद्धिदाताऽनुमन्ताच यश्चोपकरणप्रदः। बलकृच्चाऽपि षष्ठांशं प्राप्नुयात्पुण्यपापयोः

प्रजाभ्यः पुण्यपापानां राजा षष्ठांशमुद्धरेत्।
शिष्याद् गुरुः स्त्रियोभर्ता पिता पुत्रात्तथैव च॥ ४३॥

स्वपतेरपि पुण्यस्ययोषिदर्धमवाप्नुयात्। चित्तस्याऽनुव्रताशश्वद्वर्तते तुष्टिकारिणी
परहस्तेन दानादि कुर्वन्तः पुण्यकर्मणः। विना भृतकपुत्राभ्यां कर्ता षष्ठांशमुद्धरेत्
वृत्तिदोवृत्तिसम्भोक्तुः पुण्यंषष्ठांशमुद्धरेत्। आत्मनोवापरस्याऽपियदिसेवांनकारयेत्

इत्थं ह्यदत्तान्यपि पुण्यपापान्यायान्ति नित्यम्परसञ्चितानि।
कलौ त्वयम्वै नियमो न कार्यः कर्तैव भोक्ता खलु पुण्यपापयोः॥ ४७॥
कलौ ज्ञानं दृढं नाऽस्ति कलौ गर्वेण सत्क्रिया।
कलौ दम्भाऽन्वितो योगो नश्यत्येव न संशयः॥ ४८॥

तपोनिष्ठः पुरा दम्भी सतीशुद्धप्रभावतः। पित्रोः पूजादर्शनेन चोर्जसेवी परंगतः

नारद उवाच

भगवञ्छ्रोतुमिच्छामिव्रतानामुत्तमंव्रतम्। विधिंमासोपवासस्यफलञ्चाऽस्ययथोचितम्

ब्रह्मोवाच

साधु नारद! सर्वं ते यत्पृष्टं प्रब्रुवेऽनघ। भक्त्या मतिमतांश्रेष्ठ! शृणुष्व गदतो मम॥
सुराणां च यथा विष्णुस्तपताञ्चयथारविः। मेरुः शिखरिणांयद्वद्वैनतेयश्चपक्षिणाम्
श्रेष्ठं सर्वव्रतानांतुतद्वन्मासोपवासनम्। सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु चैव हि॥
सर्वदानोद्भवं चैव यज्ञैश्च भूरिदक्षिणैः। न तत्पुण्यमवाप्नोति यन्मासपरिलङ्घनात्॥
गुरोराज्ञांततोलब्ध्वाकुर्यान्मासोपवासनम्। अतिकृच्छ्रञ्चपाराकंकृत्वाचान्द्रायणंततः
मासोपवासंकुर्वीत ज्ञात्वादेहबलाबलम्। वानप्रस्थोयतिर्वाऽपि नारीवाविधवामुने!
मासोपवासं कुर्वीतगुरोर्विप्राज्ञया ततः। आश्विनस्याऽमले पक्षं एकादश्यामुपोषितः
व्रतमेतत्तु गृह्णीयाद्यावत्त्रिंशद्दिनानि तु। अच्युतस्याऽऽलयेभक्त्यात्रिकालंपूजयेद्धरिम्
नैवेद्यधूपदीपाद्यैः पुष्पैर्नानाविधैरपि। मनसा कर्मणावाचा पूजयेद् गरुडध्वजम्॥
नरः स्वधर्मनिरतः सधवा च जितेन्द्रिया। नारी वाविधवासाध्वीवासुदेवंसमर्चयेत्

वस्त्वालोकनगन्धादिस्वादितं परिकीर्तितम्।
अन्यस्य वर्जयेद् ग्रासं ग्रासानां सम्प्रमोक्षणम्॥ ६१॥

गात्राभ्यङ्गंशिरोभ्यङ्गंताम्बूलंसविलेपनम्। व्रतस्थोवर्जयेत्सर्वंयच्चाऽन्यच्चनिराकृतम्
नव्रतस्थःस्पृशेत्कञ्चिद्विकर्मस्थंनचालपेत्। देवतायतनेतिष्ठन्गृहस्थश्चाऽऽचरेद्व्रतम्
कृत्वा मासोपवासं तु यथोक्तविधिना नरः। अन्यूनाधिकमेवं तुव्रतं त्रिंशद्दिनैरिति
ततोऽर्चयदेवपुण्यंद्वादश्यांगरुडध्वजम्। वस्त्रदानादिभिश्चैवभोजयित्वाद्विजोत्तमान्

दद्याच्च दक्षिणां तेभ्यः प्रणिपत्य क्षमापयेत्।
विप्रान्क्षमापयित्वा तु विसृज्याऽभ्यर्च्य पूज्य च॥ ६६॥

एवं मासोपवासान्ते वृत्वा विप्रांस्त्रयोदश। कारयेद्वैष्णवं यज्ञमेकादश्यामुपोषितः॥

ततोऽनुभोजयेद्विप्रान्नमस्कारपुरःसरम्।

ताम्बूलवस्त्रयुग्मानि भोजनाऽऽच्छादनानि च ॥ ६८ ॥
योगपट्टानि सूत्राणि शय्यां सोपस्करां तथा ।
दत्त्वा चैव द्विजाग्रेभ्यः पूजयित्वा विसर्जयेत् ॥ ६९ ॥
विधिर्मासोपवासस्ययथावत्परिकीर्तितः । अतःपरंप्रवक्ष्यामिनवम्यादितिथौविधिम्
ऋषिभ्यो वालखिल्यैश्च प्रोक्तं तं शृणु नारद !॥ ७१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे दत्तपुण्यपापफलप्राप्तिवर्णनपूर्वकंमासोपवासव्रतविधिकथनंनाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

एकत्रिंशोऽध्यायः

कूष्माण्डनवमीतुलसीविवाहविधिवर्णनम्

बालखिल्या ऊचुः

कार्त्तिके शुक्लनवमी तत्राऽभूद्द्वापरं युगम् । पूर्वाऽपराह्णगाग्राह्याक्रमाद्दानोपवासयोः
अत्र कूष्माण्डको नाम हतो दैत्यस्तु विष्णुना ।
तद्रोमभिः समुद्भूता वल्ल्यः कूष्माण्डसम्भवाः ॥ २ ॥
तस्मात्कूष्माण्डदानेन फलमाप्नोति निश्चितम् ।
अस्यामेव नवम्यां तु कुर्यात्कृष्णोत्सवं नरः ॥ ३ ॥
स्वशाखोक्तेन विधिना तुलस्याः करपीडनम् । कन्यादानफलं तस्यजायतेनात्रसंशयः
कार्त्तिके शुक्लनवमीमवाप्य विजितेन्द्रियः । हरिं विधायसौवर्णं तुलस्यासहितंशुभम्
पूजयेद्विधिवद्भक्तया व्रती तत्र दिनत्रयम् । एवंयथोक्तविधिना कुर्याद्वैवाहिकंविधिम्
ग्राह्यं त्रिरात्रमत्रैवनवम्याद्यनुरोधतः । मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या नवमी पूर्ववेधिता ॥
धात्र्यश्वत्थौ य एकत्र पालयित्वा समुद्वहेत् । ननश्यते तस्यपुण्यंकल्पकोटिशतैरपि

कनकस्यसुता पूर्वमेकादश्यां किशोरिका । चकारभक्तितःसायंतुलस्युद्वाहजंविधिम्
तेन वैधव्यदोषेण निर्मुक्ताऽऽसीत्सुलोचना ।
तस्मात्सायं प्रकर्तव्यस्तुलस्युद्वाहजो विधिः ॥ १० ॥
अवश्यमेव कर्तव्यः प्रतिवर्षं तुवैष्णवैः । विधितस्यप्रवक्ष्यामियथासाङ्गाक्रियाभवेत्
विष्णोस्तु प्रतिमां कुर्यात्पलस्य स्वर्णजां शुभाम् ।
तदर्द्धार्द्धं तदर्द्धार्द्धं यथाशक्त्या प्रकल्पयेत् ॥ १२ ॥
प्राणप्रतिष्ठां कृत्वैव तुलसीविष्णुरूपयोः । ततउत्थापयेद्देवंपूर्वोक्तैश्च स्तवादिभिः
उपचारैः षोडशभिः पूजयेत्पुरुषोक्तिभिः । देशकालौ ततःस्मृत्वागणेशं तत्र पूजयेत्
पुण्याहंवाचयित्वाऽथनान्दीश्राद्धंसमाचरेत् । वेदवाद्यादिनिर्घोषैर्विष्णुमूर्तिसमानयेत्
तुलसीनिकटे सा तु स्थाप्या चाऽन्तर्हिता पटैः ।
आगच्छ भगवन्देव! अर्चयिष्यामि केशव !॥ १६ ॥
तुभ्यं दास्यामि तुलसीं सर्वकामप्रदोभव । दद्यात्त्रिवारमर्घ्यञ्च पाद्यंविष्टरमेव च
तत आचमनीयञ्च त्रिरुक्त्वा च प्रदापयेत् । ततो दधिघृतं क्षीरंकांस्यपात्रपुटीकृतम्
मधुपर्कं गृहाणत्वं वासुदेव! नमोऽस्तुते । हरिद्रालेपनाभ्यङ्गकार्यं सर्वं विधाय च॥
गोधूलिसमये पूज्यौ तुलसीकेशवौ पुनः । पृथक्पृथक्तथाकार्यौसम्मुखौमङ्गलंपठेत्
ईषद्दृश्ये भास्करे तु सङ्कल्पं तुसमुच्चरेत् । स्वगोत्रप्रवरानुक्त्वातथात्रिपुरुषादिकम्
अनादिमध्यनिधन! त्रैलोक्यप्रतिपालक !। इमां गृहाण तुलसीं विवाहविधिनेश्वर !
पार्वतीबीजसम्भूतां वृन्दाभस्मनि संस्थिताम् ।
अनादिमध्यनिधनां वल्लभां ते ददाम्यहम् ॥ २३ ॥
पयोघटैश्च सेवाभिःकन्यावद्वर्धितामया । त्वत्प्रियांतुलसींतुभ्यंददामित्वंगृहाणभोः
एवं दत्त्वा च तुलसीं पश्चात्तौ पूजयेत्ततः । रात्रौजागरणंकुर्याद्विवाहोत्सवपूर्वकम्
ततः प्रभातसमये तुलसीं विष्णुमर्चयेत् । वह्निसंस्थापनं कृत्वा द्वादशाक्षरविद्यया
पायसाऽऽज्यक्षौद्रतिलैर्जुहुयादष्टोत्तरंशतम् । ततःस्विष्टकृतंहुत्वादद्यात्पूर्णाहुतिं ततः
आचार्यञ्च समभ्यर्च्य होमशेषं समापयेत् ॥ २७ ॥

चतुरो वार्षिकान्मासान्नियमो येन यः कृतः ।
कथयित्वा द्विजेभ्यस्तत्तथाऽन्यत्परिपूरयेत् ॥ २८ ॥
इदं व्रतं मया देव! कृतं प्रीत्यै तव प्रभो !। न्यूनं सम्पूर्णतां यातु त्वत्प्रसादाज्जनार्दन
रेवतीतुर्यचरणे द्वादशीसंयुते नरः । नकुर्यात्पारणं कुर्वन्व्रतं निष्फलतां नयेत् ॥
ततो येषां पदार्थानांवर्जनं तु कृतं भवेत् । चातुर्मास्येऽथवाचोर्जेब्राह्मणेभ्यःसमर्पयेत्
ततः सर्वं समश्नीयाद्यद्यत्त्यक्तं व्रते स्थितम् ॥ ३१ ॥
दम्पतिभ्यां सहैवाऽत्र भोक्तव्यश्च द्विजैः सह ॥ ३२ ॥
ततो भुक्त्युत्तरं यानि गलितानि दलानि च ।
तानि भुक्त्वा तुलस्याश्च स्वयं पापैः प्रमुच्यते ॥ ३३ ॥
इक्षुदण्डं तथा धात्रीफलं कोलिफलं तथा ।
भुक्त्वा तु भोजनस्याऽन्ते तस्योच्छिष्टं विनश्यति ॥ ३४ ॥
एषु त्रिषु न भुक्तं चेदेकैकमपियेन तु । ज्ञेय उच्छिष्टआवर्षं नरोऽसौ नाऽत्र संशयः
ततः सायं पुनः पूज्याविशुदडैश्च शोभितैः । तुलसीवासुदेवौ च कृतकृत्यो भवेत्ततः
ततोविसर्जनं कृत्वा दत्त्वा दायादिकं हरेः । वैकुण्ठं गच्छभगवँस्तुलसीसहितःप्रभो
मत्कृतं पूजनं गृह्य सन्तुष्टो भव सर्वदा ॥ ३७ ॥
गच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ स्वस्थाने परमेश्वर !। यत्र ब्रह्मादयोदेवास्तत्रगच्छ जनार्दन !॥
एवं विसृज्य देवेशमाचार्याय प्रदापयेत् । मूर्त्यादिकंसर्वमेवकृतकृत्यो भवेन्नरः ॥
प्रतिवर्षं तु यः कुर्यात्तुलसीकरपीडनम् । भक्तिमान्धनधान्यैःसयुक्तोभवतिनिश्चितम्
इहलोके परत्राऽपि विपुलश्च यशोलभेत् ॥ ४० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे कूष्माण्डनवमीतुलसीविवाहविधि वर्णनंनामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

द्वात्रिंशोऽध्यायः

कार्त्तिकेभीष्मपञ्चकव्रतमाहात्म्यवर्णनम्

बालखिल्या ऊचुः

कार्त्तिकस्याऽमले पक्षे स्नात्वा सम्यग्यतव्रतः ।
एकादश्यां तु गृह्णीयाद्व्रतं पञ्चदिनात्मकम् ॥ १ ॥
शरपञ्जरसुप्तेन भीष्मेण तु महात्मना । राजधर्मा मोक्षधर्मा दानधर्मास्ततः परम् ॥
कथिताः पाण्डुदायादैः कृष्णेनाऽपि श्रुतास्तदा ॥ २ ॥
ततः प्रीतेन मनसा वासुदेवेन भाषितम् ।
धन्यधन्योऽसि भीष्म त्वं धर्माः संश्रावितास्त्वया ॥ ३ ॥
एकादश्यां कार्त्तिकस्य याचितं च जलंत्वया । अर्जुनेनसमानीतंगाङ्गंबाणस्यवेगतः
तुष्टानितवगात्राणि तस्मादद्यदिनावधि । पूर्णान्तंसर्वलोकास्त्वांतर्पयन्त्वर्घ्यदानतः
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मम सन्तुष्टिकारकम् । एतद्व्रतं प्रकुर्वन्तुभीष्मपञ्चकसञ्ज्ञितम्
कार्त्तिकस्य व्रतं कृत्वा नकुर्याद्भीष्मपञ्चकम् । समग्रंकार्त्तिकव्रतंवृथातस्यभविष्यति
अशक्तश्चेन्नरो भूयादसमर्थश्च कार्त्तिके ।
भीष्मस्य पञ्चकं कृत्वा कार्त्तिकस्य फलं लभेत् ॥ ८ ॥
सत्यव्रताय शुचये गाङ्गेयाय महात्मने । भीष्मायैतद्ददाम्यर्घ्यमाजन्मब्रह्मचारिणे ॥९॥
सव्येनाऽनेन मन्त्रेण तर्पणं सार्ववर्णिकम् ॥ १० ॥
व्रताङ्गत्वात्पूर्णिमायां प्रदेयः पापपूरुषः । अपुत्रेण प्रकर्तव्यं सर्वथा भीष्मपञ्चकम् ॥
यः पुत्रार्थं व्रतं कुर्यात्सस्त्रीको भीष्मपञ्चकम् । प्रदत्वा पापपुरुषंवर्षमध्ये सुतं लभेत्
अवश्यमेवकर्तव्यंतस्माद्भीष्मस्यपञ्चकम् । विष्णुप्रीतिकरंप्रोक्तंमयाभीष्मस्यपञ्चकम्

सूत उवाच

शृण्वन्तु ऋषयः सर्वे विशेषो भीष्मपञ्चके । कार्त्तिकेयायरुद्रेणपुराप्रोक्तःसविस्तरात्

ईश्वर उवाच

प्रवक्ष्यामि महापुण्यं व्रतं व्रतवताम्वर !। भीष्मेणैतद्व्रतः प्राप्तं व्रतं पञ्चदिनात्मकम्
सकाशाद्वासुदेवस्यतेनोक्तंभीष्मपञ्चकम् । व्रतस्याऽस्यगुणान्वक्तुंकःशक्तःकेशवादृते
कार्त्तिके शुक्लपक्षे तु श्रृणुधर्मं पुरातनम् । वसिष्ठभृगुगर्गाद्यैश्चीर्णंकृतयुगादिषु ॥
अम्बरीषेण भोगाद्यैश्चीर्णं त्रेतायुगादिषु । ब्राह्मणैर्ब्रह्मचर्येण जपहोमक्रियादिभिः ॥
क्षत्रियैश्च तथा वैश्यैः सत्यशौचपरायणैः । दुष्करंसत्यहीनानामशक्यंबालचेतसाम्
दुष्करं भीष्ममित्याहुर्नशक्यं प्राकृतैर्नरैः । यस्मात्करोतिविप्रेन्द्र! तेनसर्वंकृतं भवेत्
व्रतं चैतन्महापुण्यं महापातकनाशनम् । अतो नरैः प्रयत्नेन कर्तव्यं भीष्मपञ्चकम्

कार्त्तिकस्याऽमले पक्षे स्नात्वा सम्यग्विधानतः ।
एकादश्यां तु गृह्णीयाद् व्रतं पञ्चदिनात्मकम् ॥ २२ ॥

प्रातः स्नात्वा विशेषेण मध्याह्नेच तथा व्रती । नद्यांनिर्झरतोयेवासमालभ्यचगोमयम्
यवव्रीहितिलैःसम्यक्पितॄन्सन्तर्पयेत्क्रमात् । स्नात्वामौनंनरःकृत्वाधौतवासादृढव्रतः
भीष्मायोदकदानञ्च अर्घ्यञ्चैवप्रयत्नतः । पूजा भीष्मस्य कर्तव्या दानं दद्यात्प्रयत्नतः
पञ्चरत्नं विशेषेण दत्वा विप्राययत्नतः । वासुदेवोऽपिसम्पूज्योलक्ष्मीयुक्तःसदाप्रभुः

पञ्चके पूजयित्वा तु कोटिजन्मानि तुष्यति ॥ २७ ॥

यत्किञ्चिद्ददते मर्त्यः पञ्चधातुप्रकल्पितम् । सम्वत्सरव्रतानां स लभते सकलंफलम्
कृत्वातूदकदानं तु तथाऽर्घ्यस्यचदापनम् । मन्त्रेणाऽनेन यःकुर्यान्मुक्तिभागीभवेन्नरः
वैयाघ्रपादगोत्राय साङ्कृत्यप्रवराय च । अनपत्याय भीष्माय उदकं भीष्मवर्मणे ॥
वसूनामवताराय शन्तनोरात्मजाय च । अर्घ्यं ददामि भीष्माय आजन्मब्रह्मचारिणे ॥

इत्यर्घ्यमन्त्रः

अनेन विधिना यस्तु पञ्चकं तु समापयेत् । अश्वमेधसमं पुण्यं प्राप्नोत्यत्र न संशयः
पञ्चाऽहमपि कर्तव्यं नियमश्च प्रयत्नतः । नियमेन विना यत्र न भाव्यं वरवर्णिना ॥
उत्तरायणहीनाय भीष्माय प्रददौ हरिः । उत्तरायणहीनेऽपि शुद्धलग्नं सुतोषितः ॥
ततः सम्पूजयेद्देवं सर्वपापहरं हरिम् । अनन्तरं प्रयत्नेन कर्तव्यं भीष्मपञ्चकम् ॥ ३५

स्नापयेतजलैर्भक्त्या मधुक्षीरघृतेन च । तथैव पञ्चगव्येन गन्धचन्दनवारिणा ॥ ३६ ॥
चन्दनेन सुगन्धेन कुङ्कुमेनाऽथ केशवम् । कर्पूरोशीरमिश्रेण लेपयेद्गरुडध्वजम् ॥ ३७
अर्चयेद्रुचिरैः पुष्पैर्गन्धधूपसमन्वितैः । गुग्गुलुं घृतसंयुक्तं ददेत्कृष्णाय भक्तिमान् ॥
दीपकं तु दिवा रात्रौ दद्यात्पञ्चदिनानि तु । नैवे [illegible] देवदेवस्य परमान्नं निवेदयेत् ॥
एवमभ्यर्चयेद्देवं संस्मृत्य चप्रणम्य च । ॐ नमो वासुदेवायेति जपेदष्टोत्तरं शतम्
जुहुयाच्चघृताऽभ्यक्तैस्तिलव्रीहियवादिभिः । षडक्षरेणमन्त्रेण स्वाहाकाराऽन्वितेनच

उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां प्रणम्य गरुडध्वजम् ।
जपित्वा पूर्ववन्मत्रं क्षितिशायी भवेत्सदा ॥ ४२ ॥

सर्वमेतद्विधानं तु कार्यं पञ्च दिनानि तु । विशेषोऽत्रव्रतेह्यस्मिन्यदन्यूनं श्रृणुष्वतत्
प्रथमेऽह्नि हरेः पादौ पूजयेत्कमलैर्व्रती । द्वितीये बिल्वपत्रेण जानुदेशं समर्चयेत् ॥
ततोऽनुपूजयेच्छीर्षं मालत्या चक्रपाणिनः । कार्त्तिक्यांदेवदेवस्यभक्त्यातद्गतमानसः
अर्चित्वा तं हृषीकेशमेकादश्यां समासतः । निःप्राश्यगोमयंसम्यगेकादश्यामुपावसेत्
गोमूत्रं मन्त्रवद्भूमौ द्वादश्यां प्राशयेद्व्रती । क्षीरंचैवत्रयोदश्यांचतुर्दश्यांतथादधि
सम्प्राश्यकायशुद्ध्यर्थंलङ्घयित्वाचतुर्दिनम् । पञ्चमेदिवसेस्नात्वाविधिवत्पूज्यकेशवम्

भोजयेद् ब्राह्मणान्भक्त्या तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ ४८ ॥

पापबुद्धिं परित्यज्य ब्रह्मचर्येण धीमता । मद्यं मांसं परित्याज्यं मैथुनं पापकारणम्
शाकाहारेण मुन्यन्नैः कृष्णार्चनपरो नरः । ततो नक्तं समश्नीयात्पञ्चगव्यपुरःसरम्

एवं सम्यक्समाप्यं स्याद्यथोक्तं फलमाप्नुयात् ॥ ५१ ॥
मद्यपो यः पिबेन्मद्यं जन्मनो मरणाऽन्तिकम् ।
एतद्भीष्मव्रतं कृत्वा प्राप्नोति परमम्पदम् ॥ ५२ ॥

स्त्रीभिर्वाभर्तृवाक्येनकर्तव्यंधर्मवर्धनम् । विधवाभिश्चकर्तव्यंमोक्षसौख्याऽतिवृद्धये
अयोध्यायाम्पुरा कश्चिदतिथिर्नाम वै नृपः । वसिष्ठवचनात्कृत्वा व्रतमेतत्सुदुर्लभम्

भुक्त्वेह निखिलान्भोगानन्ते विष्णुपुरं ययौ ॥ ५४ ॥

इत्थं कुर्याद्व्रतं नित्यं पञ्चकंभीष्मसञ्ज्ञितम् । नियमेनोपवासेन पञ्चगव्येन वा पुनः

पयोमूलफलाऽऽहारैर्हविष्यैर्व्रततत्परः ॥ ५५ ॥

पौर्णमासीदिने प्राप्ते पूजां कृत्वा तु पूर्ववत् ।

ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या गाश्च दद्यात्सवत्सकाम् ॥ ५६ ॥

यद्भीष्मपञ्चकमिति प्रथितम्पृथिव्यामेकादशीप्रभृति पञ्चदशीनिरुद्धम् ।
उक्तं न भोजनपरस्य तदा निषेधस्तस्मिन्व्रते शुभफलं प्रददाति विष्णुः ॥५७॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे-
कार्त्तिकमाससमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे भीष्मपञ्चकव्रतमाहात्म्यवर्णनंनाम
द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः

प्रबोधिन्येकादश्यांसमुत्सवोद्वादशीतिथिकृत्यवर्णनञ्च

ईश्वर उवाच

प्रबोधिन्याश्च माहात्म्यं पापघ्नंपुण्यवर्धनम् । मुक्तिदंतत्त्वबुद्धीनां श्रृणुष्वसुरसत्तम
तावद्गर्जतिसेनानीर्गङ्गाभागीरथीक्षितौ । यावत्प्रयाति पापघ्नी कार्त्तिकेहरिबोधिनी

तावद्गर्जन्ति तीर्थानि आसमुद्रसरांसि वै ।

यावत्प्रबोधिनी विष्णोस्तिथिर्नाऽऽयाति कार्त्तिके ॥ ३ ॥

अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च । एकेनैवोपवासेन प्रबोधिन्या यथाऽभवत् ॥
दुर्लभञ्चैव दुष्प्राप्यं त्रैलोक्ये सचराचरे । तदपि प्रार्थितम्विप्र! ददाति प्रतिबोधिनी
ऐश्वर्यं सन्ततिं ज्ञानं राज्यञ्च सुखसम्पदः । ददात्युपोषिता विप्र हेलया हरिबोधिनी
मेरुमन्दरतुल्यानि पापान्युपार्जितानि च । एकेनैवोपवासेन दहते हरिबोधिनी ॥७॥

उपवासम्प्रबोधिन्यां यः करोति स्वभावतः ।

विधिना नरशार्दूल! यथोक्तं लभते फलम् ॥ ८ ॥

पूर्वजन्मसहस्रेषु पापं यत्समुपार्जितम् । जागरेण प्रबोधिन्यां दह्यते तुलराशिवत् ॥
श्रृणु षण्मुख! वक्ष्यामि जागरस्य च लक्षणम् । तस्य विज्ञानमात्रेणदुर्लभोनजनार्दनः
गीतम्वाद्यञ्च नृत्यञ्च पुराणपठनं तथा । धूपं दीपञ्च नैवेद्यं पुष्पगन्धाऽनुलेपनम् ॥

फलमर्घ्यं च श्रद्धा च दानमिन्द्रियसंयमम् ।

सत्याऽन्वितं विनिन्द्रं च मुदायुक्तं क्रियन्वितम् ॥ १२ ॥

साश्चर्यञ्चैव प्रोत्साहमालस्यादिविवर्जितम् । प्रदक्षिणादिसंयुक्तं नमस्कारपुरःसरम्
नीराजनसमायुक्तमनिर्विण्णेन चेतसा । यामेयामे महाभाग! कुर्वन्नीराजनं हरेः ॥१४
एतैर्गुणैः समायुक्तं कुर्याज्जागरणम्विभोः । एकाग्रमनसायस्तु न पुनर्जायते भुवि ॥

य एवं कुरुते भक्त्या वित्तशाठ्यविवर्जितः ।

जागरम्वासरे विष्णोर्लीयते परमात्मनि ॥ १६ ॥

पुरुषसूक्तेन यो नित्यंकार्त्तिकेऽथार्चयेद्धरिम् । वर्षकोटिसहस्राणि पूजितस्तेनकेशवः
यथोक्तेन विधानेन पञ्चरात्रोदितेन वै । कार्त्तिके त्वर्चयेन्नित्यं मुक्तिभागी भवेन्नरः ॥
नमोनारायणायेति कार्त्तिकेयोऽर्चयेद्धरिम् । स मुक्तोनारकैर्दुःखैः पदंगच्छत्यनामयम्
हरेर्नामसहस्रञ्च गजराजस्य मोक्षणम् । कार्त्तिके पठते यस्तु पुनर्जन्म न विन्दति ॥
युगकोटिसहस्राणि मन्वन्तरशतानि च । द्वादश्यांकार्त्तिकेमासि जागरी वसतेदिवि

कुले तस्य च ये जाताः शतशोऽथ सहस्रशः ।

प्राप्नुवन्ति पदम्विष्णोस्तस्मात्कुर्वीत जागरम् ॥ २२ ॥

कार्त्तिके पश्चिमे यामे स्तवं गानंकरोति यः । श्वेतद्वीपे तु वसते पितृभिःसहसुव्रत
नैवेद्यदानं हरये कार्त्तिके दिनसङ्क्षये । युगानि वसते स्वर्गे तावन्ति मुनिसत्तमाः ॥
अक्षयं मुनिशार्दूल! मालतीकमलार्चनम् । अर्चयेद्देवदेवेशं स याति परमम्पदम् ॥२५॥
कार्त्तिके शुक्लपक्षे तु कृत्वाह्येकादशींनरः । प्रातर्दत्त्वाशुभान्कुम्भान्सयातिममन्दिरम्
अत्रैव तु प्रकर्तव्यः प्रबोधस्तु हरेः खग !। हतः शङ्खासुरो दैत्यो नभसः शुक्लपक्षके ॥

एकादश्यां ततो विष्णुश्चातुर्मास्ये प्रसुप्तवान् ।

क्षीराम्भोधौ जागृतोऽसावेकादश्यां तु कार्त्तिके ॥ २८ ॥

अतः प्रबोधनंकार्यमेकादश्यां तु वैष्णवैः । उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गोविन्द! उत्तिष्ठगरुडध्वज
उत्तिष्ठ कमलाकान्त! त्रैलोक्यं मङ्गलं कुरु ॥ २९ ॥
इत्युक्त्वा शङ्खभेर्यादि प्रातःकालेतुवादयेत् । वीणावेणुमृदङ्गादिनृत्यगीतादिकारयेत्
उत्थापयित्वा देवशं पूजांतस्यविधायच । सायंकालेप्रकर्तव्यस्तुलस्युद्वाहजोविधिः
सर्वदैकादशी पुण्या विशेषात्कार्त्तिकी स्मृता ।
यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यादिकानि च ॥ ३२ ॥
अन्नमाश्रित्य तिष्ठन्ति सम्प्राप्ते हरिवासरे । स केवलमघंभुङ्क्तेयोभुङ्क्तेहरिवासरे
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कुर्यादेकादशीव्रतम् । न कुर्याद्यदि मोहेन उपवासं नराधमः
नरके नियतं वासः पितृभिः सह तस्य वै । सूतके मृतकेवाऽपि नोपवासंत्यजेद्बुधः
दशमीवेधसंयुक्ता त्याज्या चैकादशीव्रते । गान्धार्याऽपिपुरातस्यामुपवासःकृतोगुह
तस्याः पुत्रशतं नष्टं तस्मात्तां वेधजां त्यजेत् । एकादशीमुपवसेतस्नानदानपुरःसरम्
रुक्माङ्गदोऽपि राजर्षिर्मोहिन्याःसङ्गमेनच । इहलोकेसुखंभुत्क्वाचाऽन्तेविष्णुपुरंययौ
द्वादशी पुण्यदा प्रोक्ता सर्वाऽघौघविनाशिनी ।
किं दानैः किं तपोभिश्च किमु पोष्यैर्व्रतैश्च किम् ॥३९ ॥
किमिष्टैश्चैव पुत्रैश्च द्वादशी येन सेविता । गङ्गायां चैव दुर्भिक्षे प्रत्यहंकोटिभोजनात्
यत्फलं तदवाप्नोति द्वादश्यामेकभोजनात् । यद्दत्तं चार्हते दानं द्वादश्यां तुसितेशुभे
सिक्थेसिक्थे च चैकस्य कतिब्राह्मणभोजनम् । तदहंनैवजानामिमहिमानं हिसुव्रत
शालग्रामशिलादानं यः कुर्याद्द्वादशीदिने । सप्तद्वीपवतीं भूमिं गङ्गायाश्च रविग्रहे
दत्त्वा यत्फलमाप्नोति तत्फलं लभते नरः ।
पञ्चामृतैस्तुयोविष्णुंभक्त्यासंस्नापयेद्द्विज !। ससर्वकुलमुद्धृत्य विष्णुलोकेमहीयते
शुक्ले कार्त्तिकमासस्य द्वादश्यांपरमोत्सवे । प्रातरारभ्ययःकुर्यात्स्नानदानादिकंतथा
स तु मोक्षमवाप्नोति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ ४५ ॥
द्वादश्यां कार्त्तिके मासि स्नानसन्ध्यादिकर्म च ।
कृत्वा दामोदरं पूज्य भक्तिश्रद्धासमन्वितः ॥ ४६ ॥

यस्तस्यां सूपनैवेद्यं न ददाति नराधमः । नरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रम
तस्मात्सूपस्य नैवेद्यं द्वादश्यांकार्त्तिके शुभे । दद्याद्भक्तियुतोब्रह्मंश्चान्यथानरकं व्रजेत्
यस्तस्यां दम्पतीनां तु भोजनं कुरुते नरः । न तस्यफलविश्रान्तिर्मयावक्तुंतुशक्यते
धात्रीच्छायां गतो यस्तु द्वादश्यां पूजयेद्धरिम् ।
तत्रैव भोजनं यस्तु ब्राह्मणानां तु कारयेत् ॥ ५० ॥
स्वयश्च तत्र भुङ्क्ते यः सूपभक्ष्यादिकं तथा । न तस्य पुनरावृत्तिःकल्पकोटिशतैरपि
एवं प्रातर्विधायाऽथ पूजां दामोदरस्य हि । रात्रौ पुनः प्रकर्तव्यं पूजाकर्म हरेर्द्विज
तुलसीसन्निधौ कृत्वा पताकाध्वजशोभितम् ।
पुष्पमालासमाकीर्णं नानारत्नोपशोभितम् ॥ ५३ ॥
मुक्तादामभिराच्छन्नं कृत्वा मण्डपमुत्तमम् । पूजयेद्विष्णुमव्यग्रस्तद्गतैकाग्रमानसः
पञ्चरात्रोक्तमार्गेण गन्धपुष्पाक्षतादिभिः । नवनीतं दधिक्षीरं तथैव च घनं घृतम्
विविधैः खाद्यनैवेद्यैर्जलेन च सुगन्धिना । युक्तं निवेदयेद्विष्णोस्ताम्बूलंसलवङ्गकम्
पुष्पाणि चविचित्राणिसुगन्धीनिबहूनिच । प्रोक्षयित्वाचविधिपदर्पयित्वादलैःशुभैः
तुलस्याश्चापि धात्र्याश्चफलैश्चाऽपिप्रपूजयेत् । नीराजनंततःकृत्वामन्त्रपुष्पंसमर्पयेत्
अभिषेकं विना सर्वपूजां कृत्वा विधानतः ।
विष्णोः पूजां समाप्याऽथ ब्राह्मणानां प्रपूजनम् ॥ ५९ ॥
कुर्याद्भक्तियुतो विप्र! दद्याच्चैव फलादिकम् ।
ताम्बूलं च ततो दत्त्वा दक्षिणां शक्तितोऽर्पयेत् ॥ ६० ॥
ततो वृद्धान्पितृन्मातृःपूजयित्वाविधानतः । ततःस्वयंस्वभार्याभिर्नैवेद्यंभक्षयेत्सुधीः
इत्येवं तुविधानेनयःकुर्याद्द्वादशीव्रतम् । नतस्यलोकाः क्षीयन्ते कल्पकोटिशतैरपि
पुत्रपौत्रैः परिवृतो भुक्त्वा भोगान्मनोहरान् । भोगान्ते च व्रजेन्मोक्षमतीतकुलसप्तके
तस्मान्नारद! माहात्म्यं द्वादश्याः कार्त्तिकस्य च ।
न मया शक्यते वक्तुं किमन्यैर्मनुजैरपि ॥ ६३ ॥
द्वादश्या ह्युत्तमं पुण्यं माहात्म्यंयःपठेन्नरः । शृणुयाद्वामुनिश्रेष्ठ! सयातिपरमांगतिम्

राजर्षिरम्बरीषोऽपि चकारैतद्व्रतंशुभम् । यथाविधि तपोनिष्ठस्तेन मोक्षमवाप्तवान्
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे प्रबोधनोत्सवद्वादशी-
तिथिकृत्यवर्णनंनामत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

चतुस्त्रिंशोऽध्यायः

व्रतोद्यापनविधिकथनम्

नारद उवाच

व्रतानामपि सर्वेषांब्रह्मन्नुद्यापनंश्रुतम् । अभावेतूद्यापनस्यफलंनैवऽऽप्नुयात्क्वचित्
कृतव्रतफलाप्त्यर्थं कुर्यादुद्यापनम्बुधः । अन्यथा निष्फलं याति कृतं व्रतमनुत्तमम्॥
कार्त्तिकेऽपि कृतंदेवव्रतानामुत्तमंव्रतम् । न तस्योद्यापनाऽभावेव्रतोक्तफलमाप्नुयात्
तस्मात्कार्त्तिकमासस्यचोद्यापनविधिं प्रभो !। वदमे शिष्यवर्याय प्रपन्नायाऽनुवर्तिने

ब्रह्मोवाच

अथोर्जोद्यापनं वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशनम् । तच्छृणुष्व महाभक्त्या सविधानं समासतः
ऊर्जे शुक्लचतुर्दश्यां कुर्यादुद्यापनं व्रती । व्रतसम्पूरणार्थाय विष्णुप्रीत्यर्थहेतवे ॥ ६

तुलस्या उपरिष्टात्तु कुर्यान्मण्डपिकां शुभाम् ।
कदलीस्तम्भसंयुक्तां नानाधातुविचित्रिताम् ॥ ७ ॥

दीपमाला चतुर्दिक्षु कार्या तत्र सुशोभना । सुतोरणाश्चतुर्द्वारः पुष्पचामरशोभिताः
द्वारेषु द्वारपालांश्च पूजयेन्मृण्मयान्पृथक् । जयश्च विजयश्चैव चण्डश्चैव प्रचण्डकः
नन्दश्चैव सुनन्दश्च कुमुदः कुमुदाक्षकः । एतांश्चतुर्षु द्वारेषु पूजयेद्भक्तिसंयुतः ॥ १०
तुलसीमूलदेशेतुसर्वतोभद्रसञ्ज्ञितम् । चतुर्भिर्वर्णकैःसम्यक्छोभाढ्यंसमलङ्कृतम्
तस्योपरिष्टात्कलशं पूर्णरत्नसमन्वितम् । तत्रसम्पूजयेद्देवं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ १२

कौशेयपीतवसनं लक्ष्म्या युक्तं प्रपूजयेत् । इन्द्रादिलोकपालांश्च मण्डपे पूजयेद्व्रती
तस्यामुपवसेद्भक्त्या शान्तः प्रणतमानसः । रात्रौ जागरणं कुर्याद्गीतवाद्यादिमङ्गलैः
गीतं कुर्वन्ति ये भक्त्याजागरेचक्रपाणिनः । जन्मान्तरशतोद्भूतैस्तेमुक्ताःपापसञ्चयैः

ततस्तु पूर्णिमायां तु सपत्नीकान्द्विजोत्तमान् ।
त्रिंशन्मितानथैकम्वा ब्राह्मणांश्च निमन्त्रयेत् ॥ १६ ॥

प्रातःस्नानं ततः कृत्वादेवपूजांतथैवच । स्थण्डिलञ्चततःकृत्वासमाधायाऽग्निमत्रहि
अतो देवीति मन्त्रेण जुहुयात्तिलपायसम् । प्रीत्यर्थं देवदेवस्य देवानाञ्च पृथक्पृथक्
होमशेषंसमाप्याऽथब्राह्मणान्पूज्यभक्तितः । ब्राह्मणेभ्योयथाशक्त्याप्रदद्याद्दक्षिणांनरः
ततो गां कपिलां तत्र पूजयेद्विधिवद्व्रती । सवत्सांगांतथादद्याद्विप्रायचकुटुम्बिने
गुरुं व्रतोपदेष्टारं वस्त्राऽलङ्कारभूषणैः । सपत्नीकं समभ्यर्च्यतांश्च विप्रान्क्षमापयेत्
युष्मत्प्रसादाद्देवेशः प्रसन्नोऽस्तु सदा मम । व्रतादस्माच्च यत्पापं सप्तजन्मकृतं मया

तत्सर्वं नाशमायातु स्थिरा मे चाऽस्तु सन्ततिः ।
मनोरथास्तु सफलाः सन्तु भक्तिर्हरौ भवेत् ॥ २३ ॥

सतां समागमो भूयान्ममजन्मनिजन्मनि । इतिक्षमाप्यतान्विप्रान्प्रसाद्यचविसर्जयेत्
प्रतिमां तां गुरोर्दद्यात्सवस्त्रां मुनिपुङ्गव । ततःसुहृद्गुरुयुतःस्वयंभुञ्जीतभक्तिमान्

द्वादश्यां प्रतिबुद्धोऽसौ त्रयोदश्यां युतः सुरैः ।
दृष्टोऽर्चितश्चतुर्दश्यां तस्मात्पूज्यस्तिथाविह ॥ २६ ॥

पूजयेद्देवदेवेशं सौवर्णं गुर्वनुज्ञया । पराऽत्र पौर्णमास्यां तु यात्रा स्यात्पुष्करस्य तु
वरान्दत्त्वा यतो विष्णुर्मत्स्यरूपोऽभवत्ततः । तस्यां दत्तं हुतंजप्तंतदक्षय्यफलंभवेत्
कार्त्तिके मासि कर्तव्यो विधिरेषोहिनारद !। एवं यः कुरुतेसम्यक्कार्त्तिकस्यव्रतंनरः
यत्फलं तदवाप्नोति व्रतंकृत्वातुकार्त्तिके । तेधन्यास्तेसदापूज्यास्तेषांवैसफलोदयः

विष्णुभक्तिरता ये स्युः कार्त्तिके व्रतचारिणः ।
देहस्थितानि पापानि विलयं यान्ति तत्क्षणात् ॥ ३१ ॥

क यामोऽद्य भवत्येष यदूर्जव्रतकृन्नरः । इतिसर्वाणि पापानि रटन्तीह पुनःपुनः ॥३२

तस्मात्कार्त्तिकमासस्य सदृशं नहि विद्यते । सर्वपापस्य दहने अग्नेः सदृशउच्यते

ऊर्जोद्यापनमाहात्म्यं शृणुयाच्छ्रद्धयाऽन्वितः ।

श्रावयेद्वा पुमान्यस्तु विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ३४ ॥

नारद उवाच

ऊर्जे व्रतोद्यापनादावशक्तः सिद्धिभाक्कथम् । कथंविमुच्यतेजन्तुर्दुःखसंसारसागरात्

ब्रह्मोवाच

शृणुयादूर्जमाहात्म्यं नियमेन शुचिः पुमान् । उद्यापनफलम्प्राप्यविष्णुलोके सवसः

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे व्रतोद्यापनविधिकथनंनाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

पञ्चत्रिंशोऽध्यायः

वैकुण्ठचतुर्दशीत्रिपुरीपूर्णिमाविधानवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

वैकुण्ठाख्यचतुर्दश्यामाहात्म्यंतेवदाम्यहम् । बालखिल्यैःपुराःप्रोक्तंसंक्षेपेणशृणुष्वतत्

बालखिल्या ऊचुः

कार्त्तिकस्य सिते पक्षेचतुर्दश्यांसमागमत् । वैकुण्ठेशस्तु वैकुण्ठाद्वाराणस्यांकृतेयुगे

रात्र्यां तुर्यांशशेषायां स्नात्वाऽसौ मणिकर्णिके ।

गृहीत्वा हेमपद्मानां सहस्रम्वै ततोऽव्रजत् ॥ ३ ॥

अतिभक्त्या पूजयितुं शिवया सहितंशिवम् । विधाय पूजां वैश्वेशींततःपद्मैरपूजयत्

सहस्रसङ्ख्यां कृत्वादावेकनाम्ना ततः परम् । आरब्धं पूजनं तेन शिवस्तद्भक्तिमैक्षत

एकं पद्मं पद्ममध्यान्निलीयाऽऽत्तं हरेण तु । ततः पूजितवान्विष्णुरेकोनंकमलंत्वभूत्

इतस्ततस्तेन दृष्टं पद्मं तिष्ठति न क्वचित् । कमलेषुभ्रमो जातोऽथवा नामसु मे भ्रमः

क्षणं विचार्य स हरिर्न मेनामभ्रमोऽभवत् । पद्मे चैव भ्रमो जातो विचार्यैवं पुनः पुनः

सहस्रपद्मसङ्कल्पः पूजार्थन्तु कृतो मया । अर्च्यः कथं महादेव एकोनकमलैर्मया ॥६॥

यद्यानेतुंगमिष्यामि भङ्गःस्यादासनस्य तु । अतःपरंकिंविधेयंचिन्तोद्विग्नोहरिस्तदा

एकः प्रकार उत्पन्नोहृदयेऽस्यमुनीश्वराः ॥ पुण्डरीकाक्षइत्येवं मां वदन्ति मुनीश्वराः

नेत्रं मे पद्मसदृशं पद्मार्थे त्वर्पयाम्यहम् । इति निश्चित्य मनसा दत्त्वा तर्जनिकां सतु

नेत्रमध्यात्तदुत्पाट्य महादेवस्तु पूजितः । ततो महेश्वरस्तुष्टो वाक्यमेतदुवाच ह ॥

महादेव उवाच

त्वत्समो नास्ति मद्भक्तस्त्रैलोक्ये सचराचरे ।

राज्यं दत्तं त्रिलोक्यास्ते भव त्वं लोकपालकः ॥ १४ ॥

अन्यं वरय भद्रं ते वरं यन्मनसेप्सितम् । अवश्यमेव दास्यामिनात्रकार्या विचारणा

मद्भक्तिं तु समालम्ब्य ये द्विषन्ति जनार्दनम् ।

ते मद् द्वेष्या नरा विष्णो व्रजेयुर्नरकं ध्रुवम् ॥ १६ ॥

विष्णुरुवाच

त्रैलोक्यरक्षाकरणं ममादिष्टं महेश्वर । दुर्मदाश्च महासत्त्वा दैत्याः मार्याः कथं मया ॥

शिव उवाच

एतत्सुदर्शनं चक्रं महादैत्यनिकृन्तनम् । गृहाण भगवन्विष्णो मयातुभ्यं निवेदितम्

अनेन सर्वदैत्यानां भगवन्कदनं कुरु । एवं चक्रं हरेर्दत्त्वा ततो वचनमब्रवीत् ॥१६॥

शिव उवाच

वर्षे च हेमलम्बाख्ये मासे श्रीमति कार्त्तिके । शुक्लपक्षे चतुर्दश्यामरुणाभ्युदयम्प्रति

महादेवतिथौ ब्राह्मे मुहूर्ते मणिकर्णिके । स्नात्वा वैश्वेश्वरंलिङ्गं वैकुण्ठादेत्यपूजितम्

सहस्रकमलैस्तस्माद्भविष्यतिममप्रिया । विख्याता सर्वलोकेषुवैकुण्ठाख्याचतुर्दशी

अन्यं वरं प्रयच्छामि शृणुविष्णोवचोमम । पूर्वरात्रेषु ते पूजा कर्तव्यासर्वजातिभिः

उपवासं दिवाकुर्यात्सायंकाले तवार्चनम् । पश्चान्ममार्चनंकार्यमन्यथानिष्फलम्भवेत्
ग्राह्या तु हरिपूजायां रात्रिव्याप्ता चतुर्दशी । अरुणोदयवेलायां शिवपूजां समाचरेत्
सहस्रकमलैर्विष्णुरादौ यैः पूजितोनरैः । पश्चाच्छिवः पूजितश्चेज्जीवन्मुक्तास्तएवहि

सायं स्नात्वा पञ्चनदे बिन्दुमाधवमर्चयेत ।
स्नात्वा यो विष्णुकाञ्च्याम्वाऽनन्तसेनं समर्चयेत् ॥ २७ ॥

रुद्रकाञ्च्यां ततः स्नात्वाप्रणवेशंसमर्चयेत् । आदौस्नात्वा वह्नितीर्थेयजेन्नारायणंततः
रेतोदके ततः स्नात्वा केदारेशंसमर्चयेत् । आदौ स्नात्वासूर्यपुत्र्यांवेणीमाधवमर्चयेत्

जाह्नव्याश्च ततः स्नात्वा सङ्गमेशं प्रपूजयेत् ।
सर्वाः श्रियस्तस्य वश्याः सत्यम्विष्णो! मयोदितम् ॥ ३० ॥

एवं तस्मै वरान्दत्त्वा ह्यन्तर्धानं ययौ शिवः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पूज्यौहरिहरावुभौ
कलौदशसहस्राणि विष्णुस्त्यजतिमेदिनीम् । तदर्द्धं जाह्नवीतोयं तदर्द्धं ग्रामदेवताः
कार्त्तिक्यां पूर्णिमायांतुकुर्यात्त्रैपुरमुत्सवम् । दीपोदेयोऽवश्यमेवसायंकालेशिवालये
त्रिपुरोनामदैत्येन्द्रः प्रयागे तप आस्थितः । तपसा तस्य सन्तुष्टो ददौ ब्रह्मावरंपरम्

देवासुरमनुष्येभ्यो न ते मृत्युर्भविष्यति ।
इति लब्धवरो दैत्यो विश्वकर्मविनिर्मितम् ॥ ३५ ॥

त्रिपुराख्यं विमानं तमारुह्य भुवनत्रयम् । यदा वै पीडयामास तदा देवैः स्तुतो हरः
त्रिपुरं घातयामास बाणेनैकेन शत्रुहा । कार्त्तिक्यां पूर्णिमायां तु सर्वेदेवाःप्रतुष्टुवुः
तस्मिन्दिने सर्वदेवैर्दीपा दत्ता हराय च । सर्वथैव प्रदेयाश्च दीपास्तु हरतुष्टये ॥ ३८
विंशतिः सप्तशतकाः सहिता दीपवर्तयः । ददेद्दीपं पूर्णिमायां सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
पौर्णमास्यां तु सन्ध्यायां कर्तव्यस्त्रिपुरोत्सवः । दद्यादनेनमन्त्रेणप्रदीपांश्चसुरालये

कीटाः पतङ्गा मशकाश्च वृक्षा जले स्थले ये विचरन्ति जीवाः ।
दृष्ट्वा प्रदीपं न च जन्मभागिनो भवन्तु नित्यं श्वपचा हि विप्राः ॥ ४१ ॥
कार्यस्तस्मात्पौर्णमास्यां त्रिपुराय महोत्सवः ।
कार्त्तिक्यां कृत्तिकायोगे यः कुर्यात्स्वामिदर्शनम् ॥ ४२ ॥

सप्तजन्म भवेद्विप्रोधनाढ्यो वेदपारगः । अत्र कृत्वा वृषोत्सर्गं नक्ताच्छैवपुरं व्रजेत्॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
कार्त्तिकमासमहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे वैकुण्ठचतुर्दशीत्रिपुरीपूर्णिमा-
व्रतविधानकथनंनाम पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

षट्त्रिंशोऽध्यायः

पुष्करिणीसञ्ज्ञिकान्तिमतिथित्रयमाहात्म्यपूर्वकंपुराणश्रवणमहिमवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

यास्तिस्रस्तिथयः पुण्या अन्तिके शुक्लपक्षके ।
कार्त्तिके मासि विप्रेन्द्र ! पूर्णिमान्ताः शुभावहाः ॥ १ ॥

अतिपुष्करिणीसञ्ज्ञासर्वपापक्षयावहा । कार्त्तिके मासि सम्पूर्णेयोवैस्नानं करोतिह
तिथिष्वेतासुसःस्नानात्पूर्णमेवफलं लभेत् । सर्वे वेदास्त्रयोदश्यांगत्वाजन्तून्पुनन्तिहि

चतुर्दश्यां सयज्ञाश्च देवा जन्तून्पुनन्ति हि ।
पूर्णिमायां सुतीर्थानि विष्णुना संस्थितानि हि ॥ ४ ॥

ब्रह्मघ्नान्वासुरापान्वासर्वाञ्जन्तून्पुनन्तिहि । उष्णोदकेनयःस्नायात्कार्त्तिक्यादिदिनत्रये
रौरवं नरकं याति यावदिन्द्राश्चतुर्दश । आमासनियमाशक्तः कुर्यादेतद्दिनत्रये ॥
तेन पूर्णफलं प्राप्यमोदते विष्णुमन्दिरे । यो वै देवान्पितॄन्विष्णुंगुरुमुद्दिश्यमानवः
न स्नानादि करोत्यद्धा स याति नरकं ध्रुवम् । कुटुम्बभोजनंयस्तुगृहस्थस्तुदिनत्रये
सर्वान्पितॄन्समुद्धृत्य स याति परमम्पदम् । गीतापाठं तु यः कुर्यादन्तिमेचदिनत्रये
दिनेदिनेऽश्वमेधानां फलमेति न संशयः । सहस्रनामपठनं यः कुर्यात्तु दिनत्रये ॥ १०
न पापैर्लिप्यते क्वाऽपिपद्मपत्रमिवाऽम्भसा । देवत्वंमनुजैःकैश्चित्कैश्चित्सिद्धत्वमेवच
तस्यपुण्यफलं वक्तुं कः शक्तोदिविवाभुवि । योवैभागवतंशास्त्रंशृणोतिचदिनत्रयम्

कश्चित्प्राप्तो ब्रह्मभावो दिनत्रयनिषेवणात्। ब्रह्मज्ञानेन वा मुक्तिः प्रयागमरणेन वा
अथ वा कार्त्तिके मासि दिनत्रयनिषेवणात् । कार्त्तिके हरिपूजांतु यःकरोतिदिनत्रये
न तस्य पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि । कार्त्तिके मासि विप्रेन्द्र! सर्वमन्त्यदिनत्रये
पुण्यं तत्राऽपि वैशेष्यंराकायांवर्ततेऽनघ । प्रातःकालेसमुत्थायशौचंस्नानादिकंचरेत्

समाप्य सर्वकर्माणि विष्णुपूजां समाचरेत् ।
उद्याने वा गृहे वाऽपि कार्त्तिक्यां विष्णुतत्परः ॥ १७ ॥

मण्डपं तत्र कुर्वीतकदलीस्तम्भमण्डितम् । चूतपल्लवसम्वीतमिक्षुदण्डैःसुमण्डितम्
चित्रवस्त्रैःस्वलङ्कृत्य तत्र देवं प्रपूजयेत् । चूतपल्लवपुष्पाढ्यैः फलाद्यैः पूजयेद्धरिम्
शृणुयादूर्जमाहात्म्यं नियमेनशुचिःपुमान् । सम्पूर्णमथवाऽध्यायमेकश्लोकमथाऽपिवा
मुहूर्तं वाऽपि शृणुयात्कथांपुण्यांदिनेदिने । यदिप्रतिदिनंश्रोतुमशक्तःस्यात्तुमानवः
पुण्यमासेऽथवा पुण्यतिथौ संशृणुयादपि । तेनपुण्यप्रभावेन पापान्मुक्तो भवेन्नरः ॥

पुराणज्ञः शुचिर्दक्षः शान्तो विगतमत्सरः ।
साधुः कारुणिको वाग्मी वदेत्पुण्यां कथां सुधीः ॥ २३ ॥
व्यासासनं समारूढो यदा पौराणिको भवेत् ।
आसमाप्तेः प्रसङ्गस्य नमस्कुर्यान्न कस्यचित् ॥ २४ ॥

न दुर्जनसमाकीर्णे न शूद्रश्वापदावृते । देशे न द्यूतसदने वदेत्पुण्यकथां सुधीः ॥ २५
श्रद्धाभक्तिसमायुक्तानाऽन्यकार्येषुलालसाः।वाग्यताःशुचयोदक्षाःश्रोतारःपुण्यभागिनः

अभक्ता ये कथां पुण्यां शृण्वन्ति मनुजाऽधमाः ।
तेषां पुण्यफलं नाऽस्ति दुःखं स्याज्जन्मजन्मनि ॥ २७ ॥

पौराणिकश्च मासान्ते पूजयेद्भक्तितत्परः । गन्धमाल्यैस्तथा वस्त्रैरलङ्कारैर्धनेन च ॥

शृण्वन्ति च कथां भक्त्या न दरिद्रा न पापिनः ॥ २९ ॥

कथायांकीर्त्यमानायांयेगच्छन्त्यन्यतोनराः । भोगान्तरेप्रणश्यन्तितेषांदाराश्चसम्पदः
उच्चासनसमारूढो न नरः प्रणतो भवेत् । विषवृक्षस्तथा स्वापे वनेचाऽजगरोभवेत्

कथायां कीर्त्यमानायां विघ्नं कुर्वन्ति ये नराः ।

कोट्यब्दनरकान्भुक्त्वा भवन्ति ग्रामसूकराः ॥ ३२ ॥

ये श्रावयन्ति मनुजाःकथांपौराणिकींशुभाम् । कल्पकोटिशतंसाग्रंतिष्ठन्तिब्रह्मणःपदे

आसनार्थं प्रयच्छन्ति पुराणज्ञस्य ये नराः ।
कम्बलाजिनवासांसि मञ्चं फालकमेव वा ॥ ३४ ॥

परिधानीयवस्त्राणि प्रयच्छन्ति च ये नराः । भूषणादि प्रयच्छन्ति वसेयुर्ब्रह्मसद्मनि
वाचकेपरितुष्टे तु तुष्टाः स्युःसर्वदेवताः । अतःसन्तोषयेद्भक्त्याभक्तिश्रद्धान्वितःपुमान्

तस्य पुण्यफलं पूर्णं भवत्येव न संशयः ॥ ३६ ॥

यत्फलं सर्वयज्ञेषु सर्वदानेषु यत्फलम् । सकृत्पुराणश्रवणात्तत्फलं विन्दते नरः ॥
कलौ युगे विशेषेण पुराणश्रवणादृते । नास्ति धर्मःपरः पुंसांनास्ति मुक्तिपथःपरः

पुराणश्रवणाद्विष्णोर्नास्ति सङ्कीर्तनात्परम् ॥ ३८ ॥

य एतदूर्जमाहात्म्यं शृणुयाच्छ्रावयेदपि । स तीर्थराजबदरीगमनस्य फलं लभेत् ॥

सर्वरोगापहं सर्वपापनाशकरं शुभम् ॥ ३९ ॥

श्रुत्वा चैकपदे यो वै अगम्यागमने रतः । कन्यास्वस्त्रोर्विक्रयिणमुभयंतुविमोचयेत्

माहात्म्यमेतदाकर्ण्य पूजयेद्यस्तु पाठकम् ।
गोभूहिरण्यवस्त्रैश्च विष्णुतुल्यो यतो हि सः ॥ ४१ ॥

धर्मशास्त्रं पुराणञ्च वेदविद्यादिकञ्च यत् । पुस्तकं वाचकायैव दातव्यंधर्ममिच्छता

पुराणविद्यादातारो ह्यनन्तफलभोगिनः ॥ ४३ ॥

इदंयःपठतेभक्त्याश्रुत्वाचैवाऽवधारयेत् । मुच्यतेसर्वपापेभ्योविष्णुलोकं स गच्छति

न कस्याऽपीदमाख्येयं श्रद्धाहीनाय दुर्मतेः ॥ ४५ ॥
अपूजयित्वा गुरुमप्रबुद्ध्या धर्मप्रवक्तारमनन्यबुद्धिः ।
भुक्त्वा तु भोगान्नरकेषु चैव ततो हि जन्मान्तरदुःखभोगी ॥ ४६ ॥
तस्मात्सम्पूजयेद्भक्त्या गुरुं तत्त्वावबोधकम् ।
माहात्म्यस्य च लेशोऽयं तव चोक्तो मयाऽनघ !॥ ४७ ॥

न शक्यते हि सम्पूर्णं वक्तुं वर्षशतैरपि । पुरा कैलासशिखरे पार्वत्यैप्रोक्तवाञ्छिवः

कार्त्तिकस्य तु माहात्म्यं यावद्वर्षशतं वदन्। तथापि नान्तमगमदशक्तो विरराम ह
पुत्रार्थीचधनार्थीचराज्यार्थीस्वफलंलभेत्। किमत्रबहुनोक्तेनमोक्षार्थीमोक्षमाप्नुयात्

सूत उवाच

इत्युक्तो ब्रह्मणाचैव नारदः प्रेमनिर्भरः। भूयोभूयो नमस्कृत्य ययौ यादृच्छिकोमुनिः
कथितं शङ्करेणाऽपि पुत्राय हितकाम्यया। पितुस्तद्वाक्यमाकर्ण्य षण्मुखोहर्षनिर्भरः
कृष्णेन सत्यभामायैकार्त्तिकस्यचवैभवः। कथितस्तेनसन्तुष्टासत्याव्रतमथाऽकरोत्

ऋषयो वालखिल्येभ्यः श्रुत्वा माहात्म्यमुत्तमम्।
ऊर्जव्रतपरा जातास्तस्मादूर्जोऽतिवल्लभः॥ ५४॥

अधीत्यसर्वशास्त्राणिपयःसारमिवोद्धृतम्। नाऽनेनसदृशंशास्त्रं विष्णुप्रीतिकरंशुभम्

व्यास उवाच

इत्युक्त्वातानृषीन्सर्वान्सूतोवैधर्मवित्तमः। विररामततस्तेतुपूजाञ्चचक्रुस्तदाऽस्यच
ते पुनः स्वाश्रमङ्गत्वा हृष्टास्ते परमर्षयः। यथा सूतेनोपदिष्टं तथा चक्रुर्व्रतं शुभम्॥
अनेनविधिनायेवैकुर्वन्तिकार्त्तिकव्रतम्। ते सर्वपापनिर्मुक्तागच्छन्तिविष्णुमन्दिरम्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
कार्त्तिकमासमाहात्म्ये ब्रह्मनारदसम्वादे पुष्करिणीसञ्ज्ञिकान्तिमतिथित्रय-
माहात्म्यकथनपूर्वकंपुराणश्रवणमहिवर्णनंनाम
षट्त्रिंशोऽध्यायः॥ ३६॥

समाप्तमिदंश्रीकार्त्तिकमासमाहात्म्यम्॥

——:०:——